

100 שנות הכשרת מורים בחינוך הדתי

חוברת תקצירים

*תקצירי הכנס עברו שיפוט אקדמי כמקובל. כל האמור בהם הוא באחריות הכותבים בלבד

יום ראשון י' תמוז תשפ"א - 20.06.2021

סבב ראשון - 13:00-15:00

סוגיות יסוד בחינוך הדתי:

- חינוך לאמונה ולתפילה
- תופעת החילון (דתלשי"ם)
- בין קודש לחול
- חינוך חברתי
- חינוך ערכי ומוסרי.

מושב ראשון: אמונה וערכים בחינוך הדתי יו"ר: ד"ר ברכי אליצור

- חיזוק האמונה בחמ"ד, ד"ר מנחם שטרן
- חינוך לערכים בהוראת מקצועות קודש, ד"ר ברכי אליצור
- ניגונים ושירים מסורתיים ככלי חינוכי בהוראת השואה, ד"ר עטרה פישר
- הייתכן דת ללא מטאפיזיקה? שאלות אמוניות של תלמידים דתיים במאה ה-21, מר יונתן נוראל

תקצירים:

ד"ר מנחם שטרן: "חיזוק האמונה בחמ"ד"

לפני כ-30 שנה, הייתי מפקח ארצי בחמ"ד, והוזמנתי לשיחה ע"י מר זבולון המר, שר החינוך, ומר מתי דגן, ראש המינהל לחינוך דתי, אשר הציעו לי לטפל בחיזוק האמונה הדתית וקיום מצוות בקרב תלמידי בתי ספר מקיפים ותיכוניים של החמ"ד. הצעה זו באה בעקבות דברי הביקורת על אחוז מסוים של בוגרי החמ"ד המתרחקים מקיום מצוות לאחר סיום לימודיהם.

נגשתי לנושא זה בהתלהבות רבה. הקמתי וועדה מייעצת. היא כללה את ד"ר נתן גרינבוים מפ"א על החינוך העל-יסודי בחמ"ד, את היועץ הבכיר, מר רפי ווקנין ואת הרב נתן צולמן שכתב ספר בנושא אמונה.

מינינו גם וועדה מייעצת של מנהלי בתי ספר על יסודיים דתיים. ערכנו סקר שכלל 15 בתי ספר מקיפים ותיכוניים בחמ"ד בנושא קיום מצוות ואמונה. בסקר השתתפו 1475 תלמידים (בנים ובנות). ערכנו סיורים בבתי ספר דתיים, ושוחחנו עם תלמידי כתות י"ב. רובם ענו לנו כי הם לומדים "מחשבת ישראל", אך לא מקבלים מענה על שאלות כגון: מציאות ה', שכר ועונש וכו'.

לחיזוק האמונה וקיום מצוות, ארגנתי קורס הכשרת מנחים לנושאי אמונה, למשך שנה שלמה פעם בשבוע, במרכז הארץ, בהנחיית הרב צולמן. השתתפו בקורס 25 אנשי חינוך והוראה בחינוך העל-יסודי. כמו-כן, הכנו תכנית לימודים עם ערכת וידאו וחוברת הדרכה. בשנת 2018 ערך ד"ר עידו ליברמן, ממכון "ל.ש.ם", על פי הזמנת "מעלה", המרכז לציונות דתית מחקר, בנושא שמירה על אורח חיים דתי של בוגרים לאחר תום הלימודים בביה"ס התיכון, ישיבות תיכוניות ואולפנות. הממצאים של המחקר זהים על פי רוב לסקר קודם שערכתי לפני 30 שנה.

לאור התובנות העולות משני המחקרים לאורך הזמן, יש לשים דגש בתכנית הלימודים של החינוך העל-יסודי בחמ"ד, ל"חיזוק האמונה ואורח - חיים דתי של בוגרי."

בכנס אציג את ממצאי שני המחקרים, ואציע הצעות לחיזוק הנושא בחמ"ד.

ללא ספק השואה. העובדה שדור האנשים שחוו את השואה הולך ונעלם, מחייבת אותנו המורים לפתח ולקדם דרכי הוראה מתאימות כדי לתווך לתלמידים את הנושא בצורה המיטבית על מנת שזיכרון השואה לא יישכח. כיום, לאומניות שונות כמו מוזיקה יש תפקיד חשוב בחיבור התלמידים לנושאי טראומה ומשבר, כמו גם לנושאים אחרים. ביכולת האומנות לעורר את התלמיד לזכור את קורבנות השואה, ולהאיר את גיבוריה. לעיתים נראה שלמילים אין את היכולת להעביר לתלמידים את שאירע בשנות השואה, ולכן האומנות מקבלת תפקיד ייחודי ובעל חשיבות המקרבת ויוצרת אמפתיה והזדהות בין התלמידים לבין נושא טעון זה (ברוטין, 2016 קולנדר, 2016). המחקר מצא שדרך מוזיקה ניתן להתמודד עם קשיים, ומשברים אותם חווים אנשים במהלך חייהם.

רוד (Ruud, 2013) טבע מונח הנקרא "cultural immunogen" (אמינוגן התרבותי), שמתייחס לאנשים המשתמשים במוזיקה במטרה להתמודד עם בעיותיהם, ובכך לשפר את איכות חייהם. מחקר זה התבסס והרחיב את התאוריה של רוד, ובחן כיצד התרבות והערכים אותם ספגו המרואיינים במסגרות הדתיות בהן הם למדו תרמו לחוסן האישי והרגשי, ולהתמודדותם בזמנים שונים. המחקר מתייחס למוזיקה ככלי שעוזר להתגבר על קשיים וטראומה. חשיבותו היא גם לאור הקשיים הרגשיים שפתחו תלמידים למשל בתקופה זו של מגפת הקורונה.

מהלך המחקר:

במחקר איכותני זה רואיינו ניצולי שואה בעלי רקע מוזיקלי. ניצולים אלה סיפרו על דרכי התמודדותם והישרדותם בזמן השואה ואחריה תוך דגש על מסורת ותרבות אליהם חונכו בנעוריהם.

ממצאי המחקר:

מהממצאים עולה כי לחינוך בגיל צעיר הייתה השפעה קריטית על היכולת של המרואיינים להתמודד עם זוועות השואה. נמצא שתופעת "האימוגן התרבותי" התבטא באופן ייחודי על כל אחד ואחד המרואיינים. היו מרואיינים שבזמן השואה היו ילדים קטנים, שהספיקו להיות רק בביה"ס בכיתות הנמוכות, והיו מרואיינים שהספיקו ללמוד חלק משנות התיכון. המרואיינים השתמשו בחינוך ובמסורת שספגו כדי לשרוד בשואה, ולעיתים עזרו גם לעמיתיהם. בהמשך חייהם הפכה המסורת להיות נר לרגליהם ודרך חינוך לדורות הבאים. מסקנות והמלצות:

ממחקר זה עולה כי המסורת אותה ספגו המרואיינים במהלך ילדותם ליוותה אותם במהלך חייהם. ולמרות שבמשך שש שנים הם היו ללא מסגרת חינוכית הם ממשו את הערכים עליהם גדלו, כמעין צוואה רוחנית, ובאופן טבעי העבירו את המורשת לדורות הבאים. בהרצאה זו אציג מספר מרואיינים, תוך כדי הדגמות המסבירות את

ד"ר ברכי אליצור: "חינוך לערכים בהוראת מקצועות קודש"

החינוך לערכים במערכת החינוך הוא סוגיה שעוררה בעבר פולמוס סביב סוגיית האינדוקטרינציה (השוא: יזהר, 1973 'מי צריך חינוך לערכים' לרוזנק, 2001 'חינוך לערכים בין מחיבות לפתיחות'). הפולמוס עסק בשאלת תפקידו של המורה בחינוך לערכים, וכן בשאלה האם ב'חינוך לערכים' אנו עוסקים בערכים אוניברסליים, חברתיים - דתיים המושתתים על נורמות החברה/המגזר, או סובייקטיביים התלויים באישיותו של המורה.

במוסדות הכשרת המורים של החמ"ד הוכרע שהחינוך לערכים הוא חלק בלתי נפרד מתפקידו של המורה, כפי שעולה מניסוח המטרות הערכיות בתוכניות הלימודים של מקצועות היהדות (דגן לאבל וגרינבוים, 1992 'קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי דתי').

וכאן אנו נדרשים לשאלת מתודולוגיית החינוך לערכים. במהלך שנותי בהכשרת מורים זיהיתי אצל מורים צעירים היבט מלאכותי בהגדרת המטרות החינוכיות ערכיות. מטרות אלו נוסחו משום שהופיעו במערך השיעור, אולם לא הורגש חיבור הרמוני בין תוכן השיעור לערך החינוכי, ובשיעור עצמו הוא הוצג כסוג של מוסר השכל הנספח ליחידת ההוראה.

בהרצאה שלנו נעמוד על עקרונות דידקטיים מרכזיים בחינוך לערכים בהוראת מקצועות היהדות, ועל דרכי החדרת הערכים, באופן שמשתלב עם לימוד היחידה ולא מולבש עליה באופן מלאכותי. במהלך ההרצאה נציע כמה הדגמות לחיבור בין ערכי חברה ומוסר מרכזיים, לבין יחידות הוראה שנתן באמצעותם לחדד את חשיבות הערך, ואת הדרכים להקנייתו הגלומים במקורות שישולבו ביחידות אלו. נשאל מהי הדרך לבחינת השגת המטרות הערכיות בשיעור: נבחין בין השגת המטרות בטווח הקצר, על ידי זיהוי והבנתו על ידי התלמידים במהלך הלמידה, ובין השגת המטרות לטווח הארוך שיתבטא בשינוי התנהגותי והצבת סולם ערכים המושפע מתוכן הלמידה.

בהרצאה יוצא גם לנסות ולהתאים יחידות הוראה לאירועים אקטואליים או ללוח השנה, כדי להגביר את האותנטיות של היחידות הנלמדות לחוויות החיים של התלמידים.

מילות מפתח: ערכים, מטרות ערכיות, מקצועות היהדות

ד"ר עטרה פישר: "ניגונים ושירים מסורתיים ככלי חינוכי וערכי בהוראת השואה"

מטרת המחקר:

לבחון את הוראת השואה באמצעות מוזיקה, ככלי חינוכי להעברת מסרים ערכיים

תרומתו וחשיבותו של המחקר:

תקופת המשבר הטראומטי ביותר שעבר העם היהודי במאה הזו, היא

פורמלי, אני אטען שדרך אפשרית אחת נכונה לחנוך את הדור הנוכחי היא גישתו ההומניסטית של שכטר, שלמעשה מבקש מהמורה להסב תשומת לב להתפתחות הפסיכולוגית-קיומית ומוסרית של התלמיד ולהתבטאויותיו של התלמיד אודות הקוסמוס, מדע ודת, מושג האל וכדומה, תוך כדי הפחתת חשיבות הבגרויות ומתן ציונים במבחנים.

מושב שני: לקויות ומוגבלות בקרב תלמידים בחינוך הדתי

יו"ר: מר מתניה ריגר

- הבחירה כמאפשרת נחישות עצמית בקרב אנשים עם מוגבלויות, מר מתניה ריגר
- הקשר בין גורמים אישיים וסביבתיים לבין רמת הדתיות של מתבגרים עם הפרעת קשב - ADHD ד"ר דוד זולדן
- הפרעת קשב ושמירת מצוות מר חיים דיין

תקצירים

מר מתניה ריגר: "הבחירה כמאפשרת נחישות עצמית בקרב אנשים עם גבלויות"

"שום דבר עלינו בלעדינו"

"חינוך להכרת מעלת האדם, הנברא בצלם אלוהים, ולדבקות בכלל הגדול של "ואהבת לרעך כמוך" ובמצוות הנובעות ממנו. "ויברא אלוהים את האדם בצלמו, בצלם אלוהים ברא אותו" (בראשית א, כז). מהי המשמעות של היות כל אדם נברא בצלם אלוהים? איך ידעה זו משפיעה על ההתייחסות שלנו כלפי אנשים? (מתוך חזון החמ"ד) בשנת הלימודים תשפ"א, הייתי שותף כמרצה בקורס חדש ומהפכני "תומך בקבלת החלטות" (Supported Decision Making) שמטרתו להכשיר אנשי מקצוע שתפקידם ללוות אנשים עם מוגבלויות בתהליך קבלת ההחלטות על חייהם (הקורס התקיים באוניברסיטת "בן גוריון" בניהולה של ד"ר ניצן כהן, ראש החוג לחינוך המיוחד, במכללת "קיי").

בהרצאה זו, אבקש להסביר מהי התפיסה המהפכנית המתבטאת בתפקיד "תומך בקבלת החלטות" וחשיבותו, על אלו מודלים מחקריים התפקיד מתבסס? בהרצאה יינתן דגש על ההשלכות החינוכיות - החברתיות הנגזרות מתפקיד זה על כלל החברה, ועל הכשרת המורים ומערכת החינוך בפרט. ביבליוגרפיה:

טל, ד' שביט, פ' ופן, ר' (2011). "הכנה לחיים" במוסדות חינוכיים של החינוך המיוחד: מדיניות ותכניות לימודים המקדמות את השתתפות

התופעה שנמצאה במחקר. מילות מפתח: הוראת השואה באמצעות מוזיקה, טראומה, מסורת וניגונים, "אימוגין תרבותי"

מר יונתן נוראל: "הייתכן דת ללא מטאפיזיקה? שאלות אמוניות של תלמידים דתיים במאה ה-21"

הייתכן דת ללא מטאפיזיקה? שאלות אמוניות של תלמידים דתיים במאה ה-21

יש אוכלוסייה גדולה של "נוער דתי מפקפק" - באמונה, בתורה, ובירלבנטיות של יהדות בחיים היומיומיים. גורם אחד מרכזי לעובדה זו הוא "מות המטאפיזיקה". הליכים פילוסופיים, שהתחילו אצל דקארט ויום והגיעו אל שיאם אצל החוג היונה, ערערו על חשיבות ואמיתות מטאפיזיקה, כגון קיום האל, ניסים והשגחה. נוער דתי חי בחברה פוסט-מטאפיזיקה, והרבה מהם חשים מועקה זהותית לאור מציאות זאת. מטרת המחקר היא להציג דמות שמתמודדת עם תופעת מות המטאפיזיקה ומציעה משנה פילוסופית רצינית וקוהרנטית, שאיננה מתפשרת עם קשיים הגותיים מודרניים, ובו בזמן פותחת אפשרויות דתיות חדשות עבור "הנוער הדתי המפקפק".

מחקר זה יתרום למחנכים שמחשפים מודלים חינוכיים-דתיים אלטרנטיביים שמדברים את "שפת התלמידים". לפעמים נוצר פער בין מורים ותיקים, שמציעים מודלים דתיים קלאסיים, לבין דור חדש של צעירים, שמעורב בחברה הגותית אחרת (על אף שרובם אינם מודעים אליה ומלומדי פילוסופיה). השאלה שנשאלת היא, האם תיתכן דת ללא מטאפיזיקה? כלומר, האם ניתן לאשר, ולא לשלול, את תחושות התלמידים שלנו, ובו בזמן להציע אלטרנטיבה דתית?

אני אתמקד בהיסטוריה של חוג היונה ואת הצטרפותו של שכטר אליו, את משבר הדת שלו ואת יישובו, אבל בעיקר הרלבנטיות של המודל שהוא הציע עבור ה"נוער הדתי המפקפק". אני אדלה מתוך ספריו ומאמריו הפילוסופיים-חינוכיים המוקדמים של שכטר כדי להציג אלטרנטיבה דתית-חינוכית.

הנקודה הרלבנטית שעולה מתוך דברי שכטר היא שחיים דתיים במאה ה-21 אינם יכולים לאמץ עקרונות מטאפיזיים "מיושנים", אלא שעל האדם הדתי להפנים את הנימים האקסיסטנציאליים במסורת היהודית, ואת הפרשנויות הקיומיות לעקרונות יהודיים, כגון פרשנויות מחודשות לעיקרי אמונה של רמב"ם. שכטר מציע מודל קיומי-נפשי שדומה במקצת להגותו המאוחרת של יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק.

כתבי שכטר רלבנטיים ביותר במאה ה-21. לכן אמליץ, ברובד הפורמלי, להכניס קטעים קיומיים-נפשיים, כגון מכתבי בובר, גורדון, ואף שכטר, בספר "אמונה וגאולה", וגם אציע לבחון מחדש את תכנית הלימודים של תנ"ך לאור גישת למידת תנ"ך של שכטר. ברובד הלא-

מהי הדרך לבחינת השגת המטרות הערכיות בשיעור: נבחין בין השגת המטרות בטווח הקצר, על ידי זיהוי והבנתו על ידי התלמידים במהלך הלמידה, ובין השגת המטרות לטווח הארוך שיתבטא בשינוי התנהגותי והצבת סולם ערכים המושפע מתוכן הלמידה. בהרצאה יוצא גם לנסות ולהתאים יחידות הוראה לאירועים אקטואליים או ללוח השנה, כדי להגביר את האותנטיות של היחידות הנלמדות לחוויות החיים של התלמידים.

מר חיים דיין: "הפרעת קשב ושמירת מצוות"

חיים דיין, דוקטורנט בהנחיית פרופ' מונא חורי-כסארי - ב"ס לעבודה סוציאלית ופרופ' יהודה פולק - ב"ס לחינוך - האוניברסיטה העברית בירושלים. בשיתוף עם ד"ר נורית נוביס-דויטש, אוניברסיטת חיפה. גוף מחקרי רחב מצביע על קשרים בין הפרעת קשב וריכוז לבין מגוון של קשיי תפקוד והשתלבות בחברה, אשר אחד מביטויי מצוי בקושי לעמוד בנורמות חברתיות, החל מהפרעות התנהגות בילדות וכלה בהתנהגות אנטי-סוציאלית. הקשר בין ההפרעה לעמידה בנורמות חברתיות נבחן מזוויות שונות, כמו עבריינות, התנהגות אנטי-סוציאלית שאינה פלילית, אי-דבקות בהנחיות הבריאות לקורונה ועוד. ממצאים אלו עקביים במדינות שונות, בקרב גברים ונשים, נערים ומבוגרים, אוכלוסיות מיוחדות (כמו אסירים) וכן בקרב מדגמים שנערכו באוכלוסייה הכללית. אחד ההיבטים של השתלבות בנורמות חברתיות נוגעת למידת הקפדה על שמירת מצוות אצל אנשים מקהילות דתיות. מחקר בהשתתפות 861 נוער ומבוגרים מכלל האוכלוסייה בישראל, ביקש לבחון סוגיה זו בקרב קהילות שונות בישראל. המחקר ביקש להשיב על מספר שאלות, בניהן (א) האם התנהגות דתית תתפקד כמו התנהגות אזרחית, כלומר האם הפרעת קשב תנבא פחות שמירת מצוות בקרב אנשים המשתייכים לקהילות דתיות, כפי שהיא מנבאת פחות עמידה בכללי התנהגות חברתיים אחרים? (ב) הפרעת קשב ידועה כמי שקשורה ליותר מצוקה רגשית, ואילו דתיות, לפחות על פי כמה מחקרים, ידועה כמי שקשורה לפחות מצוקה רגשית ופחות התנהגות אנטי-סוציאלית. מה תהיה התמונה בקרב אנשים דתיים עם הפרעת קשב?

הממצאים מראים כי דתיות (א) מתואמת עם רמות נמוכות יותר של תסמיני הפרעת קשב (ב) וכן היא מתואמת עם פחות התנהגות אנטי-סוציאלית. (ג) דתיות ממתנת את הקשר שבין ההפרעה להתנהגות אנטי-סוציאלית ומצוקה רגשית, (ד) אך מרבית ההשפעה הממתנת של הדתיות מוסברת בשמירת מצוות בפועל ופחות בדיווח על שיוך דתי. ממחקרים אחרים עולה כי ייתכן ששיוך דתי מהווה דווקא גורם סיכון עבור אנשים עם הפרעת קשב. הקשר השלילי שבין ההפרעה לדתיות יכול להיות מוסבר על ידי (א)

התלמיד בחברה ובקהילה ג' אבישרי' לייזר וש' רייטר (עורכים), שילובים: מערכות חינוך וחברה, עמ' 33-54. חיפה: אחוה. ליפשיץ ח', ניסים ש', עדן ס' וטל ד' (2015). תכנית "עוצמות", שילוב סטודנטים עם מוגבלות שכלית התפתחותית בבית ספר לחינוך באוניברסיטת בר אילן. בתוך מ. חובב, א. דבדבני, וק. פלדמן (עורכים), מהדרה להכלה- החיים בקהילה של אנשים עם מוגבלויות בישראל (עמ' 155-180). ירושלים: כרמל ושק"ל קוזמינסקי, ל' (2004). מדברים בעד עצמם - סגור עצמי של לומדים עם לקויות למידה. תל-אביב: מכון מופ"ת. רייטר, ש' (1997). חבר חריג במערכות הרווחה הבריאות והחינוך. חיפה: "אחוה" הוצאה לאור. הרב רבינוביץ נחום. "מסילות בלבבם" (עורך: הרב אלי רייף) - פרקי הגות, היחיד החברה והמדינה בראי התורה, הוצאת "מעלות" שע"י ישיבת "ברכת משה", מעלה אדומים, תשע"ה.

ד"ר דוד זולדן: "הקשר בין גורמים אישיים וסביבתיים לבין רמת הדתיות של מתבגרים עם הפרעת קשב - ADHD"

החינוך לערכים במערכת החינוך הוא סוגיה שעוררה בעבר פולמוס סביב סוגיית האינדוקטרינציה (השוו: יזהר, 1973 'מי צריך חינוך לערכים' לרוזנק, 1002 'חינוך לערכים בין מחיבות לפתיחות'). הפולמוס עסק בשאלת תפקידו של המורה בחינוך לערכים, וכן בשאלה האם ב'חינוך לערכים' אנו עוסקים בערכים אוניברסליים, חברתיים - דתיים המושתתים על נורמות החברה/המגזר, או סובייקטיביים התלויים באישיותו של המורה. במוסדות הכשרת המורים של החמ"ד הוכרע שהחינוך לערכים הוא חלק בלתי נפרד מתפקידיו של המורה, כפי שעולה מניסוח המטרות הערכיות בתוכניות הלימודים של מקצועות היהדות (דגן לאבל וגרינבוים, 1992 'קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי דתי'). וכאן אנו נדרשים לשאלת מתודולוגיית החינוך לערכים. במהלך שנותי בהכשרת מורים זיהיתי אצל מורים צעירים היבט מלאכותי בהגדרת המטרות החינוכיות ערכיות. מטרות אלו נוסחו משום שהופיעו במערך השיעור, אולם לא הורגש חיבור הרמוני בין תוכן השיעור לערך החינוכי, ובשיעור עצמו הוא הוצג כסוג של מוסר השכל הנספח ליחידת ההוראה.

בהרצאה שלנו נעמוד על עקרונות דידקטיים מרכזיים בחינוך לערכים בהוראת מקצועות היהדות, ועל דרכי החדרת הערכים, באופן שמשלב עם לימוד היחידה ולא מולבש עליה באופן מלאכותי. במהלך ההרצאה נציע כמה הדגמות לחיבור בין ערכי חברה ומוסר מרכזיים, לבין יחידות הוראה שנתן באמצעותם לחדד את חשיבות הערך, ואת הדרכים להקנייתו הגלומים במקורות שישולבו ביחידות אלו. נשאל

ערוצי תמיכה לסטודנטיות אלה, ולאחרות המתקשות בלימודים בשל נסיבות אחרות הקשורות לאורך חייהן, הוקם מרכז התמיכה הלימודי הפועל במכללה מזה חמש שנים. הוא החל כיוזמה מקומית של דיקן הסטודנטיות בשיתוף עם ראש של תכנית רג"ב (חותם), וכיום מופעל בשיתוף עם בעלי תפקידים נוספים. מרכז התמיכה הלימודי במכללה פועל באופן ייחודי בכך שעזרה בו ניתנת בעיקר על ידי סטודנטיות מצטיינות מתוכנית רג"ב. על פי הצורך, מצטרפות לחונכות רג"ב גם סטודנטיות בשכר.

על מנת לבחון את תרומתו של מרכז תמיכה זה, הוחלט אשתקד להפעיל מחקר איכותי שיבחן מאפיינים של יחסי העזרה בין חונכות וחניכות במרכז התמיכה. בין מטרות המחקר – להבין את אופן ההשפעה של יחסים אלו על החונכות ועל החניכות. כמו כן נבחנו תרומתו הייחודית של המרכז לאקלים המוסד, לרוח הנתנה, ושל תפיסה העזרה הבלתי פורמלית האופיינית למוסד הדתי. המרכז פתוח לכלל הסטודנטיות המעוניינות לקבל עזרה ותמיכה לימודית במהלך לימודיהן, ובעיקר לאמהות צעירות שזקוקות לחניכה להשלמת הפערים שנוצרו במהלך חופשת לידה.

ממצאים חלקיים שנאספו עד כה מאפשרים מבט על יחסי הגומלין המתקיימים בין חניכות ובין חונכות. מסגרת של ניתוח הנתונים, מבוססת על נקודת הראות של שני הגורמים השותפים בתהליך: חניכה וחונכה. ניתוח הנתונים נעשה לפי התמות שעלו מתוך הראיונות: דרכי תיאום בין החניכה לבין החונכה, יחסי סטטוס, השפעת החונכה על החניכה, תרומת החניכה על החונכה, ביטויים ערכיים ורגשיים, זהות דתית, רפלקסיביות החונכה על מערכת היחסים עם החניכה, ויחסי חברות בין החונכה והחניכה. המחקר העלה שורה של ממצאים מעניינים הנוגעים למגוון הנושאים שנסקרו. בהרצאה תוצג שורה של המלצות העשויות לשפר את ממשקי הקשר שבין החניכה והחונכה במכללה דתית ולהגביר בכך את הסיכויים ללמידה ולקשר משמעותי ביניהן.

גב' הדס דוויק: "קורס לפיתוח מיומנויות אקדמיות כערוץ תמיכה בסטודנטיות דתיות להוראה"

הדס דוויק, מקימת מרכז התמיכה, המכללה האקדמית הרצוג מרצה בחוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית הרצוג ומכללת אפרתה

הסטודנטים וסטודנטיות לקויי למידה הם אוכלוסייה ייחודית בקרב הבוגרים לקויי הלמידה, מעצם בחירתם החופשית להמשיך במסלול המאגר עברם – מסלול הלימודים האקדמיים. בין הסטודנטים לקויי הלמידה ייחודיים הם אלה שבחרו ללמוד את מקצוע ההוראה המכשיר אותם לעיסוק מתמיד בלמידה גם בעבודתם המקצועית. בשני העשורים האחרונים מספרם של האחרונים הולך וגדל, והממצאים

תת-דיווח בקרב אוכלוסייה דתית בשל סטיגמה שלילית יותר חזקה בקהילות דתיות; (ב) היכולת לעמוד בתפקוד דתי משקף יכולת להתמודד טוב יותר עם ההפרעה; (ג) ההפרעה גורמת לפחות דתיות, (ד) דתיות כוללת מרכיבי חוסן שמפחיתים את השלכות ההפרעה. נדרש מחקר אורך שיבחן את שאלת הסיבתיות וכן יבדוק רכיבים שונים בדתיות שיכולים להיות קשורים להפרעה. ארבעת היסודות המרכיבים דתיות, (4 B's), כוללים רכיבים שיכולים להיות מושפעים מההפרעה: אמונה (Bnding) דורשת לימוד יסודות הדת, הפנמת המושג שכל עונש ויכולת הכרה בסמכות והיררכיה; קשר (Bnding) מושפע מיכולת היקשרות פסיכולוגית; התנהגות (Bnding) דתית כוללת שמירת מצוות, תפילה ותלמוד תורה, עמידה בזמנים אשר; שייכות (Bnding) לקהילה יכולה להיות מושפעת מקשיים חברתיים, סטיגמה חברתית, נטייה אינדיבידואליסטית, נשירה ממסגרות החינוך. מסקנה, הפרעת קשב יכולה להוות גורם סיכון להשתלבות בקהילה תורנית ומתן מענה להגברת השילוב יכול לצמצם את ההשלכות השליליות של ההפרעה. רצוי להתייחס בהתערבות לרכיבים השונים בד

תיות שיכולים להיות מושפעים מההפרעה.

מושב שלישי: ערוצי תמיכה בסטודנטיות במכללה הדתית - מכללת אפרתה

יו"ר: ד"ר מרי גוטמן

- מרכז התמיכה הלימודי במכללה הדתית, מר אמיר שמש
- קורס לפיתוח מיומנויות אקדמיות כערוץ תמיכה בסטודנטיות דתיות להוראה, גב' הדס דוויק
- ערוצי תמיכה בסטודנטיות לגיל הרך בנושא "הוראת זיכרון השואה" ד"ר דוד ברודי
- תכנית תספ"ה: ערוץ תמיכה בסטודנטיות מהעדה האתיופית במכללה דתית, ד"ר מרי גוטמן

תקצירים

מר אמיר שמש: "מרכז התמיכה הלימודי במכללה הדתית"

אמיר שמש, דיקן סטודנטיות, מכללת אפרתה: אוכלוסיית סטודנטיות במכללה דתית מאופיינת, מעבר להטרוגניות הטבעית ביכולות האקדמיות, גם בדפוס של תמרון ושילוב מתמידים בין לימודים אקדמיים להקמת משפחה. אירועים משמחים שונים יוצרים עבור הסטודנטיות חסם בהספק האקדמי, אשר מייצר מצב של גרירת חובות ופערים עליהם נדרש לגשר. על מנת לאפשר

מחנכים לגיל הרך נקראים יותר ויותר להתמודד עם אתגרי התיווך של נושאים טעונים רגשית, כמו אסונות טבע, מלחמה, טרור, מוות ואירועים טראומטיים אחרים. הוראת הנושא 'זיכרון השואה' היא אחת הנושאים הרגישים והמורכבים להעברה לילדים הצעירים. הרצאה זו תציג ערוצי תמיכה לפרחי הוראה ממסלול הגיל הרך במכללה דתית להתמודדות זו. מחקרים ועדויות מהשטח מראים כי נושא 'הוראת זיכרון השואה' לילדי הגן מעורר לא מעט מחלוקות, מחנכי גיל הרך מוצאים את עצמם אבדי עצות לגבי התיווך הנכון והמותאם לגיל של סוגיות מסוימות מתוך תכנית הלימודים. פעמים רבות נשמעים התנגדויות מן השטח בדבר נחיצותו של פרק זה בתכנית הלימודים. עם זאת, נמצא כי צוותים בגנים הממ"ד רואים חשיבות עליונה בהנגשת המידע לילדים, מאחר וסוגיות רבות סביב 'זיכרון השואה' מעצמות את ערך הציונות ואת הזהות היהודית. מתוך הכרה בצורך זה עבור פרחי הוראה לגיל הרך המתכשרות לחנך ילדים בגנים הדתיים, הוקמה תכנית המבוססת על ערוצי תמיכה המתקיימים לאורך ההכשרה, וכן ערוצי תמיכה ייעודיים שמעצמים את ההכשרה לקראת יום השואה. התכנית פועלת באמצעות סדרת פעילויות וסדנאות המשתרעות על פני שלוש שנות הכשרה.

- שנה א': לימוד היסטורי של תקופת השואה כולל קריאת חומרים וביקור במוזיאון "יד ושם" עם סיור אינטראקטיבי. בשנתון הראשון הסטודנטיות בוחרות בספר ביוגרפי של ניצול שואה שהיה ילד או נוער בתקופה, קוראות אותו ומתווכות.
  - שנה ב': חזרה למוזיאון "יד ושם" וביקור אינטראקטיבי בתערוכות המדגישות את הוואי הילד בזמן השואה.
  - שנה ג': סדנה בנושא הפדגוגיה של השואה בגיל הרך, הכנת הערכי פעילות בגן, ביצוע הפעילויות ורפלקציה לאחר הפעילות. כל הערוצים הללו נועדו לספק מענה לנקודות מבט אישיות ולסוגיות אתיות העולות מהסטודנטיות לחינוך הדתי בגיל הרך.
- ערוצי תמיכה אלה נשזרו בקורסים הפדגוגיים לאורך ההכשרה והתבססו על רכישת ידע בסיסי אודות השואה, היכרות עם נרטיבים של ילדים שחוו את זוויות התקופה וחשיבה שיתופית בסדנה על דרכי תיווך מיטביים. חוויות הלמידה תורגמו לפדגוגיה, על ידי תמיכה בכל סטודנטית בפרט, כאשר היא מתנסה בהוראת הנושא בקבוצה קטנה של ילדי הגן.

במחקר זה נבחנו פרדיגמות פדגוגיות המתעוררות אצל הסטודנטיות סביב הנושא, לאורך כל השנה וסביב יום השואה הלאומי. במהלך מחקר, נאספו עדויות מ-47 סטודנטיות לגיל הרך באמצעות ראיונות אורך ורפלקציות כתובות. הממצאים מראים כי נושאים העומדים בפני פרחי ההוראה עלולים להתגלות כשנויים במחלוקת ונוטים לערער את מערכת האמונות שלהם כלפי סגנון תיווך מיטבי והמותאם לגיל

העדכניים מצביעים על שיעורם הגבוה של הסטודנטים להוראה בעלי לקויות למידה, אשר משתווה לשיעורם באוכלוסייה הכללית בארץ. ייחודיים בתוכם הם הסטודנטים וסטודנטיות במכללות הדתיות להוראה, שכן בלימודיהם עליהם להתמודד לעיתים קרובות עם מקצועות רבי מלל, טקסט-מקור שנכתב לפני מאות או אלפי שנים, בגרסה הימית-ביינימית, תנאית או מקראית. עצם קריאת טקסטים אלה קשה, והקושי בפיענוח גורם לקושי בהבנתם.

מתוך רצון לסייע לסטודנטים ולסטודנטיות להצליח בעולם התעסוקה בכלל, ובהוראה בפרט, נבנה במכללה האקדמית הרצוג קורס מיוחד, המיועד לתלמידי מרכז התמיכה, ובו הם רוכשים אסטרטגיות למידה, "לומדים כיצד ללמוד" וכיצד להתמודד בצורה הטובה ביותר עבורם עם העולם האקדמי, על כל דרישותיו.

בנייתו של הקורס נעשתה מתוך אילוף: הסטודנטים וסטודנטיות במכללה מגיעים מכל רחבי הארץ, בהסעות המאורגנות על ידי המכללה. מכיוון שרובם תלויים בהסעות, לא הייתה אפשרות לענות על צורכיהם בצורת סדנאות מזדמנות, כפי שנעשה במכללות אחרות. לפיכך, הוחלט לפתוח קורס סמסטריאלי בנושא 'כלים ללמידה אקדמית'. הקורס מקנה 1 ש"ש בחוג לחינוך, וכך הסטודנטים מרוויחים פעמיים: הם אינם משלמים על הסדנאות, ונוסף על כך, הם מקבלים קרדיט אקדמי.

בשלב תכנון ובניית הקורס, נבדקו הצרכים של סטודנטים וסטודנטיות לקויי למידה, על מנת לתפור מענה שיוביל להצלחות בחייהם המקצועיים. הוחלט לשלב בין המודלים של קרקה (Kerka, 2002) ושל גרבר (Gerber, 2002), משמע לשים דגש על עשרה גורמים במהלך הכנת הקורס: (1) עידוד מוטיבציה להצלחה; (2) מיקוד במטרה; (3) מודעות לחוזקות ולחולשות בעקבות הלכות; (4) התמדה והשקעת מאמץ; (5) יצירתיות נרכשת בלמידת אסטרטגיות לעקיפת הקשיים; (6) יצירתיות ומציאת אסטרטגיות כפיצוי; (7) רשת חברתית התומכת והמעודדת את עצמאותם; (8) חיפוש עבודה המתאימה לאפיונם ולנקודות החוזק שלהם; (9) שליטה עצמית; (10) פנייה לשירותי ייעוץ וטיפול.

בקורס המתקיים במכללת הרצוג ניתן מענה לרוב הגורמים שנמנו לעיל כגורמים להצלחה, כאשר בפתיחת כל נושא, הוא מוצג מהיבטו האקדמי, ולאחר מכן בהיבט היישומי על מנת לאפשר את תרומתו המרבית במהלך הלימודים במכללה.

ד"ר דוד ברודי: "ערוצי תמיכה בסטודנטיות לגיל הרך בנושא 'הוראת זיכרון השואה'"

ד"ר דוד ברודי- ראש החוג לגיל הרך לשעבר ודיקן אקדמי לשעבר, מכללת אפרטה

מושב רביעי: בין דת ומדע במקצועות ההכשרה יו"ר: ד"ר חווי ששון

- פרויקטים חינוכיים ומחקריים בנושא אבולוציה ואמונה במסגרת מכללת הרצוג, ד"ר דב ברגר
- מיזם חינוכי: שילוב תכנים של דת ומדע בחוג למדעי טבע במכללת הרצוג, ד"ר מירב סיאני
- המחסור במורים דתיים למקצועות המדעים, ד"ר חווי ששון גורמים וסיבות, מר אורן לביא

תקצירים

ד"ר דב ברגר: "פרויקטים חינוכיים ומחקריים בנושא אבולוציה ואמונה במסגרת מכללת הרצוג"

תיאוריית האבולוציה נתפסת בציבור כאיום על האמונה הדתית. מורים רבים בישראל נמנעים מעיסוק באבולוציה. לפני כמה שנים הוחלט על הכנסת התיאוריה ללימודי החובה במגמת ביולוגיה בתיכון גם בחמ"ד, ומציאות זו העלתה את הצורך בהתמודדות שיטתית.

במסגרת קבוצת המחקר "נפש חיה", התחלנו באמצע 2014, להרצות בבתי ספר תיכוניים ומכללות, בנושא אבולוציה ויהדות. הדגשנו במיוחד שלושה הוגים רבניים מרכזיים במאה העשרים: הרב קוק, הרב סולובייצ'יק והרבי מלובביץ'. במקביל התחלנו לפרסם מאמרים אקדמיים, שיציגו את הגישות השונות. שלושתנו עוסקים במחקר בנושא אבולוציה ואמונה, כל אחד מאיתנו כתב את עבודת התואר השני או את עבודת הדוקטורט על אחת משלוש השיטות, וכולנו עוסקים בכתיבת מאמרים אקדמיים בנושא.

התחושה שלנו הייתה שהתוצאות לא מספקות. ההרצאות החד-פעמיות לתלמידים היו מוצלחות, אך לא השיגו השפעה עמוקה על השומעים. לא נראה שהשיטות ייזכרו מהרצאות כאלו לאורך זמן. בדיון בתוך הקבוצה, נראה היה שתהיה השפעה משמעותית יותר להשתלמות למורים. המורים הקבועים יוכלו להיות סוכנים להעברת הידע לכיתות.

בתשע"ח (2017-2018) פיתחנו בשיתוף מכללת הרצוג, קורס השתלמות מורים מקוון בנושא אבולוציה ואמונה, שנועד להכין את מורי התיכון להתמודדות עם תיאוריית האבולוציה. ההשתלמות מסיימת כעת את שנתה הרביעית. אנו מרחיבים בהגותן של שלוש הדמויות הרבניות שהוזכרו לעיל - הרב קוק, הרב סולובייצ'יק, והרבי מלובביץ'. כמו כן, ניתן מקום לגישתן של דמויות חשובות נוספות. הגישה העומדת בבסיס הקורס ייחודית. במקום לחפש אחר פתרון יחיד וכוללני לאתגר שמציבה תיאוריית האבולוציה בפני אדם מאמין, יפתחו יחידות הלימוד מגוון גישות. כל אחת מהגישות תורמת ידע וצורות חשיבה חשובות, גם

הרך של סוגיות ספציפיות סביב זיכרון השואה. הרצאה זו תכלול תיאור תכנית לערוצי תמיכה בנושא 'הוראת זיכרון השואה', הצגת ממצאי המחקר וכן דוגמא לתוצרי הסטודנטיות בדגש על מאפיינים ייחודיים של הוראת הנושא בגן דתי

ד"ר מרי גוטמן: "תכנית תספ"ה: ערוץ תמיכה בסטודנטיות מהעדה האתיופית במכללה דתית"

ד"ר מרי גוטמן, יו"ר וועדת מחקר מכללת אמונה- אפרתה

הרצאה זו מבוססת על ניתוח אתגרים העומדים בפני סטודנטיות דתיות ממוצא אתיופי, תוך ניסיון לספק מבט על תכנית תמיכה ייעודית המופעלת במכללה דתית. התכנית מוכרות תחת השם "תכנית תספ"ה" (באמהרית "תקווה") והיא מיועדת לאפשר תמיכה במגוון ערוצים אקדמיים, שיעורי עזר והכוונה למציאת עבודה בבתי ספר בתום הלימודים, תוך אבחנה במאפיינים הייחודיים של סטודנטיות מקבוצה זו.

הקהילה האתיופית מאופיינת בחוסר ייצוג מתמיד במערכות חיים שונות בישראל. הספרות מתארת את מאפייניהם של בני הדור השני של העולים מאתיופיה עם תחושת השוני והזר האופייני למוצא אתיופי וצאצאיהם. למרות שהם נולדים בישראל, הם מרגישים לרוב מנוכרים ומובחנים על ידי סממני סטטוס ותרבות. מצבם חברתי-כלכלי נותר נמוך במשך דורות וכיום רק 1% מהם מקבלים השכלה גבוהה. נתונים אלו לא פסחו על לימודי הוראה ועל השתלבותם במקצוע. כך נכון לשנת 2018, רק 388 מהם משולבים כמורים תקינים בבתי הספר.

מתוך הכרה במצב ובאתגר שבשילוב צעירים בני העדה האתיופית בהשכלה גבוהה בכלל, ובתחום הכשרת מורים בפרט, ממשלת ישראל התחייבה לנסות להגדיל את מספרם באופן מיידי על ידי יישום 'מדיניות רגשת תרבות' בשלושה צירים מקבילים: השכלה ראשונית לפרחי הוראה בני העדה, תמיכה בשלבי גיוס על ידי מערכת החינוך, ושילוב מיטבי במשרות תקניות בבתי ספר. הרצאה זו נועדה להעלות לשיח את סוגיית השילוב בין סוגרומת התמיכה בקבוצה זו, אשר כוללת שני שחקנים עיקריים: משרד החינוך המעניק "שעות תוספתיות" לבתי ספר כתמריץ ראשוני, ומכללה המפעילה תכנית תספ"ה המאפשרת לתמוך בפרחי הוראה בני העדה האתיופית במגוון ערוצים.

ניתוח מעמיק של סיפורי החיים חשף שלושה דפוסים אופייניים של צריכת ערוץ תמיכה זה: תמיכה תספ"ה להוראה פרטנית, תמיכת תספ"ה על ידי הוראה בקבוצות, אירועי חברה ותרבות בהלימה לזהות הדתית של בנות העדה האתיופית, וסוגיות חברתיות אחרות.

א. קורסים המשלבים תורה ומדע כחלק אינטגרלי מתכנית הלימודים בחוג למדעי הטבע. לדוגמא:

- "טכנולוגיה לאור ההלכה" – הכרות מדעית והלכתי עם סוגיות כגון שיבוט גנטי, הנדסה גנטית, השתלות ועוד.
- "יסודות היקום והאמונה" – העמקה בשאלות על הבריאה, מהותו של החומר וחוקי הטבע על פי המדע ועל פי האמונה.
- "אסטרונומיה ומחשבת ישראל" – הכרות עם כוכבי הלכת והירחים ועם כתבים מארון הספרים היהודי ובהם תיאורים של גרמי שמים וקבוצות כוכבים.
- ב. תכנית לימודים ייחודית בנושא "תורה ומדע" המשלבת חטיבת לימודים בינתחומית בחוג למדעי הטבע ובחוג לתושב"ע.
- ג. כנסים וימי עיון המשלבים את הנושא התורני והנושא המדעי. לדוגמא:

  - ערב עיון לנשות המכללה "גניקולוגיה הלכה למעשה" שעסק בצד המדעי וההלכתי של השימוש באמצעי מניעה.
  - ערב עיון לקהל הרחב "לכל רגע בחיים יש גנטיקה" שעסק בדילמות של יעוץ גנטי לאור המחקר המדעי וההלכתי.
  - ערב עיון לקהל הרחב "אבולוציה אמונה ומה שביניהם" שעסק בדילמות מדעיות והלכתיות בנושא אבולוציה.
  - ד. הנחלת תחום "תורה ומדע" לתלמידי החמ"ד, על פי חזונה של המכללה: "המכללה תפעל לבניית קשרים יציבים ועמוקים עם מוסדות החינוך שבהם מתנסים התלמידים בהוראה..." (הרצוג, אין תאריך). רוב הסטודנטים של המכללה מתנסים בהוראה בבתי ספר של החמ"ד, ועל כן אנו פועלים בשני מישורים:

    - סטודנטים מן החוג למדעי הטבע במכללה יחד עם ד"ר חווי ששון, מרצה בחוג, עורכים מדי שבוע "פרשה מדע" – דבר תורה העוסק בפן מדעי מפרשת השבוע.
    - המכללה עורכת תחרויות העוסקות ב"דת ומדע" בין תלמידים בבתי ספר של החמ"ד כדוגמת התחרות "מצלמים פיזיקה לומדים תורה". סיכום:

מטרתה של היוזמה החינוכית היא להנחיל לסטודנטים בחוג למדעים, לקהל הרחב ולתלמידי החמ"ד, ידע אשר יבהיר כי התחומים של דת ומדע אינם סותרים זה את זה אלא תומכים זה בזה, ומעשירים אחד את השני.

מקורות מידע:

וינטרוב, ב. (2015), דת ומדע – הסתירות וההתייחסות אליהן, אוחרז מתוך בית המדרש הוירטואלי ע"ש קושיצקי.

<https://www.etzion.org.il>

פיקסלר, ד. (2001) מדעי הטבע כחלק וכעזר בלימודי מדעי האלוהות, צהר ד, 93-106.

חזון מכללת הרצוג <<

למי שתומך בדעות אחרות.

בבחינת משוברים של המורים שלמדו את השתלמות המורים, ניכר שמחד הם נהנו מחומרי הלימוד, אך מאידך ציינו חלקם שיהיה להם קשה ללמד את הידע החדש שרכשו.

מסיבה זו פתחנו בתשע"ט (2018-2019) בשיתוף מכללת הרצוג, פורום עמיתים חוקרים, שנועד לבחון כיצד העבירו המורים את החומר, כיצד החומר התקבל אצל התלמידים, ומה ניתן לשפר. למדנו מפורום חוקרים זה, שיש צורך במערכי שיעור מוכנים, בקשר אישי יותר עם המנחים לאורך הקורס, ובקשר לאחר הקורס עם אנשים שמתלבטים באותם בעיות, כמנחי הקורס ומורים אחרים.

בתש"פ-תשפ"א (2019-2021) אנחנו עובדים על הקמת אתר אינטרנט שיהווה משאב לתכנים, עזרי למידה, ומאמרים בנושא אבולוציה ואמונה. בצד היותו פתוח לקהל הרחב, ילווה האתר את הלימודים בהשתלמות, ואת המורים בעתיד כשירצו ללמד את תכני הקורס או תכנים קרובים. מכלל הפרויקטים והמחקר סביבם, עלו כמה מסקנות: דרוש אתר אינטרנט שילווה את המורה אחרי סיום ההשתלמות, ובו מערכי שיעור מוכנים, וידע ומאמרים אקדמיים ולא אקדמיים בנושא. יש צורך במפגשי זום לאורך ההשתלמות. יש שאלות שבאופן קבוע עולות על כל אחד מההוגים. צריך לזהות אותן, ולמצוא דרכים להסביר את הנקודות הקשות בכל שיטה.

ד"ר מירב סיאני: מיזם חינוכי: "שילוב תכנים של דת ומדע בחוג למדעי טבע במכללת הרצוג"

רקע מדעי:

החזון של מכללת הרצוג כולל התייחסות עקיפה אך חד משמעית לענייני דת ומדע:

"המכללה משלבת בין שמירה על מסורת תורנית, לימודית ופדגוגית, לבין פתיחות לעולם המשתנה והמתחדש. זאת, מתוך התמודדות מקורית וחדשנית עם אתגרי התקופה – טכנולוגיים, חברתיים ותרבותיים." (הרצוג, אין תאריך)

מתוך חזון זה, ניתן להבין כי הפתיחות לעולם המשתנה, הכוללת את העולם המדעי, ושילובם עם ערכי התורה הם חלק אינטגרלי מחזונה של המכללה. הוגי דעות, כדוגמת הרב קוק טענו שהמדע נכלל בתוך הדת (וינטרוב, 2015) כמו גם חוקרים רבים, המציינים את החשיבות של לימוד מעמיק של מדעי הטבע כדי להבין טוב יותר את התורה ואת המחשבה היהודית (פיקסלר, 2001).

עיקרי המיזם החינוכי:

לאור החזון והראיה שהעמקה בלימוד מדעי הטבע נדרשת על מנת להעמיק בלימוד תורני ומחשבתי, אנו פועלים בחוג למדעים בארבעה מישורים:

ווייסבלאי, א'. נתונים על כוחות הוראה במקצועות המדעים והטכנולוגיה.

<<

מכון דחף. סקר-3086-הוראה-בבתי-ספר-21-בספטמבר <<

מושב חמישי: קונפליקטים ואתגרים בניהול יו"ר: ד"ר מוטי ספראי

- לימודי הגמרא במערכת החינוך - משיח משברי לניצנים של בחינה אמפירית: מחקר חלוץ בקרב מורים לתורה שבעל פה, ד"ר מוטי ספראי
- בחינת הבגרות בתלמוד - מ"שיחה בלימוד" לשאלון ממוסד, ד"ר אביחי קלרמן
- המלמד בספרות ההלכה במאה ה-1, ד"ר אייל דודסון
- הוראת ספרות השאלות והתשובות במסגרת הוראת תורה שבעל פה, הרב ד"ר אביגדור הנימן

תקצירים

ד"ר מוטי ספראי: "לימודי הגמרא במערכת החינוך - משיח משברי לניצנים של בחינה אמפירית: מחקר חלוץ בקרב מורים לתורה שבעל פה"

הדיון המחקרי ביחס התלמידים ללימודי התורה שבעל פה היה בשיאו לפני יותר משלושה עשורים בעקבות מחקרים של בר-לב וקדם-פרידריך (תשמ"ט) בקרב תלמידי ישיבות תיכוניות ואולפנות שדווחו על חוסר עניין בלימודי הגמרא בהשוואה למקצועות אחרים. מאז ועד היום קיימת הסכמה רחבה בקרב אנשי חינוך ורבנים כי יחס התלמידים למקצוע הגמרא הוא שלילי והשיח הרווח ביחס לנושא זה הינו שיח משברי. עם זאת, נערכו מעט מאוד מחקרים אמפיריים כמותניים לבחינת עומק והיקף התופעה. נקודת מוצא של רבים מההורים בנושא, כדוגמת הרב שג"ר ז"ל (תשס"ט) הינה הצורך להגביר את הרלוונטיות של התכנים הנלמדים בעבור התלמידים, מתוך תפיסה שהגברת רלוונטיות תשפר את המוטיבציה ואת היחס החיובי למקצוע. מטרת מחקר זה היא לבחון את הנושא באופן אמפירי ומנקודת מבט שטרם נבחנה לעומקה - זו של המורים לתורה שבעל פה. המחקר בוחן את האתגרים איתם המורים מתמודדים בהוראת הנושא, ולבחון את הזיקות בין היחס הנתפס של התלמידים למקצוע ובין האתגרים התורניים, הפדגוגיים והחינוכיים שבהם עוסקים המהנכים. זאת מתוך ניסיון להוסיף תשתית ידע ומורכבות לשיח החינוכי המעלה על נס את

ד"ר חווי ששון ו-מר אורן לביא: "המחסור במורים דתיים למקצועות המדעים - גורמים וסיבות"

מחקר זה עסק בניסיון לבחון את הגורמים לבחירת (או הימנעות מבחירת) מקצוע הוראת המדעים בקרב סטודנטים להוראה. זאת במטרה להציע הסברים אפשריים למחסור הגדול במורי מדעים בחינוך הדתי.

תלמידי מערכת החינוך במאה ה-21, נדרשים לידע רחב ומקיף במגוון נושאים מדעיים וטכנולוגיים, על מנת להשתלב בחברה בכלל ובשוק העבודה בפרט. המקצועות המדויקים בכלל ומקצוע המדע והטכנולוגיה בפרט, נמצאים בראש סדר העדיפויות הלאומי (איקן, 2013). יחד עם זאת, מספר המורים למדעים בחינוך הכללי בכלל ובחינוך הדתי במיוחד הוא נמוך ביותר, ואף נמצא בירידה (ווייסבלאי, 2012).

מחקרים מצביעים על גורמים שונים לבחירת מקצוע בכלל ומקצוע ההוראה בפרט. ביניהם שיקולים פרקטיים כמו שכר ובטחון תעסוקתי, מיצוב חברתי הקשור למעמד המקצוע בחברה, תנאי העבודה ונטייה אישית (מכון דחף, 2012). גורמים אלה קשורים גם לבחירת הסטודנט להוראה ללמוד בחוג זה או אחר.

לאור הדברים שלעיל, מחקר זה התמקד בסיבות ובגורמים אשר הניעו סטודנטים להוראה לבחור בהתמחות במדעים, או לחילופין, לסיבות אשר הניאו סטודנטים מלבחור בהתמחות במדעים.

המחקר שנעשה באמצעות ראיונות עומק חצי מובנים כלל ארבעה סטודנטים להוראה במכללת הרצוג. שני סטודנטים הלומדים בחוג למדעים ושני סטודנטים הלומדים בחוגים אחרים.

מתוך הראיונות עולה כי בקרב כלל המראיינים, הבחירה בחינוך נעשתה תחילה, מתוך רצון להשפיע ולתרום לדור המחר, ורק לאחר הבחירה במקצוע ההוראה, הגיעה הבחירה בחוג הלימודים.

הסיבות לבחירת מדעים כתחום ההתמחות בהוראה היו למשל, חוויות מבית הספר (חיוביות או שליליות), דרישות החוג (החוג למדעים נתפש כקשה יותר מחלק ניכר מהחוגים, ומתאים לאלו שאינם נרתעים מאתגר), כמו כן צוין הקשר והרלוונטיות (או אי הרלוונטיות) של תחום המדעים לעולמו התורני של הסטודנט הדתי. גם המלגה הניתנת על ידי משרד החינוך ללומדי מדעים צוינה כשיקול.

על מנת לעודד סטודנטים להוראה לבחור במדעים, המחקר ממליץ בין השאר על תמיכה בסטודנטים במהלך התואר כדי להקל בעומס הלימודים, על עידוד הרשמה באמצעות תמריצים ועל הכוונה ושיווק תחום המדעים כקשור גם לתפיסה התורנית דתית.

מקורות מידע

איקן, ד' ע'. (יולי 2013). הוראת המדעים בישראל: מגמות, אתגרים ומנופים לשינוי. <<

כמשתמע מתוך הנרטיב המקצועי של מורי המקצוע, שהם המובילים את המקצוע וחווים אותו לאורך השנים.

שיטת המחקר סיפורי המורים נבדקו באמצעות הפרדיגמה האיכותנית, הנותנת למחשבות, לשיקולים, לרגשות, לחוויות וליחסים האישיים-חברתיים להיות חלק מהשיח. השיח עם משתתפי המחקר התקיים בהיכרות עם אורח חייהם המקצועי דרך שפתם, השקפתן עולמם, גישתם למקצוע ההוראה וציפיותם ממנו.

כלי המחקר שנבחר הוא ריאיון עומק חצי מובנה (צבר בן-יהושע, 2016; 2001), בהיותו מעין אירוע לשוני, הדומה לשיחה ידידותית שבה מתערכים שני תהליכים: התאמה ויצירת זיקה בין המראיין ובין המראיין, בד בבד עם תהליך של הפקת מידע. המראיין הינו 'חוקר יליד' בהיותו מורה לשעבר לתלמוד בישיבה תיכונית, ועם כל ההסתייגויות האתיות שנלקחו בחשבון, נוצר שיח פורה המתאים ל'שדה'.

במחקר ראינו 32 מורים, שבחירתם נעשתה על סמך היכרות קודמת, או בשיטת כדור שלג (Snowball) (Vogt, 2005). למשתתפים הובטחו אנונימיות ומניעת האפשרות לזיהוי. הראיונות התבססו על 'שאלה מפליגה' (צבר בן-יהושע, 2002) מה שאפשר להתבטא בחופשיות, לפרט ולהרחיב לפי רצונם, או בעידוד החוקרים (שקדי, 2002).

ניתוח הראיונות בוצע באמצעות ניתוח תוכן איכותני באסטרטגיה של "תיאוריה מעוגנת בשדה" (Grounded Theory) (Glazer & Strauss, 1967).

ניתוח ממצאי הראיונות בוצע בהתאם לשלושת שלבי הקידוד המתוארים אצל גבתון (2001), עד לאיתור משמעות הנתונים באמצעות חשיפת המאפיינים וסיווגם לקבוצות בעלות מונה משותף (קטגוריזציה) (Corbin & Strauss, 1998; Charmaz 2006).

מסקנות המחקר ממצאי המחקר מלמדים על האמביוולנטיות הערכית והמעשית של המורים המלמדים, ביחס לשינוי שכבר הוטמע במערכת בהקשר של תצורת בחינת הבגרות בגמרא. בהרצאה נעלה את הדילמה של הכשרת המורים לקראת בחינות הבגרות, עד כמה המערכת הכשרת המורים צריכה לעסוק בכך, והאם היא יכולה לתת מענה הכשרתי בנושא. נציין שהקורונה שינתה את מפת הבגרויות החיצוניות בבתי הספר, מה שמשפיע ישירות על נושא המחקר שבוצע לפני פרץ המגיפה.

ד"ר אייל דודסון: "המלמד בספרות ההלכה במאה ה-16"
רבי יוסף קארו פסק: "מושיבין מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר, וכל עיר שאין בה מלמד תינוקות היו מחרימים אנשי העיר עד שיושיבו מלמד

הרלוונטיות של התכנים ככלי להגברת המוטיבציה ולשיפור היחס ללימודי הגמרא.

במחקר שנערך בקרב 80 מורים לתורה שבעל פה, נמצא כי השיח המשברי רווח בקרב המורים, וכי קיים קשר הפוך בין תפיסת התלמידים כאוהבים ללמוד גמרא לבין עיסוק ברלוונטיות הגמרא על ידי המחנך. מצד שני, נמצא קשר חיובי בין העיסוק בחומר הנלמד על ידי המחנך לבין יחס התלמידים. הקשר האישי עם התלמידים נתפס כמרכיב מרכזי בתפיסת התפקיד של המחנכים, אולם לא נמצא קשר בין עוצמת הקשר האישי המדווחות ובין יחס חיובי ללימוד הגמרא. הממצאים מאפשרים לבחון מחדש תפיסות רווחות ביחס למקומם של הידע, הכלים הפדגוגיים, החתירה לרלוונטיות והקשר האישי עם התלמידים בעיצוב יחס התלמידים לגמרא. מילות מפתח - הוראת תורה שבעל פה, יחס לגמרא, משבר בלימוד גמרא, מורים לתורה שבעל פה

ד"ר אביחי קלרמן: "בחינת הבגרות בתלמוד - מ"שיחה בלימוד" לשאלון ממוסד"

רקע

מטרת הרצאה זו היא לתאר ולהבין את מקומה של בחינת הבגרות במקצוע התלמוד, לפי תפיסתם של המורים המלמדים תלמוד (גמרא) בישיבות התיכוניות. בחינת הבגרות במקצוע, כיום, היא כיתר הבחינות המוסדרות ובנויה על שאלון ממוסד, כשחומר הבחינה נתון על-ידי הפיקוח ונלמד בכל מערכת התיכונים של החמ"ד, הלומדים תלמוד בהיקף של חמש יח"ל.

הוראת התלמוד לפי תכנית לימודים ממוסדת, הנמדדת בבחינת בגרות בסוף שנת הלימודים בישיבה התיכונית, היא חידוש ממלכתי ומודרני בתוככי עולמה המסורתי של התורה שבעל-פה בישיבה. בישיבה המסורתית תהליך ההיבחנות של הלומדים היה מבוסס על מה שנקרא: "שיחה בלימוד", שבה הרב היה משוחח על הסוגיות התלמודיות, בהתאם לרמתו של התלמיד וכך בודק את רמת הידע והלמידה של הלומד. בדיקה של התהליכים והתמורות אותם עברה הבחינה במקצוע בהיבטים שונים, בפריסה כללית-ארצית, ופרטנית-מוסדית, מלמדים על הרצון העז לשמר את המקצוע בצורתו המסורתית מחד גיסא, ולצוק לתוכו חיוניות תוך כדי עדכונם והתאמתם לתרבות הנוכחית, מאידך גיסא (קלרמן, 2013). שינויים אלו הם תגובה לדינאמיות של החברה בישראל על מכלול בעיותיה, המחייבת התמודדות מתמדת עם מציאות משתנה ומתחדשת ורצון לשמור על המסורת ולשלב בסביבה עדכנית (מאיר, 2012, ו-2014; קלרמן וצבר-בן יהושע, 2013).

בהרצאה זו ניתן מקום למחקר המציג את בחינת הבגרות בתלמוד,

תינוקות. ואם לא הושיבו מחריבין העיר, שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן.

מקצוע ההוראה נחשב מאז ומעולם להכרחי בעולם היהודי, והקהילה ראתה את קיומו מחובותיה, אבל בכל תקופה נדרשה להתמודד עם משמעותיות ההגדרה הציבורית של משרת ההוראה ונגזרותיה השונות. מהם הקריטריונים לבחירת המלמד, ומהו סף הדרישות המקצועיות ממנו? עד היכן מגיעה אחריות הציבור לפרנסתו, ומה מידת השתתפות ההורים בהוצאותיו? מהי מידת אחריותו של הציבור לרמת השכר הנמוכה של המורה? האם יש להגדיר את עובד ההוראה כתלמיד חכם "שתורתו אומנותו", והאם הוא זכאי להנחות במיסים בגין כך?

שאלות אלו, שחלקן מוכר גם בימינו, העסיקו את הציבוריות היהודית לתולדותיה ולתפוצותיה. הרצאה זו תפתח צוהר אל המאה ה-16, ותתמקד בעיקר בספרות התשובות והפסיקה של חכמי הספרדים באגן המזרחי של הים התיכון, ובפרט בארץ ישראל. תקופה זו התאפיינה בפריחה רוחנית מפוארת של דור גירוש ספרד ושל צאצאיהם, בני הדור השני והשלישי לגרוש. הספרות ההלכתית הספרדית תפסה מקום מרכזי בפריחה זו, וביטוייה המוכר ביותר הוא חיבוריו של רבי יוסף קארו. הוא ופוסקי זמנו עסקו בשאלות מעמדו של המלמד, חובותיו, זכויותיו ומערכות יחסים שנגזרו מעצם היותו מתפרנס מקופת הציבור. בהרצאה יידונו אחדות מפסיקותיהם, בהקשרן ההיסטורי, החברתי והכלכלי, ועל פיהן יתוארו תווי פניו של מקצוע ההוראה בחברה היהודית הספרדית בתקופה זו.

הרב ד"ר אביגדור הנימן:

"הוראת ספרות השאלות והתשובות במסגרת הוראת תורה שבעל פה"

ספרות השאלות והתשובות רחבה הרבה מעבר למה שרוב לומדי התורה מכירים. היא חוצה את כל התקופות מחתימת התלמוד ועד ימינו. היא מצויה בכל גלויות ישראל ספרד אשכנז פרובנס וביזנטיון. עד היום נחקרה ספרות השאלות והתשובות מנקודת מבט היסטורית. הסטוריונים התעניינו בעובדות המתוארות בספרות זו וניסו דרכה להעשיר את ידיעותינו ההיסטוריות.

במחקרי 'הלכות עגונות הלכה בהשתנותה - משפט פרשנות היסטוריה וחברה' הצבעתי על הדרך בה המשיבים פרשו הן את המציאות והן את המקורות ומתוכם הסיקו את מסקנותיהם ההלכתיות. המשיבים מאזנים בין הלחצים הבאים מן השטח למשמעויות השונות שניתן לתת לסוגיה התלמודית. בין מסורת הפרשנות והפסיקה שהם מכירים לשיקולים עקרוניים רחבים. הבניית כל האיזונים הללו יחדיו הם לב ליבה של פסיקת ההלכה למעשה.

לימוד התשובות מתחיל בניתוח המציאות כפי שהיא וכפי שניתן

לראות אותה. הוא ממשיך במיפוי המקורות הרלוונטיים למקרה הנדון. ומסתיים בהצבעה על כל הצמתים בהם המשיב היה יכול לפנות ימינה או שמאלה. על הקורא להסביר מדוע בחר המשיב להכריע כפי שהוא הכריע. לימוד בעיין של תשובה הלכתית מעמיד את הלומד על עושר הפרשנות האפשרי למקורות ההלכתיים. הלומד מוזמן בתהליך זה לנקוט עמדה ולנמק אותה מתוך המקורות המחייבים. לימוד השאלות והתשובות הופך את הלומדים לשותפים בתהליך פסיקת ההלכה של המשיב.

הצעתי היא לשים את הוראת ספרות השאלות והתשובות במקום מרכזי בהוראת תורה שבעל פה. הן כמלווה את הוראת התלמוד והן כמרכזית בהוראת ההלכה. לשם כך יש לתת לה מקום מרכזי בהכשרת המורים לתושב"ע. לדעתי טוב שהסמינר המתקדם בתחום תושב"ע יעסוק בלימוד ובדרכי ההוראה של ספרות השאלות והתשובות. בכך ניתן למורים כלי מחשבה רחבים יותר הן להוראת תלמוד והן להוראת הלכה.

בשנים האחרונות לימדתי את הסמינר המתקדם בספרות השו"ת אוכלוסיות שונות במכללה. היו סטודנטים בוגרי ישיבות הסדר והיו סטודנטים בוגרי ישיבות חרדיות. בשני המקרים הקורס הוסיף לסטודנטים הן רובד נוסף בלימוד תורה שבעל פה והן רובד נוסף בדרך ההוראה של תורה שבעל פה.

מושב שישי: מיניות וצניעות בחינוך הדתי יו"ר: ד"ר תהילה הרץ

- דימוי גוף ורווחה נפשית בקרב בוגרים דתיים הטרוסקסואליים והומוסקסואליים ובקרב בוגרים צעירים חרדים, פרופ' שרגא פשרמן
- חינוך לצניעות גופנית על פי פסיקות של הרב הנקין, מר תניה רגב
- חינוך לצניעות ודימוי גוף של מתבגרות דתיות, פרופ' שרגא פשרמן
- השפעת העיסוק האינטנסיבי בקוד הלבוש המקובל בבתי ספר דתיים לבנות על הדימוי העצמי ועל התפתחות הזהות העצמית, גב' תפארת לוי, גב' מעין טל, ד"ר תהילה הרץ

התפתחות הזהות העצמית, ד"ר תהילה הרץ
תקצירים

פרופ' שרגא פשרמן: "דימוי גוף ורווחה נפשית בקרב בוגרים דתיים הטרוסקסואליים והומוסקסואליים ובקרב בוגרים צעירים חרדים"

דימוי גוף הוא האופן בה האדם רואה את גופו ואת מראהו החיצוני (Raval di et al., 2003).

לשיח שאיננו דתי / הלכתי כעוגן לחובת הלבוש הצנוע או מסתייעים ברטוריקה שאיננה רלוונטית לעולמן של התלמידות. קושי זה נובע ממשקעי העבר ומשינויים הקשורים במבני הכוח והסמכות.

על רקע הכתיבה הענפה העוסקת בתחום החינוך לצניעות הגוף בולטת גישתו הייחודית של הרב יהודה הרצל הנקין, כפי שהיא מופיעה הן בתשובותיו הרבות הקיימות בשו"ת 'בני בני' והן במאמרים אותם פרסם במגוון במות. ייחודיות זו באה לידי ביטוי במסקנותיו של הרב הנקין בנוגע למגוון נושאים העומדים על הפרק, ביניהם סוגיית 'בפני עיוור לא תיתן מכשול' כהנמקה לחובת הלבוש הצנוע, אמת המידה 'טפח' והשפעתה על גדרי הצניעות, ההבחנה בין איסור 'הסתכלות' ואיסור 'ראיה', ההיתר הניתן לנשים ליטול חלק בטקסים דתיים או לשהות באתרים מקודשים, ועוד.

בניגוד לרבים מעמיתיו, נמנע הרב הנקין מלייחס לחוסר צניעות נשית ממד מאיים. להבנתו, נשים שאינן מקפידות על גדרי הצניעות אינן מהוות סכנה - לא כלפי הגבר המתבונן בהן ולא כלפי הקדושה השורה באורח החיים היהודי. הבנה זו מאפשרת לפרק את חובת הצניעות ממעמדה המיתי ולהתייחס אליה כאל אחת מן המצוות הרבות המחייבות נשים וגברים. לאור זאת ניתן להצביע על מה שחסר בכתיבתו של הרב הנקין, לא נמצא כאן התייחסות אל היצר המיני כאל תאוה כמעט בלתי ניתנת לשליטה. יתירה מכך, גישתו זו מסבירה חלק גדול מפסיקותיו הייחודיות. כך לדוגמה הגמישות הרבה שמגלה הרב הנקין כלפי הגורם הסובייקטיבי - הן בכל הקשור לשינוי הזמן, הן בהתייחס לנסיבות המסוימות של אירועים קונקרטיים, והן בהשבת שיקול הדעת אל האדם המכיר בעצמו מתי הוא נוטה להרהור עבירה ומתי הוא חף מהם. באופן זה הלכות צניעות אינן מוחרגות מעצם מעמדן כמסמכות במלחמה ביצר העז ביותר, אלא מובנות כחלק מתרי"ג מצוות, שכל אחת מן מבטאת פן מסוים בייעודו הרוחני של עם ישראל.

בנושאים אלה חולק אמנם הרב הנקין על הגישה הרווחת, ההלכתית וההגותית, אך זאת מבלי לערער על כללי הפסיקה המקובלים. לפיכך, כתיבתו ההלכתית של הרב הנקין, על הנחות היסוד העומדות בבסיסה, מעמידה אלטרנטיבה לשיח הצניעות הרווח במוסדות החינוך של הציונות הדתית. אלטרנטיבה זו עשויה לפרק מוקשים רבים המקשים על החינוך לצניעות הגוף, הן במוסדות הלימוד לבנות - אך בה במידה אף במקבילותיהם המיועדים לבנים. בהרצאה אציג את עקרונות היסוד בגישתו של הרב הנקין להלכות צניעות, ועל בסיסם אציע מצע לחלופה שיחית לחינוך להלכות צניעות: בראש ובראשונה שחרור מהטלת האחריות למבט הגברי על כתפיהן של הנשים, וכן גישה עניינית שאיננה מייחסת תכונות מהותיות ליצר המין או לגופניות נשית.

דימוי גוף הוא סובייקטיבי ועל אף שקיים קשר בין המראה החיצוני, כפי שנתפס ע"י אחרים, ובין התייחסות האדם למראהו החיצוני, קשר זה אינו חזק ואינו הכרחי (בכר, 2011; מאור, 2012). רווחה נפשית היא תחושת האדם שהוא שבע רצון מחייו. רווחה נפשית הפכה למטרה חינוכית וטיפולית מרכזית בעשורים האחרונים.

קיימת ספרות מחקרית רחבה על דימוי גוף של נשים, על הקשר שלו עם רווחה נפשית ועם הפרעות אכילה, בעוד שבקרב גברים נערכו יחסית מעט מחקרים.

בנוסף, נערכו מחקרים רבים על הגורמים המשפיעים על דימוי גוף ונמצאו גורמים חברתיים, משפחתיים, אישיים, תרבותיים ורוחניים (Fisherman, 2019).

על אף השינויים החברתיים הרחבים בהתייחסות החברה בישראל להומוסקסואלים (גברים ונשים), עדיין יחס החברה הדתית הוא שלילי ונובע בעיקר מהאיסור המוחלט על קיום יחסי מין גברים (שילה, 2008; פישרמן, 2019). יותר ויותר הומוסקסואלים, וביניהם גם דתיים "יוצאים מן הארון", עדיין רבים מדווחים קונפליקטים רבים, עמוקים וגורמי סבל (זבולון, 2015; אילות ושרייבר, 2021).

מטרת המחקר הייתה לבחון את ההבדלים בין גברים דתיים הטרוסקסואלים והומוסקסואלים ביחס לדימוי גוף, לרווחה נפשית ולקשר ביניהם.

גברים דתיים בגיל ממוצע 24.3 (ס"ת 3.22) השתתפו במדגם. 97 מהם הצהירו שהם הטרוסקסואלים ו-29 הם הומוסקסואלים שנדגמו ממועדון להומוסקסואלים דתיים. הנבדקים ענו על שאלון דימוי גוף (גריי, 1977 ופלגי, 1995) ועל שאלון רווחה נפשית (דינר, 1984).

כמשוער, דימוי הגוף של הגברים הטרוסקסואלים ($M=3.69$, $std=08$) היה גבוהה, באופן מובהק ($F=18/56$, $p<0.000$) מדימוי הגוף של ההומוסקסואלים ($M=3.02$, $std=12$). בנוסף, ציון הרווחה הנפשית של הגברים הטרוסקסואלים ($M=5.67$, $std=13$) היה גבוה באופן מובהק ($F=12.24$, $p<0.000$) מציון הרווחה הנפשית של ההומוסקסואלים ($M=4.57$, $p<0.000$).

הבדל נוסף היה בקשר שבין המשתנים: בעוד שבקרב הגברים הטרוסקסואלים לא נמצא מתאם מובהק בין דימוי גוף ורווחה נפשית, בקרב הגברים הטרוסקסואלים נמצא מתאם שלילי, בינוני ומובהק ($r=-.47$, $p<0.01$). הבדל זה נובע, ככל הנראה ממרכזיות דימוי הגוף בקרב הגברים ההומוסקסואלים בהשוואה להטרוסקסואלים.

גב' תניה רגב: "חינוך לצניעות גופנית על פי פסיקתו של הרב הנקין"

מסגרות החינוך הדתיות, הפורמאליות והבלתי-פורמאליות, מתקשות לעסוק בחינוך לצניעות הגוף. מוסדות רבים הרימו ידיים, פונים

פרופ' שרגא פישרמן: "חינוך לצניעות ודימוי גוף של מתבגרות דתיות"

חינוך לצניעות מעסיק רבות את החברה הדתית ואת מחנכיה. מתבגרות רבות סבורות שהחינוך הדתי מדגיש יתר על המידה את גבולות הלבוש ובילוי שעות הפנאי באופן הפוגע במידת המחויבות הדתית ובתחושת הרווחה שלהן (פישרמן, 2016). דימוי גוף הוא הדרך שבה האדם תופס את גופו ואת מראהו החיצוני (בן בשט וגרינברג, 2009). דימוי גוף הוא תוצר של האופן שבו האדם מעריך את המראה החיצוני שלו ושל האופן שבו הוא חושב שאחרים מעריכים את גופו (טיאנו, 2010). רווחה נפשית היא תחושה ביחס לאיכות חיים, אושר וסיפוק מהחיים (הניג, 2015). במקרים מוקדמים נמצא שדימוי גוף קשור לזהות דתית (קליין, בקהוף וכריס, 2007) ולרווחה נפשית (סטיגר ופרייזר, 2005). מטרת המחקר הייתה לבחון את הקשר בין עמדות כלפי צניעות, זהות דתית (זהות אמונית והתנהגות דתית), דימוי גוף ורווחה נפשית בקרב מתבגרות דתיות. 63 מתבגרות דתיות מכיתות ז-ט ומכיתות י-י"ב מילאו את השאלונים: דימוי גוף (גריי, 1977; פלגי, 1995), (זהות אמונית פישרמן, 2011), התנהגות דתית (פישרמן, 2004) בעמדות כלפי צניעות (פישרמן, 2016) וברווחה נפשית (דינר, 1985). עמדות כלפי לבוש ניבאו את דימוי הגוף, את הזהות הדתית ואת הרווחה הנפשית בקרב כלל הדגם. נמצאו דפוסי ניבוי שונים בקרב שתי קבוצות המחקר. בעוד שבקרב מתבגרות צעירות דימוי גוף ניבא את הרווחה הנפשית ואחז השונות המוסברת הייתה 14%, בקרב מתבגרות בכיתות י-י"ב מנבאי הרווחה היו זהות אמונית, שניים מגורמי העמדות כלפי הצניעות (לבוש ומשמעות הצניעות) ודימוי גוף ואחוז השונות המוסברת הייתה קרוב ל-60%. ממצאים אלה מצביעים על מרכזיות גורמי העמדות כלפי הצניעות לחייהן ולרווחתן של המבוגרות.

גב' תפארת לוי, גב' מעין טל ו-ד"ר תהלה הרץ:

"השפעת העיסוק האינטנסיבי בקוד הלבוש המקובל בבתי ספר דתיים לבנות על הדימוי העצמי ועל התפתחות הזהות העצמי" העיסוק בנושא קוד הלבוש ("צניעות") בחינוך הממלכתי-דתי תופס מקום משמעותי במוסדות הלימוד לבנות ונאכף בהם בצורות שונות. מטרת מחקר זה הינה לבדוק את השפעות העיסוק האינטנסיבי בנושא על נעורות מתבגרות בחינוך הממלכתי-דתי, על פי זווית מבטן של בוגרות מערכת זו, בדגש על הדימוי העצמי ופיתוח הזהות האישית. במסגרת המחקר ראינו 37 צעירות בוגרות החינוך הממלכתי-דתי. מתוך ראיונות אלו עלו תובנות רבות אותן ניתן לחלק לשלושה תחומים מרכזיים: (1) העיסוק בנושא הצניעות מתבצע באופן טכני בעיקר ללא עיסוק משמעותי במהות ובערך; (2) מראיינות רבות ביטאו תחושת

השפלה, הקטנה, תסכול וכעס נוכח העיסוק בקוד הלבוש כפי שהוא מתבצע באולפנות כיום. בנוסף, צעירות רבות חשות כי העיסוק בקוד הלבוש ובאכיפתו באופן אינטנסיבי מוביל לחוסר תשומת לב מצד הצוות החינוכי למכלול אישיותן; (3) מראיינות רבות העידו על יחסן המנוכר לאורך השנים למושג הצניעות כערך, דווקא בעקבות האופן שבו עסק המוסד החינוכי בנושא, ונראה כי לדבר יש השפעות אף על יחסן לעולם הדתי בכלל.

מן המחקר עולה כי יש לשקול בזהירות את התועלת שבעיסוק האינטנסיבי בקוד הלבוש במוסדות לימוד לנערות דתיות, ודאי כאשר עיסוק זה מלווה באכיפה קפדנית. מומלץ לחתור לצמצום העיסוק הטכני בנושא ככל האפשר, תוך ניסיון לגשת באופן מהותי לעיסוק בצניעות כערך כוללני, יהודי ואוניברסלי (ולא כהתנהגות רצויה מבחינה מגדרית).

מושב שביעי: אומנות ואמונה בחינוך הדתי יו"ר: ד"ר אפרת גרוסמן

- מקומן של מגמות האמנות בחמ"ד בחייהן של אומניות בוגרות, גב' אורנה סגל
- 50 שנות חינוך ליצירה יהודית ב"אמונה - המכללה האקדמית לאמנויות ועיצוב", ד"ר אפרת גרוסמן
- לימודי אמנויות וקולנוע בחמ"ד ככלי לברור זהות כללית ואמונית בגיל ההתבגרות, גב' רויטל שטרן
- ONSTAGE BE PEACOCKS AND OFFSTAGE BE MODEST: TRAINING ORTHODOX ACTRESSES, ד"ר שרית קופמן-שמחון

תקצירים

גב' אורנה סגל: "מקומן של מגמות האמנות בחמ"ד בחייהן של אומניות בוגרות"

מחקרי הכולל עסק בשינוי שחל ביחס לתחום האמנות החזותית בחמ"ד החל משנות האלפיים. החלק שברצוני להציג מתוך המחקר הוא: ביטוי להשפעת הלימוד במגמת אמנות על אמנויות בוגרות מגמות אמנות בחמ"ד, המגדירות את זהותן כדתית. מטרת מחקר זה היא לבדוק את השפעת הלימוד במגמת אמנות בחמ"ד על בוגרותיו מכמה היבטים: בחירה במקצועות האמנות בחיים הבוגרים, הזהות הדתית כציר משמעותי ביצירתן, התקבלותן בחברה

על הצורך של היוצרת בגיבוש זהות אישית, אמונית וערכית. הלימודים מאפשרים לה לשלב את עולמה היהודי בחיי היומיום וביצירה, ולא לראותם כיחידה נפרדת, ובכך היא פנויה לחשיבה יצירתית ממקום בטוח יותר. המעבר מתחומי החול אל הקודש ולהפך, קל יותר כשהוא נעשה במסגרת האקדמיה הדתית לאמנויות, אשר מציעה אינקובציה ההכרחית לעולם היצירה האישי ולפיתוח הקול הייחודי, מתוך עולמות של רוח.

'האקדמיה לאמנויות - אמונה', המכללה הדתית הראשונה לאמנויות ועיצוב, קמה לפני כחמישים שנה ביוזמת נשות אמונה ארצות הברית, כמכללה להכשרת נשים במגוון מקצועות החינוך והטיפול. שינויים גדולים שהתרחשו בארץ ובעולם משנות התשעים של המאה העשרים, אשר שיאם היה בראשית המאה העשרים ואחת, הכתיבו חשיבה מחודשת בכל הקשור לתחומי הידע הנדרשים לנשים דתיות. פירות חשיבה זו הובילו את המכללה לפתוח את שעריה לתחומי יצירה חדשניים ורב-תחומיים ראשונים מסוגם בשדה האמנות הדתי. מאז ועד היום יצאו מקרב 'האקדמיה לאמנויות - אמונה' יוצרות בעלות חשיבה מעמיקה ומולטי-דיסציפלינרית, חדשנית וחלוצית, כשהן מצוידות בארגז כלים מקצועי ובלתי מתפשר לצד חזון חברתי, חינוכי ותפיסת עולם יהודית תרבותית רחבה.

ההרצאה תסקור את אתוס ה'יוצרת הדתית', כפי שהוא בא לידי ביטוי בעבודות של הסטודנטיות הלומדות ב'אקדמיה לאמנויות - אמונה', מתוך תערוכות שהוצגו בשנים האחרונות בתחומים השונים הנלמדים במכללה, ותבדוק האם וכיצד יכולה תפיסת העולם הדתית להשתלב בחופש היצירה.

גב' רויטל שטרן: "לימודי אמנויות וקולנוע בחמ"ד ככלי לברור זהות כללית ואמונית בגיל ההתבגרות"

ההרצאה תתבסס לא על מחקר אלה על חשיפה ארוכת שנים (32 ש') במסגרת תפקידי כמפקחת ארצית על לימודי תקשורת קולנוע ואמנויות בחמ"ד ליצירה של בני הנוער בשיבות התיכוניות, באולפנות ובתיכונים הדתיים ברחבי הארץ. וכן שיחות עם היוצרים הצעירים ומפגש עם מקורות ההשראה שלהם. עיקרי הדברים:

השנים הראשונות להקמת מגמות התקשורת והקולנוע ולאחריהן מגמות המחול (התאטרון והאמנות התקבלו משום מה בחיבוק מבורך יותר) נשמעו חששות טבעיים ממקבלי ההחלטות בחמ"ד, (ראש המנהל ומפקחי ומפמ"ר המטה) מההשלכות של החשיפה של תחומים אלה על עולמם התרבותי והאמוני של בני הנוער. אין לנו נתונים על כמה תלמידי מגמות יצירה זנחו את זהותם הדתית ולא בזה אעסוק במושב אלא בפוטנציאל האדיר של בירור זהות כללית

בה צמחו ובעולם האמנות הישראלי.

תרומתו וחשיבותו של המחקר היא בשיקוף היתרונות והחסרונות של הבחירה ללמוד את מקצוע האמנות כבר במסגרת מגמת אמנות בתיכון.

שאלת החקר: האם השפיע הלימוד במגמת אמנות על בחירת המקצוע וכיצד חוו את הבחירות שלהן במקצוע האמנות ביחס לחברה שלהן וביחס לעולם האמנות הישראלי?

המחקר התבצע בשיטת מחקר איכותני באמצעות ראיונות ושאלונים עם שאלות פתוחות. עיבוד הנתונים התבצע על ידי מיון הממצאים על פי על פי קריטריונים שעולים מתוך הנתונים.

עיקרי הממצאים

האנשים העונים על הקריטריונים שחיפשי היו מעטים, והיחידוש הוא גם מעצם יצירת קבוצת מחקר שלדעתי מעולם לא נאספה ותושאלה לגבי יחסן ללימודיהן במגמת אמנות. המסקנות שעלו מקבוצה מצומצמת זו, אין בה להצביע על מסקנה מטלטלת אבל מתוך התשובות התקבלה ההכרה שהלימודים תרמו לבחירות שלהם באופן משמעותי. חלקן לא היו מכירות את התחום על היבטיו העיוניים שהסתברו כמחדשים ומעניינים.

גם האמירה שהן מרגישות פורצות דרך היא משמעותית. תחושת זו חזקה יותר אצל מי שסיימה מגמה לפני כ-20 שנה ולא בעשר השנים האחרונות, מה שמצביע על כך שהעיסוק בתחום כיום, כבר לא נחשב למיוחד וזר לחברה הדתית לאומית. או במילים אחרות: להיות אמנית דתית זה לגיטימי יותר.

בנוגע לתחושת הקושי להתקבל לעולם של האמנות בישראל ציינו רובן שהיא לא קשורה רק לזהותן הדתית, כי אם באופן יותר רחב להיותן אמניות, נשים, בעלות משפחה.

הן דברו על ההקרבה שעשויה להיות פועל יוצא מעיסוק זה בגלל הסיכון וחוסר היציבות של התפרנסות מזה. אך זה קשור לכל מי שבחר בתחום זה כעיסוק.

ללא ספק גילן של המרואיינות השפיע על תשובותיהן. מימד הזמן מאד משמעותי בתהליך הזה והפרספקטיבה אף היא מאפשרת תובנות שהן מעבר לזווית האישית.

ד"ר אפרת גרוסמן: "יהדות נשית יוצרת - 50 שנות חינוך ליצירה יהודית באמונה - המכללה האקדמית לאמנויות ועיצוב"

המונח 'יוצרת דתית' טומן בחובו מפגש בין שתי גישות תרבותיות, סותרות לכאורה. משא זה מונח על כתפיה של כל אמנית דתית ומביא עמו מורכבות רבה הבאה לידי ביטוי בתחומים שונים.

לימודי אמנויות מקצועיים המתקיימים במסגרת דתית-אמונית, עונים

We have interviewed six orthodox and six secular actresses on the topic and compared their conceptions of theatre and of modesty on stage. We also administered questionnaires on these topics to fifteen orthodox college students studying theatre at Emunah College.

The essay shall focus on the case study of the play Naomi, directed and produced by Rivka Manovitz-Maayany and Iris Shavit and ask to what extent the actresses made independent decisions. The case of Naomi is particularly revealing, since Emunah College organized separate performances by two different casts. One cast consisted of those students who were willing to perform in front of a mixed audience of men and women; the other included those willing to appear before all-women audiences only. Both casts adhered to halachic rules of modesty, carefully outlined by the college's rabbi. We will be looking at questions of personal modesty vs. the audience's modesty. The main finding is that the students were stricter than the college's rabbi: they "renounced freedom" in some cases, and felt that they wanted to outline their own limits. The conclusion is that the college needs rules for the performances, and at the same time to listen to its students. Conflicts arising in connection with the production of Naomi are probably what urged the Emunah College to publish, at the end of the same year, The Responsa on Theatre, the only volume of orthodox rabbinic guidelines for women performing in theatre.

וזהות אמונית של תחומי היצירה ובהצעה למכללות לכלול מרכיב זה של בהכשרת מורים לתקשורת קולנוע ואמנויות.

במושג יוצגו עבודות יצירה של תלמידים בעיקר מאמנות פלסטית ותקשורת/קולנוע העוסקות בבירור של זהות אמונית. העבודות יוצגו בהקשר רחב של השיח האמוני/זהותי המתרחש והתרחש בעת שהופקו העבודות הללו ותוך בחינת הקשר לבית החינוך בו נולדה היצירה (בתיכון, הישיבה, האולפנה) נשאל:

- האם יש סבטקסט זהותי לכל יצירה, האם הוא בה לידי ביטוי בלימודי אמנויות בלבד או שיש לו ביטוי גם בלימודים אחרים במוסד החינוכי הדתי?
- האם חשוב שתהיה מודעת חינוכית רחבה לסבטקס תרבותי המופיע ביצירות תלמידים?
- האם מורי החמ"ד המקבלים את הכשרתם במכללות דתיות ובאוניברסיטאות מקבלים כלים לעיסוק בבירור הזהותי הנולד מתוך חשיפה לתרבות המערבית והמפגש עם העולם החינוכי התורני שבמוסד בו הם פועלים ומלמדים?

ד"ר שרית קופמן-שמחון:

"ONSTAGE BE PEACOCKS AND OFFSTAGE BE MODEST: TRAINING ORTHODOX ACTRESSES"

Emunah College in Jerusalem is the only academic institution in Israel where orthodox women can train to be professional theatre practitioners studying for a B.Ed. in theatre, while observing strict halachic restraints in an all-women academic environment. In this essay we would like to explore how the constraints of modesty ("tsniut") are negotiated in the theatre productions of Emunah College.

סבב שני 15:15-16:45

אתגרי ניהול בחינוך הדתי:

- דמות המנהל הדתי
- ניהול מוסדות מגוונים בחינוך הדתי
- סגרגציה ואינטגרציה בבתי ספר דתיים

מושב ראשון: ניהול ומנהיגות בהכשרה דתית יו"ר: ד"ר סיגלית צמח

- מנהיגות אותנטית של מנהלי בית ספר בפרספקטיבה תרבותית, ד"ר ענת בארט וד"ר סיגלית צמח
- מסוגלות-עצמית של סטודנטים לתואר שני במכללות דתיות להוראה בקורונה, ד"ר סיגלית צמח וד"ר ענת בארט
- תרומתו של מודל הניהול המשותף - דו ניהול או ניהול זוגי לשיפור תהליכי קבלת ההחלטות של מנהלים, מר זיו רפפורט והרב ד"ר אהרן בוזגלו
- אפקטיביות של תכנית לתואר שני בניהול בעיני סטודנטים דתיים וחרדיים, מר אייל גפן

תקצירים

ד"ר ענת בארט ו-ד"ר סיגלית צמח: "מנהיגות אותנטית של מנהלי בית ספר בפרספקטיבה תרבותית"

מנהיגות אותנטית מקבלת תשומת-לב מחקרית ויישומית במיוחד בתחום החינוך. היא מוגדרת כנאמנות לקו ערכי ומתבססת על התאמה בין דיבור למעשה, קוהרנטיות בביצוע התפקיד ותחושת ניוון עם העצמי. מנהיגות אותנטית כוללת: מודעות עצמית לחולשות וחוזקות של מנהל בית הספר; עיבוד מאוזן של מידע בעת קבלת החלטות; התנהלות בשקיפות ביחסים; ופרספקטיבה מוסרית המתבטאת בקו ערכי, אחיד ועקבי בהתנהלות בית-הספר. מנהיגות אותנטית חינוכית נמצאה כמגבירה התנהגויות אזרחיות-ארגוניות בבית הספר, מנהיגות בקרב מורים, שביעות רצון של המורים ממקום העבודה ומחויבות ארגונית של מורים כלפי בית הספר. התנהגויות אלו הכרחיות לבתי-ספר, כארגונים דלי-תקציב הנתונים לרפורמות דחופות. עם זאת, טרם

נחקרו היבטים תרבותיים של מנהיגות זו. תרבות מהווה גורם המעצב תפיסות והתנהגויות. הבדלים בין-תרבותיים הם הבדלים בנורמות, באמונות ובערכים, ומשתנים בין אומות, עמים וקבוצות אתניות שונות. התרבות נמצאת על רצף בין אינדיבידואליזם, המבטא מיקוד במטרות הפרט; וקולקטיביזם, המבטא מיקוד במטרות הקולקטיב. על כן, מטרת המחקר הייתה לבחון האם תרבות בית-הספר מנבאת תפיסות שונות של מרכיבי המנהיגות האותנטית של מנהל בית הספר. במחקר השתתפו 482 מורים מישראל, 145 לימדו בבתי-ספר ממלכתיים, 187 לימדו בבתי-ספר ממלכתיים-דתיים ו-150 לימדו בבתי-ספר מוכרים שאינם רשמיים - חרדיים. המורים ענו על שאלון תפיסת מנהיגות אותנטית של מנהל בית-הספר ועל שאלון רקע ממצאי רגרסיה לינארית הראו כי ממדי השקיפות, המודעות העצמית והעיבוד המאוזן נובאו על ידי התרבות, ואילו ממד הפרספקטיבה המוסרית לא נובא על ידי התרבות הבית ספרית. מבחני אנובה הראו כי מנהלי בתי ספר חרדים נתפסים כמתנהלים בפחות שקיפות ממנהלי בתי ספר ממלכתיים וממלכתיים-דתיים, כמו כן, מנהלי בתי ספר ממלכתיים-דתיים נתפסים כמתנהלים בפחות שקיפות ממנהלי בתי ספר ממלכתיים. מנהלי בתי ספר חרדים נתפסים כמתנהלים בפחות עיבוד מאוזן מאשר מנהלי בתי ספר ממלכתיים, בין הקבוצות האחרות לא נמצאו הבדלים. מנהלי בתי ספר חרדים נתפסים כבעלי פחות מודעות עצמית ממנהלי בתי ספר ממלכתיים-דתיים וממלכתיים, בין מנהלי בתי ספר ממלכתיים-דתיים וממלכתיים לא נמצאו הבדלים. מן המחקר עולה חשיבותה של התרבות בעיצוב הפרופיל המנהיגותי של בית-הספר. תרומות מעשיות של מחקר זה הינן בהכשרת מנהלים ובניית מטרות ערכיות וחינוכיות מותאמות לתרבות בית הספר. ניתן לפתח רגישות של מפקחים וגורמי מטה משה"ח לשונות תרבותיות בין בתי הספר אשר ממנה תגזר התנהלות תואמת תרבות בהיבטים של שקיפות, עיבוד מאוזן ומודעות עצמית של המנהל.

ד"ר סיגלית ו-ד"ר צמח ענת בארט: "מסוגלות-עצמית של סטודנטים לתואר שני במכללות דתיות להוראה בקורונה"

מטרת המחקר הייתה לבחון ניבוי תחושת מסוגלות-עצמית באמצעות גורמים אישיים, מקצועיים ותלמידאיים של סטודנטים לתואר שני במכללות דתיות להוראה בגל הראשון של הקורונה. המכללות הדתיות לחינוך ולהוראה בישראל באות לתת מענה לאווירה דתית ותורנית בלימודים ומענה לצרכי הסטודנט הדתי באספקטים דתיים, רוחניים וטכנולוגיים. תחושת מסוגלות-עצמית מוגדרת כאמונה של הפרט ביכולתו הקוגניטיבית, הרגשית והאפקטיבית לביצוע מוצלח על-פי ציפיות הסביבה. תחושת מסוגלות-עצמית תבחין בין אדם החש יכולת לממש את הפוטנציאל שלו ולהתמודד ביעילות עם אתגרים לבין תחושת יכולת נמוכה ותפקוד נמוך. מזה שהוא מסוגל. הגל הראשון של הקורונה העמיד במבחן את תחושת המסוגלות-העצמית של סטודנטים לתואר שני במכללות דתיות להוראה, המתפקדים כעובדי הוראה ומאופיינים במשפחות ברוכות ילדים. נתונים אלו מהווים התמודדות מורכבת בתחום התלמידות, ההוראה וההורות בניהול הזמן והמרחב. הבית והזמן הפרטיים - כבר אינם פרטיים. 370 סטודנטים משתי מכללות דתיות בישראל, הגדירו את עצמם מבחינה דתית כחרדים (39%), דתיים (49%), מסורתיים (8%) וחילונים (4%). הנבדקים ענו על שאלון מסוגלות-עצמית ורקע מקוונים שנשלחו באמצעות המכללה בה הם לומדים. ממצאי קורלציות פירסון מלמדים תחושת מסוגלות עצמית גבוהה של הסטודנטים קשורה בגיל הסטודנט ומספר המכשירים האלקטרוניים בביתו, בתחום האישי; וותק בעבודה, בתחום המקצועי; ומספר שעות שבועי למילוי מטלות לימודיות, תפיסת אפקטיביות התקשורת עם המרצים, שביעות-רצון של הסטודנטים מתהליך הלמידה וכן מתהליך ההוראה בזמן הקורונה, בתחום התלמידאי. ממצאי רגרסיה לינארית מלמדים כי ניבוי המסוגלות-העצמית ממוקד במספר המכשירים האלקטרוניים שהיו בבית הסטודנטים, מספר השעות אותו הקדישו למילוי המטלות הלימודיות ושביעות רצונם מהלמידה שלהם בתואר השני. ממצאים אלו מוכיחים כי גורמים בתחום האישי והתלמידאי משפיעים על תחושת המסוגלות-העצמית ולא התחום המקצועי. למרות שקיימים קשרים בין שביעות הרצון של הסטודנטים מההוראה וכן מהקשר עם המרצים, משתנים אלו לא מנבאים את המסוגלות-העצמית של הסטודנט. מהמחקר עולה כי ההתמודדות של הסטודנט במכללה הדתית מורכבת, מכיוון שהעומס הרב מימדי על הסטודנט, מבחינת נגישות טכנולוגית, העול ההורי ומבחינת הלימודים, מחייבים התייחסות של הנהלת המכללה והמרצים לקשיים אלו. בהמשך הלמידה מרחוק, מומלץ לסייע בהתארגנות ברכישה מרוכזת של מכשירים אלקטרוניים, להגדיר את מספר השעות השבועיות

המוקדשות ללמידה, ולטפח את תחושת שביעות הרצון של הסטודנט מהלמידה באמצעות מטלות עבודה מאתגרות ומקדמות מילות מפתח: קורונה, סטודנטים לתואר שני, מורים, מכללות דתיות, מסוגלות עצמית

מר זיו רפפורט והרב ד"ר אהרן בוזגלו: "תרומתו של מודל הניהול המשותף - דו ניהול או ניהול זוגי לשיפור תהליכי קבלת ההחלטות של מנהלים"

מחקר זה דן במודל הניהול המשותף בו מתפקד יותר ממנהל אחד בראש המוסד. מודל זה מקובל בעולם הישיבות הגבוהות בו עומדים פעמים רבות יותר מראש ישיבה אחד בראש מוסד וכן קיים באופן מעט שונה בישיבות תיכוניות המנהלות לרוב על ידי ראש ישיבה ומנהל תיכון. מטרת המחקר היא להציג את מודל הניהול המשותף ואת השפעתו על תהליכי קבלת ההחלטות בבית הספר. המחקר הבחין בין שני מודלים של ניהול משותף, מודל "דו ניהול" בו שני המנהלים מחלקים ביניהם סמכויות ומשלימים זה את זה ובין מודל "ניהול זוגי" בו שני המנהלים אחראים במקביל על מכלול הסמכויות. כמו כן, מטרת המחקר היא לבחון את עמדות המנהלים בנוגע לסגנון הניהול בו בחרו כדי להבין את יתרונות וחסרונות מודל הניהול המשותף. גודל ושיטת המחקר:

המחקר כלל ראיונות חצי מובנים עם 3 ראשי ישיבה העומדים ביחד בראשות ישיבה אחת ועם 2 מנהלים - מנהל ומנהלת, שניהלו בשיטות שני בתי ספר שונים.

הראיונות נותחו ובניתוח קטגוריאל על פי תמלילי הראיונות. ממצאי המחקר מעלים כי נושא הניהול המשותף עומד במוקד הוויית הניהול של המנהלים והם רואים בו מודל אידאלי גם אם לא בחרו בו מלכתחילה. המנהלים מנו יתרונות רבים לניהול המשותף ביניהם חלוקת המשימות, חלוקת האחריות והשפעה חיובית על הצוות ועל התלמידים.

בין מודל הניהול הזוגי ודו ניהול לא נמצאו פערים משמעותיים. מודל הניהול המשותף, על התכונות הנדרשות מהשותפים לניהול, יוצר מנגנון קבלת ההחלטות שמתאפיין בא-פורמליות, בוודאי כשמדובר בהחלטות שוטפות, וכאשר מדובר על החלטות מהותיות ברוב המוחלט של המקרים קבלת ההחלטות תהיה בדרך של פשרה ולא בהצבעה. פרמטר חשוב במודל קבלת ההחלטות הוא זכות ה"וטו" של כל מנהל, זכות שממעטים להשתמש בה אך היא מאפיינת את מודל הניהול המשותף בכך שיש מערכת איזונים ובלמים בדרג ההנהלה עצמו. בנוסף, זכות ה"וטו" מונעת היווצרות מערכת יחסים של הערצה למנהל אחד ויחיד ומגדילה משמעותית את היכולת לקבל הכרעות נכונות יותר עבור הארגון.

מניתוח הנתונים עלו שישה גורמים שהעצימו את תחושת האפקטיביות וההפנמה של הלמידה:

- א. יישומיות - הדגשת ההשלכות המעשיות של הנלמד;
- ב. אתגר אקדמי ולמידה פעילה - שימוש בשיטות של הוראה פעילה והצבת דרישה אקדמית רצינית;
- ג. מומחיות של המרצים - מרצים ששידורו יידע ומומחיות בנושא הנלמד;
- ד. תמיכה ויחס אישי - יחס אישי ואכפתיות של המרצה;
- ה. התאמה אישית של תכנית הלימוד - עקב הרתיעה של המגזר החרדי מהאקדמיה חלק מהסטודנטים שאפו לצלוח את הלימודים בלי להיכנס לעומקו של המחקר האקדמי. לעומת זאת, אחרים הביעו אמון במחקר וחפצו להעמיק בו. ההתאמה האישית איפשרה לאלה ולאלה לחוש שהלימודים מועילים להם.
- ו. אקלים המותאם לאוריינטציה הדתית של התלמידים - התלמידים ציינו את האווירה הדתית וההפרדה המגדרית כמאפשרים להם להיפתח למרצים ולתוכן הנלמד.

הממצאים תומכים במסקנות של מחקרים קודמים, המדגישות את חשיבותה של למידה פעילה. כמו כן, הם מצביעים על מרכזיותו של האקלים והיחס הבינאישי כגורמים המגבירים את תחושת האפקטיביות של הלמידה. מוצע שהמכללות ישקדו על בניית תחושת הקהילה הלומדת בקרב הסטודנטים החרדים. יחד עם זה, יש צורך לבחון את התופעות בהקשרים רחבים יותר ולאורך זמן, ולחקור האם ממצאי המחקר רלוונטיים גם לשדות מחקר אחרים.

מושב שני: רב גוניות בחמ"ד יו"ר: ד"ר ארז טרבלסי

- אינטגרציה בתוך סגרגציה: תלמידים מזרחים בישיבות תיכוניות בשנות השמונים, ד"ר ארז טרבלסי
- המדיניות החינוכית כלפי אוכלוסיות תת-משיגות בחמ"ד, מר ירוחם יוסף והרב ד"ר אהרן בוזגלו
- אינטגרציה וסגרגציה של החינוך הדתי כפי שהיא משתקפת בספרות הילדים העברית במאה ה-12, ד"ר ניצה דורי
- התמורה במדיניותו של שר החינוך זבולון המר ביחס לחינוך הפלורליסטי, ד"ר אהרן קמפינסקי

תקצירים

ד"ר ארז טרבלסי: "אינטגרציה בתוך סגרגציה: תלמידים מזרחים בישיבות תיכוניות בשנות השמונים"
מוסד הישיבה התיכונית הפנימית היה מוסד מרכזי במערכת

מסקנות המחקר מעלות כי התכונה הבולטת הנדרשת לניהול משותף מיטבי היא מידת הענווה לצד האמון וההערכה ההדדיים. הכבוד והאגו, העומדים במרכזו של עולם הניהול, מוסטים הצידה בניהול משותף, מה שמקדם את המנהלים למקום שבו המשימה והארגון תופסים את מרכז ההווה ולא דמות המנהל. המנהלים רואים במודל הניהול המשותף כמודל יעיל שתורם לאופן קבלת ההחלטות וככל ומדובר בארגונים דומים העוסקים באוכלוסייה משכילה ולומדת הם ממליצים על המודל.

בשורה תחתונה עלה מהמחקר כי המנהלים רואים במנגנון קבלת ההחלטות כמנגנון יעיל ותופסים את ההחלטות שהתקבלו, גם אם התקבלו בניגוד לדעתם, כהחלטות טובות יותר לארגון למפרע שאף היו טובות יותר מההחלטות שהיו יכולים להגיע אליהן לבד.

מר אייל גפן: "אפקטיביות של תכנית לתואר שני בניהול בעיני סטודנטים דתיים וחרדיים"

לימודי תואר שני בניהול מהווים נדבך חשוב בהכשרת פרחי ניהול. המכללות משקיעות משאבים בפיתוח תוכניות להקניית ידע ומיומנויות שיאפשרו לסטודנטים לקדם את מערכת החינוך, וקיימת חשיבות רבה לבחינת הדרכים למכסם את התועלת בהן. מחקרים שעסקו באפקטיביות של הכשרת מורים לניהול הצביעו על ציפיית הסטודנטים שהלימודים יקנו להם כלים מעשיים ועל תחושת הקושי ליישם את הנלמד עקב מגבלות הנובעות מדרישות המערכת. המחקרים הללו אף הצביעו על המשמעות והתועלת החברתיות של לימודי התואר השני. עם זאת, טרם נבחן היחס של סטודנטים לניהול לאפקטיביות הלימודים בהקשר הישראלי בכלל ובהקשר הדתי והחרדי בפרט. מטרת המחקר הייתה לבחון את עמדותיהם של סטודנטים דתיים וחרדיים לתואר שני בניהול כלפי הגורמים לתחושת אפקטיביות של הלימודים. המחקר נערך ב"מכללה לירושלים", מכללה דתית-תורנית שרוב תלמידיה משתייכים למגזר החרדי. שאלות המחקר היו:

- מהם הגורמים לתחושת אפקטיביות של הלמידה בקורסי התואר השני בניהול?
- מהן ההשלכות של הרקע התרבותי והדתי של תלמידי המגזר החרדי על תחושת האפקטיביות של הלמידה?

המחקר התבצע לפי הגישה של חקר מקרה אתנוגרפי, שמאפשרת לבחון לעומק את התופעות והתחושות של משתתפי המחקר מתוך תשומת לב להקשר התרבותי הייחודי. השתתפו בו תלמידי שני המחזורים תשע"ט-תש"פ, שמנו כ-160 תלמידים. המחקר כלל 6 תצפיות בשיעורים, שאיפשרו לזהות את התופעות והסוגיות המרכזיות שיידונו בראיונות. בעקבותיהן התקיימו ראיונות חצי-מובנים עם 9 סטודנטים. הנתונים נותחו ניתוח קטגוריאלי.

החינוך הממלכתי דתית מאז שנות השבעים. יש המייחסים זאת להתעוררות הדתית-אידיאולוגית בציונות הדתית לאחר מלחמת ששת הימים. אחרים רואים בכך דרך של הורים אשכנזים ציונים-דתיים מהמעמד הבינוני לחמוק מרפורמת האינטגרציה שנכנסה לתוקפה באותם שנים. מטרת הרפורמה הייתה שילוב של תלמידים מקבוצות חברתיות שונות. הורים אלו התנגדו לכך וחששו מהקשר של ילדיהם עם ילדים ממוצא אתני או מעמד שונה, ולכן שלחו את ילדיהם לשיבות תיכוניות, שקיימו מנגנוני מיון וסינון וקיבלו רק חלק מהפונים. ואכן, בשנות השבעים היה גידול עצום במספר התלמידים הלומדים בשיבות תיכוניות, רובם אשכנזים, ואילו אחוז המזרחים בתוכם היה זניח. בשנות השמונים לעומת זאת, אחוז המזרחים בשיבות התיכוניות עולה, מסיבות שונות, ומגיע לכ-30%.

בהרצאה זו ברצוני לטעון שבתוך הישיבות התיכוניות הסלקטיביות התקיים תהליך שילוב של אותם תלמידים מזרחים שהתקבלו למוסדות, תהליך שבחלקו היה תהליך מכאיב הכרוך בהדרה והפחתה של דתיותם מבית.

המחקר מבוסס על ראיונות שערכתי עם 40 בוגרים מזרחים של ישיבות תיכוניות פנימיות שסיימו לימודיהם בשנות השמונים.

ממצאי המחקר מלמדים כי:

1. הייתה הדרה כמעט מוחלטת ואף הפחתת ערך של דתיות מזרחית-מנהלים, הלכות, מנגינות התפילה ובכלל של תפיסת עולם. הדרה זו היא מקור לחוויות זרות משמעותית של התלמידים.
  2. האינטגרציה החברתית בין כלל התלמידים בישיבה הייתה גבוהה מאוד. הצוות החינוכי עודד את הגיבוש החברתי בין התלמידים ללא קשר למוצא האתני.
  3. התלמידים לא חשו אפליה על בסיס אתני בהיבט האורייני, בחלוקה להקבוצות או למגמות לימוד.
- בעוד הממצא הראשון הוא מקור לחוויות זרות ולתחושות של כעס כלפי הישיבה, שני הממצאים האחרים הם מקור לקישור שהבוגרים עושים בין המוביליות לה זכו בחייהם לבין לימודיהם בישיבה התיכונית, מה שמקרה במעט את הכעס כלפי הישיבה.
- בהרצאה אציג ממצאים אלו ואנסה להאיר דרכם את היחס האמביוולנטי של מזרחים כלפי החינוך הממלכתי דתי.

מר ירוחם יוסף והרב ד"ר אהרן בוזגלו: "המדיניות החינוכית כלפי אוכלוסיות תת-משיגות בחמ"ד"

המחקר עוסק בהתמודדות הקיימת כיום כלפי תלמידים תת משיגים בחינוך הדתי. התלמידים התת משיגים סובלים מפיגור משני ולא ראשוני ונחשפו בחייהם למצבים שונים כגון: עוני קיצוני, העדר תרבות אינטלקטואלית, מצב סוציו-אקונומי ירוד, המצאות בסביבה עבריינית

ובשכונות מצוקה וכדומה.

מחקר זה בוצע בשני בתי ספר של החמ"ד ועסק בשאלות: כיצד באה לידי ביטוי המדיניות החינוכית כלפי תלמידים "תת משיגים"? מהם דרכי ההתמודדות, דפוסי הפעולה ואסטרטגיות ההוראה של הצוות הניהולי והחינוכי בטיפול בתלמידים אלה? ובאיזה אופן הן מיושמות?

מחקר זה נערך בגישה איכותנית בפרדיגמה קונסטרוקטיביסטית פרשנית. השאלות נבחנו באמצעות שישה ראיונות עומק חצי מובנים עם אנשי חינוך בשני בתי ספר של החמ"ד באזור י"ם וסביבתה, הכוללים: מנהל בית ספר, מורים/ות ויועצת חינוכית, תוך ביצוע סיורים ותצפיות בתוך כתלי בתי הספר. ממצאי המחקר מלמדים על קושי בהתמודדות באופן הטיפול של אנשי הצוות החינוכי וההנהלה בתלמידים תת משיגים, המתבטא בחוסר במשאבים לספק להם צרכים בסיסיים בבית הספר ובסביבה ובהעדר יכולת לצמצם פערים בעיקר בהישגיהם הלימודיים.

אחת המסקנות העולות מן הראיונות והתצפיות היא, שהצוות החינוכי גם אם הינו מאורגן כנדרש, אינו יכול לצמצם באופן מוחלט את הפער שנוצר אצל התלמידים עקב ההזנחה החינוכית של ההורים בבית, המצטרפת לעוני ולבעיות סוציו-אקונומיות. מצב זה מוביל לחוסר עקביות במצבו החברתי והלימודי, המעכב את צמיחתו והתקדמותו של התלמיד והוא נתון בחוסר מוטיבציה ללמוד, ובצירוף גיל המתבגר ולתביעות אורח החיים הדתי, נחשף לבעיות התנהגותיות, חוסר קשב ולבסוף לכישלון בהישגים.

עם זאת, במדיניות הפדגוגית והחינוכית בבתי הספר ישנה מגמה לקדם ולהעצים אותם בדרך עולם התקשוב ובלמידה משמעותית חוץ כיתתית. אולם, במדיניות הארגונית ניתן להבחין כי עומס העבודה של הצוות החינוכי והעדר המשאבים הדרושים להם, אינו מאפשר יצירת סביבה מעצימה מיטבית לתלמידים התת-משיגים.

ד"ר ניצה דורי: "אינטגרציה וסגרגציה של החינוך הדתי כפי שהיא משתקפת בספרות הילדים העברית במאה ה-21"

יהודה אטלס, ואחריו אורי אורבך, יצרו שירי חידה ומשחק, שירים שלהם נימה פיוטית, ושירים הומוריסטיים הנושאים אופי של מחאה כלפי עולם המבוגרים. השירים מצטיינים במקצב, בחרוז, במוזיקליות בטקסט, ובניסוח חכם, עוקצני ומשכנע של סיטואציה מוכרת מחיי הילדים והווייתם, תוך עיצוב מדויק של מבעים רגשיים. בשיריו של אורבך קיימת אותה הבנה של נפש הילד שבאה לידי ביטוי גם בשיריו של אטלס: האופן שבו ילדים חווים דברים, מגיבים לסביבה ותופסים את עצמם בתוכה, והמבע שחושף סודות, מאווים ותסכולים, שכולם מעוצבים במעט מלל.

עליזה שנהר, שלימים הוא התנגד למסקנותיה. בשני המקרים (תל"י ודוח שנהר) מדובר היה בקידום יהדות בחינוך הממלכתי, תוך מתן לגיטימציה לזרמים לא אורתודוקסיים במערכת החינוך הממלכתית - דבר שנגד את תפיסת עולמה של הציונות הדתית. בשני המקרים היו להמר כוונות כנות לממש את תפיסת עולמו, ובשני המקרים הבין - אולי מאוחר מדי - כי הדרך לקידום ערכיה של הציונות הדתית לא תגיע בדרכים אלו, אלא בדרכי הסברה מסורתיות, בצינורות האידיאולוגים הדתיים-לאומיים. בקדנציה האחרונה של המר כשר חינוך (-1998 1996), סמוך לפטירתו, הוא דגל במדיניות דתית-אורתודוקסית ביחס לתקופות המוקדמות, והוא ראה את עצמו מחויב לקידום ערכי החמ"ד יותר מבעבר.

מה גרם להמר לשנות עמדה בעניין זה? מספר סיבות לכך: פוליטיות, אידיאולוגיות, חינוכיות ואישיות, ובהרצאה ארחיב בהן.

מושב שלישי: שינוי, רווחה והעצמה בחינוך הדתי יו"ר: ד"ר הודיה הופמן

- תפיסות של מנהלי בתי ספר יסודיים חרדים כלפי שילוב והכלה של בעלי צרכים מיוחדים, גב' תהילה פרל
- רווחה אישית של מורות חרדיות המלמדות בבתי ספר ממלכתיים דתיים, ד"ר ענת בארט וד"ר פסקל בן עולאל
- התמודדותם של מנהלים חדשים המובילים שינויים בקרב צוותים ותיקים בבתי-ספר חרדיים, מר ישראל בלוי ומר אייל גפן
- תהליכי העצמה בחינוך הממלכתי דתי בהשוואה לחינוך הממלכתי, ד"ר הודיה הופמן

תקצירים

גב' תהילה פרל: תפיסות של מנהלי בתי ספר יסודיים חרדים כלפי שילוב והכלה של בעלי צרכים מיוחדים

בעשורים האחרונים חלו תמורות ביחס לבעלי צרכים מיוחדים ולאופן שילובם בחברה ובמוסדות החינוך. תמורות אלו מתבטאות בשינוי מהותי, ברצף מבדיל והפרדה ועד הכלה מלאה בתוך מסגרות רגילות. יישומה של התפיסה במערכת החינוך הישראלית מורכב ונמצא בתהליך מתקדם של הטמעה חוקית ומעשית.

מנהלים חינוכיים הם הדמויות המשמעותיות ביותר בהובלת שינוי בתוך מסגרות חינוכיות. מנהלים קובעים מדיניות ותרבות ארגונית והם אמונים על קשרי הקהילה והנעת הצוות. האחריות לשיפור הישגי הלומדים ולקידומם של בעלי צרכים מיוחדים הם מתפקידיהם העיקריים. מכאן מקומם המרכזי בהובלת שינוי בית ספרי בתחום

החינוך שמוסיף אורבך על אטלס הוא, שאף על פי שהומור קיים גם במקורות התרבות היהודיים, במדרש ובבתי הכנסת, זו הפעם הראשונה שנעשה שימוש בהומור דתי כדי לבקר בציניות את חינוך ההורים, שהרי הדת בכלל וכבוד הורים בפרט, הם מעין טאבו, נושא רציני, שלא יאה לצחוק ממנו (מזרחי, תשס"ו). מבחינה זו, אורי אורבך פרץ דרך ופתח ערוץ לביטוי הומוריסטי ייחודי בתוך המסגרת השמרנית של ח"י הדת.

בהרצאה יובאו דוגמאות להשפעה של אטלס על אורבך, תוך הדגשת השינוי המתבקש שערך אורבך בסגנון השירי של אטלס כדי להתאים את השירים למגזר הדתי.

ד"ר אהרן קמפינסקי: "התמורה במדיניותו של שר החינוך זבולון המר ביחס לחינוך הפלורליסטי"

האם שר החינוך הדתי הראשון, איש המפד"ל זבולון המר ז"ל, ביקש לכפות את ערכי החינוך הדתי על מערכת חינוך הממלכתית? האם הוא נקט בעמדה חיובית כלפי החינוך הפלורליסטי בישראל? והאם ניתן לזהות תמורה בגישתו החינוכית לאורך השנים הרבות בהן הוא הוביל את מערכת החינוך בישראל?

ההרצאה תתמודד עם השאלות הללו, על בסיס הממצאים שעלו בביגרפיה שכתבתי על זבולון המר.

דמותו של המר הייתה מורכבת ואמביוולנטית, וגישתו החינוכית לא הייתה מנותקת מהמציאות הפוליטית בה הוא פעל. בהקשר לכך אפשר לזהות תמורה בין התקופה הראשונה של המר כשר חינוך שאופיינה בקו ליברלי, לעומת תקופות מאוחרות בהן הוא נקט בקו יותר שמרני וזהיר מבחינה דתית.

בקדנציה הראשונה של המר (1977-1984) תוכנית תל"י הייתה "ספינת הדגל" במשרד החינוך, בהשראת פרופ' דוד הרטמן, יועצו האישי. תל"י הייתה מיזם של תנועות קונסרבטיביות שביקשו להנחיל ערכים פלורליסטיים למערכת החינוך בישראל. מרחק רב היה בינה לבין המסגרת השמרנית והאורתודוקסית שלה היה מחויב המר כשר מטעם המפד"ל, וכאשר הבין המר כי הציפיות הגדולות מתוכנית תל"י כבר לא יתממשו כפי שהוא חפץ, וכאשר התבררה לו עוצמת ההתנגדות לתוכנית תל"י מצד המגזר הדתי-לאומי והרבנות הראשית, הוא אף החל לחשוש מנזק תדמיתי שעלול היה לפגוע במעמדו הפוליטי. משום כך ביקש המר מאנשיו להנמיך את הלהבות ולא להציג את תוכנית תל"י בצורה ראוותנית ומהפכנית כדי להמעיט מעוצמת הביקורת שהופנתה עליו בתוך הבית פנימה.

גם בקדנציה השנייה (1990-1992) המר סבר כי חלה שחיקה גדולה במעמד לימודי היהדות בבתי הספר הממלכתיים וניסה לקדם את התחום היהודי במערכת החינוך על ידי הקמת ועדה בראשות פרופ'

השילוב וההכלה.

החברה החרדית ניכרת בנוכחותה בחברה הישראלית, גידולה הדמוגרפי המהיר משפיע גם על מעמדה הכלכלי החברתי והפוליטי. חברה זו מאופיינת בגיוון פנימי ובבדלנות ושמרנות כלפי חוץ. החינוך מהווה ערך עליון ומיוחסת בו חשיבות רבה ללימוד וללמדנות. מקומו של תלמיד בעל צרכים מיוחדים במערכת החינוכית הרגילה אינו ברור בה מאליו. שילוב והכלה נחקרו מעט בחברה החרדית ותפישות המנהלים לא נחקרו כלל ומכאן חדשנותה של עבודה זו.

מטרת המחקר הינה ניתוח תפישות המנהלים, התבוננות בפרקטיקה ותיעוד המתרחש כדי לאפשר הבנה והמשגה של ידע המעוגן בשדה. חשיבות המחקר נובעת מכך שמנהלים חרדים פועלים בצומת מרכזית בעלת השפעה חברתית רחבה בתוך החברה וכן בממשק שבין החברה החרדית לגורמים החיצוניים לה. המחקר הינו איכותני, בגישה הקונסטרוקטיביסטית-פרשנית.

מסקנות המחקר

1. מנהל מוסד חינוכי חרדי הינו שומר הסף של המוסד: "ברצותו אווז וברצותו שלח".
2. בחלק מהמגזר יש פתיחות לשילוב, שם קיימת אפשרות לקדם הכלה.
3. הגדרה עצמית על רצף שמרנות - מודרנה תואמת את רצף תפישות השילוב וההכלה של המנהלים. ותק ומגדר נמצאו בעלי השפעה מועטת.
4. ניתן לראות ב"תפישות המנהלים כלפי שילוב והכלה" שיקוף של תהליכי שינוי המתרחשים בחברה החרדית.

המלצות

- פיתוח והתאמת הכשרת המנהלים ומינויים בשיתוף עם הגורמים הנכונים לכך במגזר החרדי.
- קידום תוכנית ליישום חוק ההכלה באמצעות הסברה, שיח ושיתוף של הסמכות הרבנית חינוכית.

ד"ר ענת בארט וד"ר פסקל בן עוליאל: "רווחה אישית של מורות חרדיות המלמדות בבתי ספר ממלכתיים דתיים"

בשנים האחרונות יש עלייה במספר המורות החרדיות המלמדות בבתי ספר בחינוך הממלכתי-דתי (ממ"ד). השילוב בין עבודה תוך-מגזרית של נשים חרדיות להכוונתן לעסוק בהוראה יצר רוויה תעסוקתית וצורך בפתרונות תעסוקה חלופיים. אחד הפתרונות המקובלים לבעיה זו הוא הוראה של נשים חרדיות בבתי ספר ממלכתיים דתיים. בבתי ספר אלה המסגרת הערכית קרובה לזו הנהוגה בבתי ספר חרדיים, אולם נוצרים בהם קונפליקטים ערכיים ופרקטיים הנובעים מעבודתן של המורות החרדיות במסגרת תרבותית שאינה תואמת את התרבות

החרדית. רווחת המורה היא מוקד חשוב במחקר ובפרקטיקה, שכן היא מסייעת לשמור על מערך ההוראה, איכותו והישיגי התלמידים. מורים שאינם חשים מועצמים ואינם שבעי רצון ממקום עבודתם, יחושו שחיקה ברמה האישית וברמה הארגונית ויגרמו לתת-הישגיות של תלמידיהם. מטרת המחקר המתואר במאמר זה הייתה לבחון ולהשוות בין מידת שביעות הרצון ממקום העבודה, תחושת ההעצמה ותחושת השחיקה של מורות חרדיות המלמדות בבתי ספר בחינוך הממלכתי-דתי לבין תחושות אלו בקרב מורות חרדיות המלמדות במסגרות חרדיות. במחקר הכמותי השתתפו 214 מורות משתי קבוצות: 163 מורות חרדיות שלימדו בחינוך המוכר שאינו רשמי (מוכשר), ו-51 מורות חרדיות שלימדו בחינוך הממלכתי-דתי (ממ"ד). המשתתפות מילאו שאלונים שבחנו את תחושת השחיקה, תחושת ההעצמה ושביעות הרצון שלהן ממקום העבודה. במבחני למדגמים בלתי-תלויים נמצא כי בקרב מורות חרדיות שלימדו בבתי ספר ממלכתיים דתיים, שביעות הרצון ותחושת ההעצמה היו נמוכות יותר ותחושת השחיקה הייתה גבוהה יותר מאשר בקרב מורות חרדיות שלימדו בבתי ספר חרדיים. במחקר האיכותני השתתפו שמונה מורות חרדיות שלימדו בבתי ספר ממלכתיים-דתיים. המשתתפות הצביעו על השכר הראוי והריחוק הקהילתי כעל גורמים חיוניים בעבודה בחינוך הממלכתי-דתי, ולעומת זאת על הפער האידאולוגי, ההלכתי והחברתי כעל גורם בעייתי בעבודה במסגרת זו. אחת ממסקנות המחקר היא שיש לבחון באופן מעמיק את ההבדלים בין תחושת הרווחה של מורות בחינוך הממ"ד לבין תחושת הרווחה של מורות בחינוך המוכשר. כמו כן חשוב לתת את הדעת על השפעות תחושת הרווחה הנמוכה של מורות חרדיות המלמדות בבתי ספר ממלכתיים דתיים על הקהילה החרדית עצמה, כמו גם על בתי הספר בחינוך הממלכתי-דתי. מילות מפתח: חינוך ממלכתי דתי, מגזר חרדי, מורות, רווחה אישית.

מר ישראל בלוי ומר אייל גפן: "התמודדותם של מנהלים חדשים המובילים שינויים בקרב צוותים ותיקים בבתי-ספר חרדיים"

הובלת תהליכי שינוי היא מהמשימות הקשות אך החיוניות המוטלות על המנהל. כניסת מנהל חדש לבית הספר מערערת את יציבות המערכת ומהווה אתגר והזדמנות כאחד, שכן קיים מתח בין השאיפה לחולל שינויים מערכתיים ופדגוגיים לבין הצורך לבנות יחסי אמון עם הצוות. הצלחת המנהל תלויה ביכולתו ליצור תקשורת תקינה עם הצוות, ללמוד להכיר את המערכת ולעצב תרבות ארגונית שמסוגלת לקבל שינויים. מציאת דרך אפקטיבית לכך מצריכה הכרות עם האופי והתרבות הייחודיים של המוסד, ועל כן קיימת חשיבות לחקר דרכי ההתמודדות עם הובלת שינויים בהקשרים תרבותיים מגוונים.

ד"ר הודיה הופמן: "תהליכי העצמה בחינוך הממלכתי דתי בהשוואה לחינוך הממלכתי"

העצמת מורים הינו תהליך המתייחס להתפתחות המקצועית ולמעורבות של צוות ההוראה בבית הספר. מטרת המחקר המרכזית הייתה לבחון מהם המאפיינים שמשפיעים על תהליך העצמת מורים בבית הספר. מאפיינים אלה כללו מאפיינים אישיים: מגדר, השכלה, וותק בהוראה ותפקיד בבית הספר ומאפיינים ארגוניים: מגזר בית הספר ומגדר מנהל בית הספר. המחקר נערך בגישה הכמותית והשתתפו בו 220 מורים משמונה בתי ספר; יסודיים ועל יסודיים ממלכתיים וממלכתיים-דתיים. שאלון המחקר התבסס על שאלון העצמה שחובר על ידי (Short & Rinehart 1992) ונקרא (School Participant Empowerment Scale SPES).

השאלון המקורי כלל 38 היגדים ושישה ממדים שונים המרכיבים את המושג העצמה: קבלת החלטות, צמיחה מקצועית, סטטוס, יעילות עצמית, אוטונומיה והשפעה ומהימנות אלפא קרונברך של 0.89. השאלון המקורי תורגם במלואו לעברית, ע"י עורכי המחקר הנוכחי, והותאם למערכת החינוך בישראל. בעקבות מחקר חלוץ שנעשה טרם איסוף הנתונים, השאלון הסופי של מחקר זה כלל 30 היגדים ונמצאה מהימנות אלפא קרונברך של 0.92. שאלת המחקר המרכזית הייתה האם יימצאו הבדלים בתחושת העצמה של המורים בעלי מאפיינים אישיים וארגוניים שונים? בכדי לבחון שאלה זו הועלו שש השערות מחקר בהלימה למאפיינים שהוזכרו לעיל; ביחס למגזר בית הספר נמצאו הבדלים מובהקים כאשר מורים בבתי ספר ממלכתיים דתיים (ממ"ד) דיווחו על תחושת העצמה גבוהה יותר מאשר מורים בבתי ספר ממלכתיים (מ"מ). ייתכן והבדל זה נעוץ ברעיון כי בתי ספר ממלכתיים דתיים זוכים לרמת אוטונומיה גבוהה יותר במערכת החינוך ביחס לבתי ספר ממלכתיים רגילים מתוך כוונה לחנך את התלמידים על פי הערכים והמטרות הייחודיות למגזר זה, כאשר אוטונומיה היא אחד המרכיבים המשמעותיים של העצמה. בחינה של הממצאים מעלה שתי מסקנות עיקריות: האחת, העצמת מורים איננה מתקיימת בחלל ריק אלא נגזרת של מגוון מאפיינים אישיים וארגוניים. המסקנה השנייה היא שומה על מערכת החינוך למצוא את הדרך לסייע למורים להעלאת תחושת העצמה מתוך הבנה שמורה בעל תחושת העצמה גבוהה הוא מורה טוב יותר לתלמידיו. תרומת המחקר למערכת החמ"ד בכלל ולמורה הדתי בפרט היא ההבנה כי מערכת זו כוללת מסגרות חינוך בעלת אוטונומיה גבוהה התורמות לתחושת העצמה של המורים ומתוך כך להתפתחותם המקצועית ולרווחתם האישית. מילות מפתח: העצמה, ממלכתי דתי וממלכתי, התפתחות מקצועית.

מחקר זה בוחן את האתגרים העומדים בפני מנהלים חדשים בבתי-ספר יסודיים חרדיים לבנים ("תלמודי-תורה") הנכנסים לתפקיד של הובלת צוות ותיק וחותרים לחולל שינויים במערכת ואת דרכי התמודדותם עם האתגרים. בחינת ההקשר החרדי של ההתמודדות עם הובלת שינויים חשובה במיוחד הן לאור מיעוט המחקר הקיים לגבי החינוך החרדי בכלל והניהול במגזר החרדי בפרט, והן לאור הנטייה של המגזר החרדי לשמרנות והסתייגות משינויים.

שאלות המחקר הן:

- מהם האתגרים איתם מתמודדים מנהלים חדשים בבתי ספר חרדיים בבואם לחולל שינויים במוסד?
- כיצד מתמודדים המנהלים עם אתגרים אלה?
- מהן ההשלכות הייחודיות של התרבות החרדית על התרבות הארגונית ועל קבלת תהליכי השינוי?

המחקר התבצע בגישה האיכותנית. במסגרת המחקר נערכו ראיונות חצי-מובנים עם ששה מנהלים חדשים בתלמודי-תורה. המראיינים נבחרו מתוך תתי-מגזר שונים של הציבור החרדי, כאשר מקצתם נבחרו לתפקיד מתוך הצוות הקיים והיתר הובאו מבחוץ. משך הראיונות הממוצע עמד על כשעה והם התפרסו על תקופה של כשנה. בהתאם לעקרונות של תיאוריה מעוגנת-שדה, מתווה הראיונות הלך והתפתח לאור התימות הראשוניות שזוהו בניתוח התימתי של הראיונות הראשונים.

מניתוח הראיונות עלו שלש תמות מרכזיות:

א. בניית אופן של הצוות במנהל החדש היא תנאי קריטי להצלחתו. לכן, עליו להימנע מהובלת שינויים בכפיה אלא לשתף את הצוות ולהסביר את הרציונל שבשינוי.

ב. קיימת חשיבות רבה ליצירת תחושת רצף והמשכיות, שמצמצמת את ההתנגדות לשינויים, וזאת באמצעות יצירת תחושה שהמנהל מכבד את הצוות הקיים והדגשת נאמנות המנהל לחזון של המוסד.

ג. הובלת תהליכי שינוי במוסדות חרדיים מורכבת יותר, עקב הנטייה של הציבור החרדי לשמרנות. כמו כן ההסתייגות של החברה החרדית מהמדינה ומוסדותיה עלולה להוביל להתנגדות לשינוי כשהצוות חש שמקורו בתכתיבים של משרד החינוך. על המנהל לשכנע את הצוות בצורך בשינוי ובתועלת שבו ולהבהיר כי השינויים נועדו לטובתם ולטובת התלמידים.

המחקר תומך בממצאי מחקרים קודמים המדגישים את החשיבות של יצירת המשכיות בעת חילופי מנהלים ופותח צוהר לאתגרי הניהול הייחודיים לחברה החרדית. המחקר מציג תשתית תיאורטית לבניית כלי עבודה למנהל החדש בציבור החרדי. יחד עם זה, יש צורך בהרחבת ההיקף של המחקר על מנת לבחון עד כמה ממצאי המחקר אופייניים לכלל המגזר החרדי.

מושב רביעי - מכללת חמדת הדרום: פדגוגיה של חוסן יו"ר: פרופ' חיים שקד

- פדגוגיה של חוסן, פרופ' חיים שקד
- "לנווט את הספינה בבטחה": הכשרת מנהלים דתיים ברוח "פדגוגיה של חוסן", ד"ר ציפורה בבצ'יק
- מודל חדש של הכשרה קלינית לפרחי הוראה - מיומנויות רכות וחוסן, ד"ר דניאל ניקריטין וד"ר שי מאמו

תקצירים

פרופ' חיים שקד: "פדגוגיה של חוסן"

למושב של מכללת חמדת הדרום בנושא חוסן בחינוך בהרצאה המוצעת אציג את יסודותיה של המשנה החינוכית של האקדמית חמדת, שכותרתה פדגוגיה של חוסן. למונח 'חוסן' משמעות כפולה. ראשית, החוסן הוא יכולת להתגבר בהצלחה על מצבים משבריים, להסתגל לנסיבות החיים הנגרמות בעקבות מצבים אלו, ולצמוח מתוך הקושי. שנית, מעבר למצבים משבריים, החוסן הוא גם יכולת להציב מטרות אישיות שאפתניות, להתמקד בהן ולהשיג כמרכיב מרכזי להצלחה בעתיד. בעיקרה, פדגוגיה של חוסן היא האמונה שחלק מתפקידם של נשות ואנשי חינוך הוא הגברת החוסן של התלמידות והתלמידים. מעבר להקניית ידע ומיומנויות דיסציפלינריות, ומעבר לעיצוב זהות ערכית, גננות, מורות ומורים אמורים לטפח ולפתח אצל התלמידות והתלמידים את המסוגלות להתמודד בהצלחה עם הקשת הרחבה של האתגרים שמזמנים החיים לכל אחד ואחת מאתנו. הנחת היסוד פדגוגיה של חוסן היא שאין מקום לשאלה האם תלמיד או תלמידה ספציפיים ניחנו בחוסן או לא. לכל אחד ואחת יש חוסן פוטנציאלי, ואם הוא טרם יצא אל האור עלינו לשאול את עצמנו כיצד נוכל לגלותו. החוסן אינה תכונה המאפיינת חלק מבני האדם בלבד, אלא תהליך התפתחותי של מסוגלות נרכשת. פדגוגיה של חוסן מציעה דרכים מעשיות לחיזוק החוסן של התלמידות והתלמידים תוך כדי ההוראה והלמידה: (א) באמצעות התכנים הנלמדים, על ידי קישורם למסרים של חוסן אישי וחברתי. (ב) באמצעות שימוש בשיטות הוראה שיש בהן העצמה של התלמיד והגברת החוסן שלו. שיטות הוראה אלה כוללות הרחבת העצמאות של התלמיד, עידוד חשיבה ביקורתית, פיתוח היכולת להביע דעה אישית, וכדומה. (ג) באמצעות קשרי מורה-תלמיד במסגרת ההוראה והלמידה, תוך כדי העברת מסרים של הגברת מסוגלות וחזיון ביטחון עצמי. (ד) באמצעות קשרי מורה-תלמיד מחוץ להוראה, העוסקים באופן ישיר ביכולת של התלמיד להתגבר על קשיים ולהגיע אל יעדים שהוא קובע לעצמו.

פדגוגיה של חוסן מציעה תשובה לשאלת תפקידם של נשות ואנשי החינוך: חיזוק החוסן האישי הוא בעינינו אחת המטרות העיקריות של העשייה החינוכית, המאפשרת גם להשיג מטרות רבות אחרות של מערכת החינוך - ערכיות, חינוכיות ולימודיות.

ד"ר ציפורה בבצ'יק: "לנווט את הספינה בבטחה": הכשרת מנהלים דתיים ברוח "פדגוגיה של חוסן"

למושב של מכללת חמדת הדרום התכנית היוקרתית להכשרת עתודה ניהולית של משרד החינוך ואבני ראשה, מופעלת זאת השנה השלישית באקדמית חמדת, במסלול חמ"ד לגברים. פרחי הניהול שנבחרו ואותרו בקפידה על ידי צוות אבני ראשה הם חוד החנית בעולם החינוך השואפים לחנך לערכים ולחוסן בעידן טכנולוגי במציאות של אי-וודאות והנם בעלי מוטיבציה גבוהה לחולל שינוי אמתי במערכת החינוך הממלכתית דתית ולהשפיע על הלומד במאה ה-21. מטרות התכנית ליצור מחויבות בקרב פרחי הניהול ליטול על עצמם תפקיד של מנהל בית ספר בחמ"ד, המתבטאת בהגשת מועמדות למרכזי ניהול בית ספר, ובאיוש תפקיד ניהול, ולהכשיר אותם באופן מעשי מיטבי ואפקטיבי לקראת תפקידם כמנהלי בתי ספר, תוך התמקדות בתפיסת התפקיד כמנהלים פדגוגיים חינוכיים רוחניים מובילי פדגוגיה מיטבית מוטת עתיד וחוסן. במהלך ההכשרה פרחי הניהול חווים תהליכי צמיחה אישית ומקצועית במקביל לחשיפה לתכנים מגוונים מעולם הניהול והארגון, כגון: עיצוב תמונת העתיד של בית הספר - חזון וניהול שינוי; עיצוב תודעת זהות מקצועית ניהולית חיובית; הנהגת והובלת צוות, ואחריות על התפתחותו המקצועית; התמקדות ביחיד, בפרט ובחריג תוך השתלבותו המיטבית בכיתה הרגילה ויישום פדגוגיה של חוסן, של קשיבות ומודעות עצמית וסביבתית, ו-sel; ניהול תקציב; תצפית פדגוגית; ניהול הקשרים בין בית הספר לקהילה ועוד. לצד הלמידה התיאורטית, פרחי הניהול חווים למידה התנסותית פרקטית ורלוונטית המהווה את ליבת תכנית ההכשרה. ההכשרה המעשית מקנה הזדמנויות עשירות ללמידה המבוססות על התנסות רציפה, אותנטית ועשירה בפעולות מקצועיות מגוונות, יישום וביצוע בבתי הספר המכשירים המעולים, שנבחרו בקפידה בשיתוף עם הרפרנטים המחוזיים והמפקחים. בעת הזאת, בצל נגיף הקורונה, תכנית השכרת המנהלים באקדמית חמדת מציעה חלופה מותאמת לרוח התקופה ומתמקדת בפיתוח מנהיגות מסתגלת במצבים של משבר גלובלי-עולמי, בהקניית אסטרטגיות ניהול מודע, טיפוח גמישות מחשבתית ויצירתיות, בהבניית פרקטיקות פדגוגיות מיטביות המבוססות על חוסן ניהולי, נפשי ורגשי, פתרון בעיות מורכבות, ניהול משברים וניהול יחסים מאתגרים. תכנית ההכשרה באופן הזה מהווה קרקע יציבה ובטוחה עבור הפרחים ויוצרת אי-של-וודאות בתוך אי-הוודאות. טיפוח

מדגים אופק של למידה עדכנית - ומדרבן את המורה לעתיד ללכת
בנתיב זה גם בהמשך דרכו.

הדברים אמורים כמובן באופן נרחב, ויש להם מאפיינים ייחודיים
כשמדובר במרחב החינוכי והלימודי של החמ"ד - ההתמודדות עם
הצפת המידע והתרבויות, היכולת לשמר שיח רגשי בין-אישי, ועוד
אתגרים, מקבלים צביון ייחודי בהקשר של החינוך הממלכתי-דתי,
ומחייב הן את המורים הן את תלמידיהם לגבש סט משמעותי של
מיומנויות מותאמות.

בהרצאה יוצג המודל בכללו, ואף יודגמו יישומים שלו בקורסים
ובמיומנויות שונות.

מושב חמישי: קונפליקטים ואתגרים בניהול יו"ר: ד"ר מלכה כץ

- קליטת ילדי בעלי תשובה במוסד עם צוות חרדי,
- **מר יואל עוזרי ומר אייל גפן**
- "הכשרת המורים בחמ"ד - בין העצמה להסללה", ד"ר מלכה כץ
- מערכת היחסים בין ראש הישיבה למנהל האדמיניסטרטיבי: קשיים
ופתרונות, **מר יצחק זינר ומר אייל גפן**
- קונפליקטים בחינוך הממ"ד: בין תמורות לאתגרים, ד"ר דוד טאוב

תקצירים

מר יואל עוזרי ומר אייל גפן: "קליטת ילדי תשובה במוסד עם צוות חרדי"

חוזרים בתשובה בחרו להתקרב לדת ולמצוותיה, בדרך כלל עקב
אירועים שקרו בחייהם. לרוב הם מנסים להשתלב בחברה החרדית
ובמוסדותיה. ככל הגירה תרבותית, מעבר זה כרוך בקשיים ובניסיון
לגשר על הפער התרבותי והמנטלי. קשיים אלה מועצמים עקב אופייה
של החברה החרדית, השומרת בקנאות על ההומוגניות שלה וחוששת
מהשפעות זרות. במיוחד סובלים מכך ילדי החוזרים בתשובה, שלא
בחרו בדרך זו וחשים קרועים בין העולמות, קושי שלעיתים גורם
לנשירה מהמסגרת.

מחקר זה הוא חקר מקרה, שנערך בבית ספר חרדי יסודי לבנים, שרוב
תלמידיו הם בנים לחוזרים בתשובה. מטרת המחקר הייתה לבחון
את הדרך שבה הנהלת המוסד מתמודדת עם קליטת ילדי החוזרים
בתשובה במוסד ואת השלכותיה. שאלות המחקר הן:

- מהם הקשיים הכרוכים בקליטת בני חוזרים בתשובה במוסד שבו
אנשי הצוות באים מרקע חרדי?
- כיצד תופסים אנשי הצוות את קשיי תלמידיהם ואת תפקידם

מיומנויות של חוסן, גמישות ויצירתיות יחד עם ניהול וטיפול היחסים הבין-
אישיים והתוך-אישיים במסגרת הלמידה וההתנסות המעשית, יישמשו
את פרחי הניהול באופן הפרקטי ביותר בתום שנת ההכשרה, ויתרמו
לקליטה מיטבית שלהם במערכת בשלב הכניסה לתפקיד, ליצירה
של תחושת מסוגלות, להגברת המוטיבציה בניהול מוסד חינוכי תורני
גם בעידן של משבר ושל מציאות משתנה חדשות לבקרים.

ד"ר דניאל ניקריטין וד"ר שי מאמו: "מודל חדש של הכשרה קלינית לפרחי הוראה - מיומנויות רכות וחוסן"

ד"ר דניאל ניקריטין, ראש החוג לחינוך, וראש (עמית) 'המכון לפדגוגיה
של חוסן'

ד"ר שי מאמו, ראש תחום התנסות קלינית, וראש (עמית) 'המכון
לפדגוגיה של חוסן' האקדמית 'חמדת', שדות נגב

המיומנויות הרכות (soft skills) מסומנות כיום כמרכיב דומיננטי
המאפשר התמודדות גמישה, מותאמת ואפקטיבית לתקופה
התנדודית והמעורפלת שאנו חיים בתוכה. היכולת להתמקד במיומנות
כגון קבלת החלטות, התנהלות בקבוצה ובצוות, תפקודים ניהוליים,
עמידה מול קהל ועוד - מאפשרת למורה כמו גם לבוגר מערכת
החינוך, לעמוד מול אתגרים מגוונים, ולגייס כלים וכוחות אל מול צורות
שונות של אתגרים והזדמנויות.

במכללה האקדמית חמדת גובש מודל ייחודי, בו קורסים שונים
במסגרת החוג לחינוך מתקיימים בחלקם במכללה ובחלקם בבתי
הספר, בשילוב של תיאוריה והתנסות. המודל פותח מתוך הקשבה
לרוח הפדגוגיה העדכנית המדגישה את חשיבותן של המיומנויות
הרכות על פני המיקוד הבלבדי בידע, וברוח המתווה החדש של
ההכשרה להוראה.

בתיאום עם הצוות החינוכי בבתי הספר והגנים, ובדיאלוג מתמיד ועמוק
בין הסגל האקדמי לסגל החינוכי - מתקיימת הכשרה קלינית, המלווה
את הסטודנט בגיבוש כלים ומיומנויות. המיומנויות המוטמעות, נבחרות
מתוך תפיסת העולם של הפדגוגיה של החוסן, ומתמקדות בכלים
להתמודדות מול מצבי משבר, לקבלת החלטות וליכולת להתנהל
בקבוצה.

הקורסים הנלמדים לאורך כל שנות ההכשרה להוראה, מהווים
צירשסביבו מתגבשת זהותם המקצועית של הבוגרות והבוגרים.
מדובר בהקפדה על דרכי ההוראה המכוונים לעולמו של הלומד ואף
לתכנים הנלמדים המגבשים מערך של ידע וכלים המבססים מורה
המכוון למבט של חוסן בתוך הפדגוגיה שלו ואף מעבר לה. במסגרת
הקורסים למיומנויות החוסן, הסטודנט מתנהל כלומד עצמאי המלווה
ביומן מסע ואורג את המפגש שלו עם המציאות הפדגוגית בבתי הספר,
יחד עם הרכיבים התיאורטיים שהוא לומד. כך, במובנים רבים הקורס

בהתמודדות עם קשיים אלו?

במסגרת המחקר נערכו ששה ראיונות חצי-מובנים עם אנשי צוות במוסד ועם הורים לתלמידים בו וקוימו תצפיות משתתפות בשתי ישיבות צוות. הנתונים הוקלטו, תומללו, ונותחו ניתוח קטגוריאל.

במחקר זוהו שלשה קשיים עיקריים בקליטתם של ילדי החוזרים בתשובה: א. חוסר היכרות של הורי הילדים עם הקודים של הציבור החרדי. ב. חוסר השלמה מצד רבים מילדי החוזרים בתשובה עם ההגירה התרבותית שביצעו הוריהם. ג. הבדלי תפיסה בין ההורים לבין הצוות ביחס לטיבם של הסמכות והתפקיד החינוכי של בית הספר.

בין אנשי הצוות קיימת מודעות מסוימת לקשיים אלה, אולם הנטייה הרווחת היא להתעלם מהם. הצוות רואה את תפקידו העיקרי בהטמעת ערכי החברה החרדית בתלמידים, ללא הבחנה בין ילדי חוזרים בתשובה לילדים אחרים. האף שבראיונות עלתה המודעות לצורך בהצבת מטרות ויעדים חינוכיים המותאמים למאפייני האוכלוסייה, מגמות אלה לרוב אינן מיושמות בפועל.

מהמחקר מסתמן חוסר הבנה לעולמם של בעלי התשובה מצד הנהלת המוסד החינוכי החרדי. המחקר ממחיש את הצורך שהכשרת מורים תשים דגש לא רק על פיתוח היכולות הפדגוגיים של המורים אלא גם על הכרת המאפיינים התרבותיים הייחודיים של אוכלוסיית התלמידים. בהקשר של בעלי תשובה, יש לפתח תכניות הכשרה שיאפשרו למורים להכיר מקרוב את הרקע התרבותי של התלמידים. יש להכשיר אנשי הוראה וטיפול מתוך קהילת בעלי התשובה שיתנו מענה חינוכי הולם לילדים אלה. המחקר תורם להבנת המורכבות של תהליך ההשתלבות של ילדי חוזרים בתשובה במערכת חינוכית דתית בפרט, ולמחקר על מערכת החינוך החרדית בכלל.

מילות מפתח: חוזרים בתשובה, חינוך חרדי, הגירה תרבותית

ד"ר מלכה כץ: "הכשרת המורים בחמ"ד - בין העצמה להסללה"

הצבת תלמידים בחברה באמצעות הכוונתם למסגרות הלימודים נדונה רבות במחקרי שנות ה-70 וה-80 סביב הכוונת תלמידים מזרחיים לחינוך הטכנולוגי. במחקרים אלו נצפתה מגמת הסללה גבוהה יותר בקרב החינוך הדתי. (חן, 1975; רש, 1989; איילון, 1992; דגן, 2006)

מקצוע ההוראה, על פי מחקרי שנות השישים שסבבו סביב המושגים של טרנר ניעות מטעם וניעות תחרותית, נחשב בעולם כאחד ממסלולי הקידום והמובילות החשובים עבור בני מעמד הפועלים, בעיקר משום שזה אפשר עקיפת צוואר הבקבוק של בחינת הבגרות. גם במוסדות להכשרת מורים בארץ לפני קום המדינה לא נדרשה תעודת בגרות. מרבית הסמינרים היו תכונים שתלמידיהם למדו חלק מלימודי העזר להוראה כבר בכתות העליונות התיכוניות, כששנות הלימודים ה-13

ו/או ה-14 הוקדשו להכשרתם המקצועית. מציאות זו הפכה את הסמינרים ל"מעין פרודור לטרקלין", שאפשר לשכבות שלא יכלו להמשיך או לסיים תיכון להיות בעלי השכלה על תיכונית. מציאות זו המשיכה להתקיים במידה רבה גם בעשוריה הראשונים של המדינה. למעשה, עד סוף שנות ה-80 היו חסרי תעודת הבגרות ובעלי תעודת הבגרות החלקית אחוז גבוה מכלל הלומדים.

בשלהי שנות החמישים ותחילת שנות השישים מי שהתקדמו היו בעיקר בני מעמד הפועלים האשכנזי בארץ. אך כבר אז החלו הנתונים להראות כי "יותר ויותר עולים חדשים מבני עדות המזרח בוחרים בהוראה כמקצוע", ככלי לשיפור מעמדם. במקביל צמחו באותן שנים בארץ תוכניות הכשרת מורים שנבנו לא רק ככלי לשיפור מעמד ומצב ההוראה באזורי הפריפריה של המדינה, אלא ככלי לשיפור מעמדם של העולים עצמם, וכדרך להקנות להם את ההון התרבותי הישראלי המערבי. במסגרת זו הוקמו מדרשות הכפר, וכך פותח מטעם מפעלי הטיפוח, מפעל המחוננים לקראת מקצוע ההוראה. בחמ"ד, בנוסף למפעלים אלו, הוצמד גם מפעל הפנימיות למחוננים טעוני טיפוח לתכונים שליד מוסדות להכשרת מורים.

בהרצאה זו אפתח לדיון את השאלה באיזו מידה שימשה הכשרת המורים בחמ"ד (ואולי עודנה?) ככלי להעצמת הפריפריה המזרחית, או שמא הסלילה אותם אל מקצוע ההוראה? מה היה ההון התרבותי הדתי-ישראלי, שתווך להם? ומה המשמעות וההשלכות של כל אלה על עיצוב מעמד המורה, הכשרת המורים והמורות, העצמתם, ופיתוח המכללות הדתיות להכשרת מורים גם בימינו. סוגיה זו תיבחן במתודולוגיה של ניתוח תכני של נתוני מחקרים שנעשו באותן שנים, שישמשו כמקור היסטורי ראשוני. וזאת בנוסף לראיונות וזיכרונות, מעיתונות מקצועית של אותם ימים.

מקורות לקריאה נוספת

אדר, ל', 1962. כמה נתונים על בוגרי בתי המדרש למורים, מגמות, יב/2, עמ' 1974-1986

איילון, ח', 1992. "ישוב מגורים, מוצא עדתי וסיכויי תלמידים להשתלב בחינוך העיוני, מגמות לד/3, עמ' 382-401

בן-אליהו, ש', 1980. לבעיית אוכלוסיית התלמידים במוסדות להכשרת מורים וגננות, פרקים: דיונים בשאלות חינוך והוראה, ב': 144-150

דגן, מ', 2006. החינוך הציוני הדתי במבחן הזמן והתקופה. תל אביב: משרד הביטחון, עמ' 84-101

חן, מ', 1975. ניעות מטעם וניעות תחרותית בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי בישראל. מגמות, כב/1, עמ' 5-19

מהלמן, י', 1952. הכשרת מורים לבתי הספר היסודיים, מגמות, 3, עמ' 258-238

שחורי-רובין, צ', 2005. "מבניהם - אליהם": מפעל המחוננים מטעם

שתותאם לתרבות הישיבתית ותשווק על ידי דמויות בעלות זיקה לעולם הישיבות, שתעניק לראשי הישיבה כלים לניהול הישיבה. ראוי שראשי הישיבות יעודדו בקורת בונה מהצוות וישתפו בניהול הישיבה דמויות נוספות, שיסייעו לבניית שיח פורה בין ראש הישיבה למנהל.

ד"ר דוד טאוב: "קונפליקטים בחינוך הממ"ד: בין תמורות לאתגרים"

מערכת החמ"ד, כמו מערכות חינוך אחרות, משופעת בקונפליקטים שחלקם גלויים ומוכרים בציבור הרחב, ואחרים שלא ידועים ומתרחשים מתחת לפני השטח. מטרת ההצרה המוצעת היא להצביע על סוגי קונפליקטים הנובעים משלבים בהתפתחות מערכת החינוך הממ"ד, בבדיקת בעלי תפקידים המשפיעים ו/או מושפעים מהתהוות קונפליקטים והתמקדות בנושאי קונפליקט נבחרים. ההצאה תעסוק בהגדרת המושג קונפליקט ובהבאתו לידי ביטוי במטרות שהוזכרו לעיל. יציין כי ההצאה מתבססת על מחקר מתודולוגי עיוני, פרשי והיסטורי בחקר ההיסטוריה של החינוך הדתי. המחקר התבסס על מסמכים מגוונים בין היתר: מסמכי חוזרי מנהל החינוך הדתי, פרוטוקולים, תיעוד היסטורי רלוונטי, וכן מסמכים משפטיים כמו החלטות הממשלה בעניין החינוך הדתי ופסקי בית המשפט לאורך השנים.

קונפליקט הוא מצב של יריבות, חוסר הסכמה או חוסר התאמה בין שני צדדים או יותר. בחמ"ד, כמו בארגונים אחרים, קיימים קונפליקטים פנימיים בתוך הארגון עצמו ולעיתים ואולי לרוב הם עם גורמים חיצוניים. המחקר המוצע מתבסס על ניתוח היסטורי עיוני פרשני בתחום הקונפליקטים בחמ"ד.

החינוך הממ"ד דתי נמצא במצבי קונפליקט מתקופת טרום ייסודו ועד ימינו אלה. ניתן לסווג את הקונפליקטים בעיקר בשלושת ההיבטים הבאים:

א. היבט תקופתי - מאז ייסודו של החמ"ד ועד ימינו, לאור שינויים בחקיקה תחת תקופות שלטון שונות, והתפתחות חוקי החינוך במדינת ישראל, לצד התפתחויות פוליטיות כמו: הקמת מערכת החינוך של ש"ס וניסיונות לשיתוף פעולה של החמ"ד וקבוצות חרדיות שונות בנוסף, לאור התפתחות של קבוצות בחמ"ד שהובילו לפילוג פנימי כמו: רשתות תורניות כדוגמת נעם צביה ועוד.

ב. היבט ע"פ בעלי תפקידים ממלכתיים, דתיים ואחרים - כשמדובר בבעלי תפקידים חשוב לציון שמדובר בגורמים פנימיים בתוך החינוך הממ"ד עצמו, ובגורמים חיצוניים הקשורים והמשפיעים על המערכת החינוכית של החמ"ד. מועצת החמ"ד בתחומי מני וסמכות, ראשי החמ"ד ותפקידם, ובעלי תפקידים בעלי השפעה בחמ"ד כמו: מפקחים, מנהלים ורבני בתי ספר. זאת לצד, קונפליקטים מול בעלי תפקידים מחוץ לחמ"ד - שרי החינוך ומנכ"ל משרד החינוך, מנהלי

מפעלי הטיפוח לקראת מקצוע ההוראה, דור לדור: קבצים לחקר תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות 25, עמ', 125-157

מר יצחק זינר ומר אייל גפן: "מערכת היחסים בין ראש הישיבה למנהל האדמיניסטרטיבי: קשיים ופתרונות"

מערכת היחסים בין ראש הישיבה למנהל האדמיניסטרטיבי: קשיים ופתרונות

המחקר בוחן את מערכת היחסים בין ראשי ישיבות הסדר למנהלים האדמיניסטרטיביים. הנהגת הישיבה בנויה במבנה ארגוני היררכי שבראשו ראש הישיבה, המשמש כמנהיג כריזמטי מתווה חזון ודרך חינוכית אך גם כסמכות-על בכל הנוגע לניהול האדמיניסטרטיבי והתקציבי של הישיבה. ראשי הישיבות מתמנים לתפקידם מתוקף גדולתם בתורה וכישוריהם החינוכיים ולא עוברים הכשרה ניהולית. על ההיבטים הניהוליים של המוסד ממונה מנהל אדמיניסטרטיבי, אך עובדת היותו כפוף לראש הישיבה עשויה לעורר קונפליקטים לגבי הנהגת המוסד.

מטרת המחקר לבחון את יחסם של ראשי הישיבה, מנהלי המוסדות, ואנשי הצוות להנהגה הדואלית של המוסד, את תפישותיהם לגבי מערכת היחסים בין שתי הדמויות ואת הקשיים האינהרנטיים למערכת. המחקר עשוי לתרום הן לייעול הניהול של הישיבות והן להבנת ההשלכות של ניהול אידאולוגי בכלל. שאלות המחקר הן:

- כיצד תופסים ראשי הישיבה את תפקידם הניהולי?
- כיצד תופסים ראשי הישיבה, המנהלים והצוות את מערכת היחסים בין ראש הישיבה למנהל ואת הקשיים במערכת יחסים זו?

המחקר התבצע לפי הגישה של "חקר מקרה השוואתי". במסגרת המחקר נערכו ששה ראיונות בשתי ישיבות: עם ראש הישיבה, המנהל, ואחד מאנשי הצוות. הנתונים נותחו ניתוח קטגוריאלי.

מניתוח הנתונים עלה שראשי הישיבה סבורים שתפקידם הוא בבית המדרש, והם מעדיפים לצמצם את העיסוק שלהם בהיבטים הניהוליים, מלבד כאשר יש לכך השלכות חינוכיות. קיים מתח בין המנהל לראש הישיבה שנובע מהקושי להפריד בין התחום החינוכי לתחום הניהולי, מהבדלי תפיסה ביניהם לגבי מהות התפקידים של כל אחד מהם, ומהבדלי תפיסה ארגוניים. ראשי הישיבה חשים התנגשות ערכית בין העולם הרוחני של הישיבה לבין שיטות ניהול שמקורן בעולם הכלכלי. אנשי הצוות חשים שסגנון הניהול של ראש הישיבה משפיע עליהם ועל עבודתם, אך מעמדו של ראש הישיבה כמנהיג כריזמטי מקשה עליהם לפנות אליו בנושאים ניהוליים, בפרט כשהעובדים היו בעבר תלמידי ראש הישיבה. למעשה, למרות שגם ראשי הישיבות חשים בקשיים הארגוניים, ניסיונות לשינוי דרכי הניהול בישיבה לא צלחו.

מהמחקר עולה שיש לבנות השתלמות ניהולית-ארגונית

רחבה של חינוך משלב מלמטה יצרו מסגרות רבות שבהם לומדים יחדיו תלמידים חילוניים מסורתיים ודתיים. נוצר צורך בהכשרת מורים בעלי ידע רחב במקורות היהדות ובו זמנית יכולת לשוחח עם תלמידים המרכיבים קשת רחבה של מסורות ודעות שלב ראשון החל בשנת 2010 במסגרת מכללת ליפשיץ. בתכנית השתתפו בנים דתיים בחורי ישיבה. הם עברו הכשרה מעשית בבתי ספר המשלבים רעות בירושלים ויחד במודיעין. עם איחוד המכללות המשיכה העבודה המעשית עם קבוצה של בנים ובנות ממכללת הרצוג. התברר כי הרקע הדתי של הסטודנטים מקשה על השתלבותם בנינוחות במרחב משולב. הגדרת ה'אנחנו' של יוצאי החינוך הדתי היא דתיים בלבד.

לכן פנינו לקהל יעד שעבר את החוויה של חיים משותפים. קהל זה נמצא בין המדריכים במכינות הקדם צבאיות המעורבות. מדריכים אלו מחנכים בפועל במקום בו יש שילוב בין דתיים וחילוניים. זהותם האישית שונה מאדם לאדם עם זאת זהותם הקולקטיבית היא חברה משותפת שיש בה דתיים וחילוניים. גם תכנית ההכשרה עברה שינוי והקבוצה לומדת ככיתה נפרדת במסלול תושב"ע היסטוריה במכללה. כל הלימודים נעשים ככיתה נפרדת שיש בה בנים ובנות דתיים וחילוניים וכל הרצף שבאמצע. חבורה זו היודעת לחנך בחינוך הלא פורמאלי זקוקה לחיזוק רב במעבר אל החינוך הפורמאלי. בחמש השנים האחרונות פועלת התכנית במתכונת זו. חבורה זו, למרות השוני שיש בין חבריה, רואה את החברה הישראלית כולה כ'אנחנו'. מחזור ראשון סיים בסוף שנת תש"ף תואר ב.א.ד. בחינוך.

מר אליסף תל אור: "ההכשרה להוראת הלכה בחינוך המשלב"

הרצאה זו מבקשת לעקוב אחר שאלת הוראת ההלכה בחינוך המשלב. החינוך הדתי והמרחב הפלורליסטי נמצאים לא אחת בקונפליקט. בחינוך המשלב באים הדברים לידי ביטוי בהקשרים שונים. אחד מהם הוא המתח שבין השפה הפדגוגית של החינוך המשלב, המעודדת את ריבוי הקולות והאותנטיות, הדיאלוג וחיזוק הזהות מבית (יהא אשר יהא) לבין השפה ההלכתית שהינה לכאורה חד-חד ערכית, ובעלת אופי היררכי-סמכותי, בה אין מקום למגוון הדרכים ולקולות השונים הנשמעים בכיתה. לאחר הצגת השפה הפדגוגית שפותחה ברשת מיתרים - המלווה את רוב רובם של ביה"ס המשלבים, יוצג מתח זה, מתח שיש לו ביטויים למעשה הרבה מעבר למחוזות החינוך המשלב. שכן גם במחוזות אחרים ניתן למצוא את המתח שבין ריבוי הזהויות והדיאלוג השווה המתקיים ביניהן, לבין הוראת ההלכה המסורתית בה על פי רוב אין מקום לדיאלוג שכזה וכדומה. ולאחר הצגת המתח תינתן סקירה קצרה אודות דרכי ההתמודדות השונות במסגרות

מחוזות, רשויות מקומיות, וועדי הורים. ג. היבט עפ"י נושאים - קונפליקטים סביב: השפעות של תקופת ההשכלה על חילון ודתיות, משטר הזרמים בחינוך ועדות חקירה ומאבקי דת, ביטול הפשט הדתי, ומורי המחלקה להנחלת הלשון הטמעתם בחמ"ד, דרישה להתנהגות דתית ממורי החמ"ד קליטת מורים שאינם דתיים לחמ"ד, קליטת ילדים שקיים ספק ביהדותם לחמ"ד, מפגשים בחמ"ד של תלמידים עם תלמידים שאינם יהודים או שאינם דתיים, קיפוח החמ"ד בתקצוב והתערבות בתוכניות לימודים בחמ"ד.

גורמים שונים, פנימיים וחיצוניים משפיעים על התהוות קונפליקטים במערכת החמ"ד.

ממסקנות העיון עולה כי המערכת היא כמו אמבה המתפלגת באופן תמידי. התפלגות זו נובעת מגורמים פנימיים בתוך המערכת עצמה ומגורמים חיצוניים המושכים לכיוונים שונים. לאורך השנים קיים מתח בין העדפת הפן הדתי לבין אלה המעדיפים את הפן הממלכתי הלאומי. בשל המשיכה לכיוונים מנוגדים קשה להמליץ על כיווני פעולה לשמירת הסטטוס קוו ועל כן, כמו קפיץ, תהיה לאורך הזמן התכווצות למטרות ועשייה אחידים או להשתחררות הקפיץ להתפלגויות של סקטורים נפרדים בתוך מערכת החמ"ד. כיוונים אלו ידונו בסיכום ההרצאה ולהם השלכות על ניהול החינוך הדתי כיום.

מושב שישי - רשת 'מיתרים' החינוך המשלב יו"ר: הרב מיכאל מלכיאור

- הכשרת מורים בחינוך המשלב עבר הווה ועתיד,
- ד"ר אביגדור היינמן וגב' תחיה הרמן
- ההכשרה להוראת הלכה בחינוך המשלב, מר אליסף תל אור
- הכשרת מורים לבית הספר המנהלים דיאלוג עם הקהילה,
- ד"ר כרמית פוקס אברבנאל
- עמדות בוגרי התוכנית לגבי הוראה בחינוך המשלב,
- ד"ר תהילה דרמון מלכה

תקצירים

ד"ר אביגדור היינמן וגב' תחיה הרמן: "הכשרת מורים בחינוך המשלב עבר הווה ועתיד"

כחלק מהשינוי שעוברת החברה הישראלית נוצרה הכרה רחבה בזרם החינוך המשלב. חוק החינוך המשלב מלמעלה והתפתחות

לצורכי הקהילה במקביל לעמידה בדרישות משרד החינוך לחינוך הילדים מהגיל הרך עד סיום תיכון ואף מעבר במסגרת מכינה קדם צבאית. ניתן לראות כי כל המוסדות נתמכים בעמותות הורים שיזמו את הקמתם כך שמעורבות ההורים גבוהה. בתי הספר מהווים מרכז המגבש את הקהילה סביבו. נושא התפילה, נחקר כסוגיה שהועלתה לדיון בכל קהילה בשל חששות ותהיות של כל מגזר בנוגע לדרך שילוב התפילה במרחב הבית ספרי. מסקנה עיקרית מעידה על השאיפה של הקהילות המעורבות לקרוא תיגר על הדיכטומיה הקיימת בחינוך ובשאיפה לפתור את בעיית הקיטוב בחברה. אמנם אין הסכמה בין הקהילות באשר לנחיצותו של החינוך המשלב, אך ניתן לראות את פתיחתם ההולכת וגדלה של מוסדות החינוך המשלב בקרב קהילות מעורבות שונות. לחינוך המשלב תרומה גדולה לקיום קהילות אלו. רובן רואות במסגרת החינוכית כהזדמנות להנחיל לדור הבא את העקרונות החברתיים הייחודיים להן. זהו אחד האמצעים לחינוך לחיי שיתוף בין דתיים לחילוניים ולמסורתיים.

ד"ר תהילה דרמון מלכה: "עמדות בוגרי התוכנית לגבי הוראה בחינוך המשלב"

תוכנית מיתרים הפועלת במכללת הרצוג בשיתוף עם רשת מיתרים מבקשת להכשיר סטודנטים להוראה בחינוך המשלב דתיים וחילוניים. מתוך התפיסה שפרופיל הסטודנטים שגיעו לתוכנית צריך לנבוע באופן ישיר מרציונל התוכנית ומתוך אמונה בשיתוף כאבן יסוד בתוכנית הגדרנו את הקבוצה שתיווצר כחלק אינטגרטיבי ובלתי נפרד מהגדרת התוכנית. זאת ועוד, הסטודנטים מעצבים במידה רבה את התוכנית על ידי דיוק הכיוון והעלאת סוגיות בוערות בהן הם מבקשים לדון. מתוך כך הוגדר קהל היעד של התוכנית לסטודנטים וסטודנטיות, דתיים וחילוניים העוסקים בחינוך (בעיקר בלתי פורמלי) ומחויבים לעשייה חברתית חינוכית, וכן מי שהעשייה החברתית וחברה הישראלית חשובים לה. פרמטר זה בא לידי ביטוי בכך שמרבית התלמידים הם בוגרי ובוגרות מכינות קד"צ. פרופיל התלמידים הביא לעיצובה של קבוצה דינמית ואקטיבית בתחומי החינוך בכלל, ועם זאת, סוגיית השילוב והחינוך המשלב נדמה כנותנת בשולי השיח. בהרצאה אבקש להציג מחקר איכותני הנובע מראיונות עם כמה מתלמידי התוכנית בו נבחנו סוגיות השילוב שבין דתיים לחילוניים כמצע לשיח חינוכי. במסגרת ההרצאה אציג תפיסות של תלמידים בשלבים שונים של ההכשרה- החל מתלמידי שנה א ועד לבוגרי התוכנית - ביחס לחינוך המשלב, מתוך כך אבקש להציג את האתגרים העומדים בפני מורים לעתיד בחינוך המשלב ובה בעת גם את ההזדמנויות שנפתחות בפניהם.

החינוך המשלב, על יתרונותיהם וחסרונם. ובעיקר יוקדש חלק מרכזי לדרך הייחודית שפותחה ברשת מיתרים, השואבת את רוחה מן הדרך הייחודית שפיתח בגרבה, ר' משה כלפון, דרך אשר מנסה לסלול שביל זהב בין השפה הדיאלוגית והשפה ההלכתית, שכאמור לכאורה במבט ראשון מדובר בשתי שפות זרות וצרות זו לזו.

ד"ר כרמית פוקס אברבנאל: "הכשרת מורים לבית הספר המנהלים דיאלוג עם הקהילה"

החינוך המשלב הוא הוכחה ליזמות משמעותית בחברה הישראלית. יזמות היא תכונה שאפשר וצריך לפתח, לשכלל ולחבר אותה לצמיחה אישית ולעשייה חברתית. בתהליך היזמי באות לידי ביטוי חשיבה יצירתית, חשיבה ביקורתית ועשייה. סוגיית החינוך ובתי הספר מעסיקה את כל הקהילות המעורבות וכל קהילה מקבלת החלטות ספציפיות המתאימות לצרכיה. החינוך המשלב הוא תהליך מורכב המעמיד אתגרים שונים להתמודדות בקרב חברי הקהילות המעורבות. אחד האתגרים הינו התמודדות עם שאלת הזהות ועם אפשרויות מגוונות ליישומה. בהרצאתי אציג ממצאי מחקר המעידים על זרם חינוכי ייחודי המתפתח בעקבות ובהתאמה לצרכי הקהילה, אשר היא זו שמציפה את צרכיה ושאיפותיה לעקרונות החינוך המנסה לשבור מוסכמות מקטלגות בחברה הישראלית. הרציונל מתבסס על הניסיון לשנות את המוכר: מערכת החינוך הממלכתית העברית בישראל מחולקת לשני זרמים רשמיים: החינוך הממלכתי והחינוך הממלכתי-דתי. החלוקה באה לידי ביטוי גם בקיומם של מוסדות נפרדים לזרמים החרדיים. במרחב החינוך המשלב יש מפגש זהויות אינטנסיבי ועמוק בגלל הימצאות התלמידים במרחב פיזי משותף לאורך זמן ובעיקר בגלל התכנים שבחלקם נוגעים בזהויות השונות. המחקר מתחקה אחר הדרכים להתמודדות עם מפגש הזהויות השונות, מאתגר את מובילי החינוך המשלב ומצליח לייצר דגמים ייחודיים בהתאמה לכל קהילה וקהילה. מחקר זה הינו איכותני שהתבסס על 60 ראיונות חצי מובנים (40 יחידים ו 20 משפחות) של חברי קהילה ברחבי הארץ, זוגות נשואים וראשי קהילות שונים, מנהלי בתי ספר ותלמידים במהלך השנים 2012-2018. בנוסף, במסגרת תצפיות על אסיפות חברים וישיבות, אספתי מידע כיצד התמודדו הקהילות עם הסוגיות השונות שעולות בעקבות השילוב של ילדים ממגזרים שונים (דתיים, חילוניים ומסורתיים). בדרך זו נבדקו: הדגמים שנבחרו בהתנהלות בתי ספר אלו, אורחות החיים, הדגשים והרעיונות שבבסיסם הוקם החינוך המשלב. ממצאי המחקר הדגישו את העובדה כי הקמת החינוך המשלב נבע מצורך קהילתי (שהחל כחוג בית) והתפתח כמסלול המעניק הקשבה

מושב שביעי: החינוך דתי בגיל הרך יו"ר: רבקה ליפשיץ

- פרופיל גננת של גן ירוק - זהות אישית ומקצועית,
- ד"ר נורית רונן וגב' עליזה בן-שושן
- השתנות מדדי היצירתיות והציור של ילדים, במעבר מהגן לכיתה א'
- במוסדות חינוך דתיים וממלכתיים, ד"ר רבקה ליפשיץ
- תרומת סגנון המנהיגות של הגננת לתפיסתה את מעורבות ההורים בגן, גב' אתי כהן והרב ד"ר אהרן בוזגלו

תקצירים

ד"ר נורית רונן וגב' עליזה בן-שושן: "פרופיל גננת של גן ירוק - זהות אישית ומקצועית"

גן ירוק הוא גן שהנושא המרכזי בו הוא שמירה על סביבה, קיימות וקידום קשרי קהילה, במטרה להעלות את המודעות הסביבתית ולהשפיע על אורח חיים ירוק. גננת המנהלת גן ירוק נדרשת לזהות אישית ומקצועית המאפשרות לה להנחיל את התפיסה הירוקה ולהוציאה לפועל. המחקר עוסק בפרופיל גננות בחינוך הממלכתי דתי ומנהלות גני ילדים ירוקים. מטרת המחקר לבדוק מהו פרופיל גננת גן ירוק - זהות אישית ומקצועית. נחקרו קריטריונים שונים עם מבט מיוחד לחינוך אמוני דתי של הגננות. המשתתפות הן שלוש גננות, שלוש סייעות, ארבעה הורים, חמש סטודנטיות ומפקחת. מערך המחקר - איכותני. כלי המחקר: שבעה ראיונות עומק, שישה עשר שאלוני עומק, חמישה משוברים, שני סרטוני תדמית ושלושה מסמכי תרבות. ניתוח הנתונים נעשה באמצעות ניתוחי תוכן תוך שימוש באסטרטגיות של התיאוריה המעוגנת בשדה. לאמינות המחקר בוצעה טריאנגולציה של איסוף הנתונים משלושה מקורות שונים: המפקחת, הגננות ומדריכה פדגוגית. מומחה חינוכי ביצע בדיקה לתיקוף הנתונים, נמצאה 90% התאמה. תוצאות המחקר אומתו מול המשתתפים. התוצאות: גננות ירוקות הן בעלות תפיסה חינוכית ירוקה ומקדמות למידה משמעותית סביבתית בקרב הילדים. משפיעות על צוות הגן והקהילה ומעלות את המודעות לאורח חיים מקיים. זאת ועוד, פרופיל הגננות הנחקרות מושפע מהתפיסה האמונית דתית שלהן ומשתלב עם התפיסה הפדגוגית הירוקה. תחושת המחויבות שלהם נובעת מקיום מצוות תורה - לשמור על הסביבה. הדאגה לסביבה היא חלק בלתי נפרד מ"אהבת הארץ". תרומת התיאורטית של המחקר היא הרחבת הידע אודות מאפייניה האישיים והמקצועיים של גננת גן ירוק. תרומתו המעשית היא

סיוע לגננות בגיבוש זהות אישית ומקצועית וסיוע בבחירת גננות בעלות פרופיל מתאים להובלת מסגרות חינוך ירוקות.

ד"ר רבקה ליפשיץ: "השתנות מדדי היצירתיות והציור של ילדים, במעבר מהגן לכיתה א' במוסדות חינוך דתיים וממלכתיים"

היצירתיות נחשבת לאבן יסוד חיונית בהתפתחותו של הפרט. השורשים של היצירתיות הבוגרת נעוצים בשנים שלפני בית ספר. לפיכך, קיימת חשיבות לחשוף את הילדים בגיל הגן להתנסות בחוויות של יצירתיות ודמיון. שכן, עם כניסת הילד למערכת החינוך בבית הספר, קיימת מחויבות לרכישת מיומנויות לימוד של אוריינות ומתמטיקה, האופייניות לדרך חשיבה מובנית וקונבנציונאלית. בד בבד, מצטמצמת עידוד הנטייה לחשיבה יצירתית וספונטאנית של הילד.

מטרות המחקר היו לבחון את הקשר בין מדדי היצירתיות לבין מדדי הציור של הילד בגן ובכיתה א' במוסדות חינוך דתיים וממלכתיים, וכן לבדוק האם חלים שינויים במדדי היצירתיות והציור של ילדי גן במעבר מהגן לכיתה א'.

במחקר השתתפו 88 ילדי גן חובה מגנים דתיים וממלכתיים, מאזור מגורים במרכז הארץ. במסגרת המחקר, נערך מעקב אחר הילדים בתקופה של שנה, בעת המעבר של הילד מהגן לבית הספר, מאחר ותקופה זו נחשבת כקריטית בנוגע לירידה בשכיחות היצירתיות והציור. כל ילד השתתף במערך של בדיקות ותצפיות פעמיים, פעם בהיותו בגן ולאחר כשנה, בהיותו תלמיד בכיתה א'.

מתוצאות המחקר עולה כי בקרב ילדי גן, קיימים קשרים חיוביים בין מדדי היצירתיות לבין מדדי הייצוג הגראפי בציור. עם זאת, עבור ילדים בכיתה א', לא נתקבלו קשרים בין מדדי היצירתיות לבין מדדי הציור של הילד.

אחד ההסברים האפשריים לממצאים שנתקבלו לגבי הקשר בין יצירתיות וציור של ילדי גן וכיתה א', קשור לאפשרות כי התפתחות היצירתיות, כמו התפתחות הציור, יכולה להיות מיוצגת כעקומת U. בתקופת הגן, רמת היצירתיות והציור של הילד נמצאת בנקודת ההתחלה הגבוהה על זרוע ה-U. אולם, עם כניסתו של הילד לבית הספר, נמצא כי קיימת ירידה משמעותית בשכיחות הציור ועמה ירידה ביצירתיות שלו. למצער, רוב הילדים נשארים בנקודה זו ורק מעטים עולים במעלה זרוע ה-U וזוכים לחשוף את הפוטנציאל היצירתי הטמון בקרבם.

לאור ממצאי המחקר הנוכחי, נראה כי יש מקום לעודד ולפתח את רמת היצירתיות והציור של הילד אף בכיתה א'. זאת ועוד, להנחלת התשתית של פיתוח היצירתיות הספונטאנית בגן יש תרומה מרחיקת

ממצאי המחקר מצביעים על כך שסגנון מנהיגות הגנת משפיע מאוד על התנהלותה כמנהלת גן ועל תפיסתה את מעורבות ההורים בגן. כמו כן הניסיון והותק של הגנת תורם ומוסיף לתפיסת מעורבות ההורים ומשמש גם כגורם המסייע להפחית וגם כגורם המשפיע באופן ישיר. ישנם מאפיינים מיוחדים למעורבות ההורים במסגרת הגן, מעורבותם צריכה להיות במינון המתאים לילדים ולגנת וכי שיתוף פעולה בין ההורים לצוות הגן יתרום לכולם למעורבות טובה וחיובית. מסקנות המחקר מראות כי הגנות בעד מעורבות ההורים בגן, יחד עם זאת הן יודעות להציב את הגבולות הברורים מול ההורים. וכי בקרב הגנות לא קיימת התפיסה של מעורבות ההורים כמקבלי החלטות. מרבית ההורים משתפים פעולה עם מנהלת הגן שרותמת אותם ומשתפת אותם רק לצורכי הגן. האינטראקציה בין מנהלות הגן להורים הינה חיובית ומפרגנת. ההורים שבעי רצון ובהתאם לכך נוצר אקלים מיטבי, תורם וחיובי בגן. ממצאים אלו מחדדים את הצורך בפיתוח מנהיגות הגנת לצד בחינת דרכים להעמקת הקשר בין ההורים לגנת.

לחכת לאורך חיי הפרט, ועל כן יש לשמר יכולות אלו בהמשך חייו של האדם.

גב' אתי כהן והרב ד"ר אהרן בוזגלו: "תרומת סגנון המנהיגות של הגנת לתפיסתה את מעורבות ההורים בגן"

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון את תרומת סגנון המנהיגות של הגנת לתפיסתה את מעורבות ההורים בגן. ולאור זאת נבחרה במחקר שמוצג התרומה של הדרך שבה הגנת תופסת את מעורבות ההורים בגן. באיזה אופן סגנון המנהיגות שלה גורם לחיזוק או שיפור מעורבות ההורים בעיניה. מחקר זה נערך בגישה איכותנית, בהתאם לזרם הנרטיביסטי, ונערכו בו ראיונות עומק חצי מובנים עם חמש גנות מדרום הארץ, מהעיר קריית גת, העובדות כמנהלות גן, בגני חובה וטרום חובה מהזרם הממלכתי וממלכתי דתי. חלקן משמשות תפקידים נוספים בנוסף לניהול הגן, כמו: מדריכות/מנחות סטודנטיות וסטאג'ריות וגנות מובילות עם וותק וניסיון שונה.

יום שני י"א בתמוז תשפ"א - 21.06.2021

סבב שלישי - 11:15-12:45

מחקרים בחינוך הדתי:

- דמות המורה הדתי
- אתגרי החמ"ד
- הכשרת מורים דתית לעומת זרמים אחרים
- אתגרים טכנולוגיים בחינוך בהכשרה ובעבודת המחקר

מושב ראשון : אתגרים ברשת יו"ר: ד"ר רבקה פרינס מלר

- סמכות המורה בחמ"ד - האמנם נפלה ברשת?
- ד"ר רבקה פרינס-מלר
- "הקשר בין הגדרה עצמית דתית ל סטודנטיות להוראה לבין תפיסותיהן ועמדותיהן כלפי השימוש באינטרנט לצרכי הוראה ושימוש בו בפועל בהוראה", גב' אביגיל באס
- איך מחנכים בדור המסכים? תפיסת תפקידו החינוכי של המורה הדתי בעידן הדיגיטלי מנקודת מבטם של מורים ותלמידים, גב' יעל בן ארזה
- דתיים דיגיטליים: טכנולוגיות אינטרנטיות בחינוך וטיפול דתיות טכנולוגית, מר מיכה ספיר

תקצירים

ד"ר רבקה פרינס-מלר: " סמכות המורה בחמ"ד - האמנם נפלה ברשת? "

בשנים האחרונות ישנם דיונים ערים באופן בו תקשורת בין מורים ותלמידים ברשתות החברתיות, מאתגרת תפיסות מסורתיות של סמכות חינוכית. עם זאת, נושא זה לא נידון כלל בהקשר של מערכת החינוך הדתי, על אף העובדה כי החינוך הדתי מתאפיין בתפיסה שמרנית של סמכות חינוכית וערך זה נתפס כאחד מאבני היסוד

המרכזיים במלאכת החינוך. מחקר זה מבקש למלא פער מחקרי זה. מטרת המחקר היא לבחון את תפיסת סמכות המורה ברשתות חברתיות מבוססות סלולר, ובאופן ספציפי - בקבוצות הווטסאפ הכיתתיות בהן שותפים התלמידים ומחנכי הכיתות. המחקר התמקד בשאלה האם ובאיזה אופן התקשורת המקוונת עם המורה בקבוצות הווטסאפ מחזקת, משמרת או מחלישה את תפיסת סמכות המורה בעיני התלמיד.

המחקר נעשה במתודה איכותנית וכלל 35 ראיונות עומק עם תלמידות תיכון מרחב הארץ, ממגוון רשתות החינוך בחמ"ד (צביה, אמית, בנ"ע ואחרות).

מניתוח ממצאי המחקר עולה שהווטסאפ כערוץ תקשורת מרכזי בין מורה-תלמיד, משמש זרז לערעור סמכות המורה מצד התלמיד. מגמה זו נובעת משתי סיבות מרכזיות. הראשונה נוגעת לאופייה של הפלטפורמה; במחקר נמצאו חמישה מאפיינים טכניים של האפליקציה התורמים לכרסום בסמכות המורה: העדר סמכות פיזית; זילות השיח הכתוב; קלות ההתנגדות; הפגנת עליונות פדגוגית; וקיומו של 'לחץ קבוצתי מקוון'. שנית, אותרו שישה דפוסי תגובה שכיחים באמצעותם מפעילים התלמידים התנגדות לסמכות המורה בווטסאפ: התעלמות; התנתקות; מעבר לתצורת תקשורת מקבילה (כגון הקלטה קולית); הכפשת המורה בקבוצה מקבילה; קיום דיון מתריס נטול שפת גוף ומענה ציני דו משמעי. דפוסי תגובה אלו ייחודיים לתקשורת בווטסאפ וכמעט ולא ניתנים לשכפול במרחב הפיזי, בכיתה. מכלל הדברים עולה

התפיסות והעמדות כלפי השימוש באינטרנט, היו החיוביות ביותר. כפי ששוער, גם נמצאו הבדלים מובהקים בין שלושת המגזרים בנוגע לשימוש באינטרנט לצורך הכנת השיעורים וההוראה בכיתה בפועל. לעומת זאת, לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות ברמות השימוש באינטרנט באופן אישי לצורך ההיערכות להוראה. מעניין היה לגלות, כי למרות התפיסות והעמדות שבטאו - בפועל, רוב המשתתפות השתמשו בטלפון חכם - "סמארטפון" (עם סינון בינוני/בלי סינון).

בבדיקת הקשרים בין הגדרה עצמית דתית להתמודדות עם מורכבות דתית בנוגע לשימוש באינטרנט, נמצא כי קיימים הבדלים במידת החשיפה להתנגדות לשימוש באינטרנט בין הקבוצות לפי רמת דתיות ולפי מגזר דתי. בנוסף, בבחינת עוצמות הקשרים בין הגדרה עצמית דתית (רמת דתיות והשתייכות מגזרית), לבין תחושת קונפליקט כלפי השימוש באינטרנט בקרב סטודנטיות דתיות להוראה, נמצא כי ככל שרמת הדתיות גבוהה יותר, כך עולה גם תחושת קונפליקט כלפי השימוש באינטרנט. כמו כן נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית במידת הקונפליקט בנוגע לשימוש באינטרנט לפי רמות הדתיות השונות ובין המגזרים הדתיים השונים. נמצא גם כי קיים קשר שלילי בין תחושת הקונפליקט בנוגע לשימוש באינטרנט בהוראה לבין תפיסות ועמדות חיוביות כלפי השימוש באינטרנט. אולם, באופן מפתיע, לא נמצא מתאם מובהק סטטיסטית בין תחושת הקונפליקט בנוגע לשימוש באינטרנט בהוראה לבין השימוש באינטרנט בפועל במסגרת ההוראה.

למחקר השלכות פרקטיות עבור צוותי ההכשרה למורות דתיות, בתכנון תוכניות התערבות לקידום תפיסות ועמדות חיוביות לסטודנטיות המשייכות עצמן למגזרים השמרניים יותר ו/או לרמת דתיות גבוהה, כלפי שימוש בטמ"ת בהוראה, מתוך הבנת העמדות הדתיות והקונפליקטים עימם היא מתמודדת. עבור סטודנטית בעלת עולם ערכים דתי וערכי, יש להשקיע במציאת הדרכים לשימוש באינטרנט באופן שלא יתנגש בסמכות דתית וימנע את הופעתם של הקונפליקטים בין הערכים הדתיים לשימוש באינטרנט במסגרת ההוראה.

מילות מפתח: דת, הגדרה עצמית דתית, סטודנטיות להוראה, עמדות כלפי אינטרנט, שימוש באינטרנט בהוראה.

תקציר זה מבוסס על עבודת תזה (במסלול משלים מחקר לקראת דוקטורט) שבוצעה בהנחיית פרופ' יפעת בן דוד קוליקנט מהאוניברסיטה העברית ובהכוונת נשיא מכללה ירושלים פרופ' יעקב כץ ז"ל, 2020.

כי אפליקציות חברתיות כדוגמת וואטסאפ, המשמשות לתקשורת בין מורה-תלמיד, עלולות לקדם מגמות של השטחת היררכיות חינוכיות ולערער את סמכות המורה בצורתה המסורתית.

ברמה התיאורטית, המחקר הנוכחי מאושש ומעמיק את התפיסה לפיה תקשורת ברשתות החברתיות עלולה לעודד את התלמידים לקריאת תיגר על התפיסה המסורתית של סמכות המורה.

ברמה היישומית המחקר מדגיש את הצורך החיוני של אנשי חינוך להכיר את מאפייני הקשר בין מורה לתלמיד במרחב המקוון, כמו גם לעודד את המורים לעבור השתלמויות בנושא, לרכוש אוריינות תקשוב וידע אודות שימוש מושכל ברשתות החברתיות, להרחיב את דרכי התמודדות ולהשכיל לנהל את הוואטסאפ בתבונה. באופן זה עשויים המורים להפכו לכלי המבסס סמכות חינוכית המותאמת למרחב המדיה החדשים, אף עם בצורה שונה מאופייה המסורתי.

גב' אביגיל באס: "הקשר בין הגדרה עצמית דתית לסטודנטיות להוראה לבין תפיסותיהן ועמדותיהן כלפי השימוש באינטרנט לצרכי הוראה ושימוש בו בפועל בהוראה"

המחקר הנוכחי בחן לראשונה את הקשר בין הגדרה עצמית דתית של סטודנטיות להוראה לבין תפיסותיהן ועמדותיהן כלפי השימוש באינטרנט לצרכי הוראה ושימוש בו בפועל בהוראה, מתוך מטרה לשפוך אור על סוגיה זו בהקשר דתי-תרבותי ייחודי של נשים שומרות תורה ומצוות המתעדות להיות נשות חינוך.

בנוסף נבחנה השפעתה של ההתמודדות עם מורכבות דתית (תחושת אחריות חינוכית בנוגע לשימוש באינטרנט בהוראה/מחויבות לקבלת סמכות תורנית/חשיפה להתנגדות לשימוש באינטרנט ותחושת קונפליקט בין ערכים דתיים לשימוש באינטרנט) על השימוש באינטרנט במסגרת ההוראה.

במחקר השתתפו 174 סטודנטיות יהודיות (בגילאי 18-31) שומרות תורה ומצוות הלומדות לתואר ראשון בחינוך (בשנים א'-ה') בשתי מכללות דתיות להוראה בירושלים, שענו על שאלון שפותח למחקר זה. עיבוד הנתונים כלל חישובי מתאמים בין המשתנים, חישובי ניתוח שונות (מבחן AVONA חד-כווני ומבחן Tukey בין הקבוצות) וניתוח תוכן של השאלות הפתוחות.

ממצאי המחקר הציגו כי בהתאם להשערות, קיים קשר שלילי בין רמת הדתיות לבין תפיסות ועמדות כלפי שימוש באינטרנט וכן לבין אופן ומידת השימוש באינטרנט בפועל (לפי דיווח עצמי). נמצאו גם הבדלים מובהקים במרבית התפיסות והעמדות כלפי שימוש באינטרנט והשימוש בו בפועל בין שלושה המגזרים: דתי, דתי לאומי תורני (חרדי-לאומי-חרדי) (לפי הגדרה עצמית). לרוב, בקרב המגזר הדתי,

גב' יעל בן ארזה: "איך מחנכים בדור המסכים? תפיסת תפקידו החינוכי של המורה הדתי בעידן הדיגיטלי מנקודת מבטם של מורים ותלמידים"

מילות מפתח: עידן דיגיטלי, תפקיד המורה, מגזר דתי, רלוונטיות בחינוך שאלת החינוך הראוי מול אתגרי העולם הדיגיטלי מעסיקה את אנשי החינוך בחברה כולה. בחברה הדתית סוגיה זו מועצמת בשל מערכת תפיסות וערכים מהותיים הנראים סותרים זה את זה. ערכים שונים אלה יוצרים קונפליקטים ייחודיים בעולם הדתי ובמיוחד למורה הדתי בשדה החינוך. המורה הדתי ניצב בתווך בין ציפיות שונות של רבנים הורים ותלמידים, ובין דילמות אישיות ומקצועיות, כל אלו משליכים על תפיסת תפקידו.

מועט הוא המחקר העוסק בדילמות ובדרכי ההתמודדות של המורה הדתי בתפקידו החינוכי בעידן הדיגיטלי, המחקר הנוכחי ישלים חסר זה ויתמקד במורים המלמדים בני נוער בבתי ספר הדתיים-לאומיים-תורניים.

בבסיס המחקר עמדה השאלה, כיצד תופסים תלמידים ומורים במגזר התורני, את תפקידו החינוכי של המורה בהתמודדות מול העולם הדיגיטלי?

זהו מחקר איכותני שבו רואיינו בראיונות עומק חצי מובנים, שתי קבוצות נבדקים מהמגזר התורני: 7 בני נוער ו 9 מורים מאולפנות ומישיבות.

הממצאים מלמדים על ארבע תפיסות תפקיד של המורה התורני במצב מצוי ובמצב רצוי. במצב המצוי התייחסו המרואיינים לשני תפקידים: א. חיזוק הזהות הדתית - חיזוק החוסן הדתי של התלמידים כמשקל נגד לתרבות הדיגיטלית; ב. שמירת גבולות - הצבת גבולות ברורים, התואמים את גדרי ההלכה, כדי למנוע חשיפה לתכני העולם הדיגיטלי. במצב הרצוי התייחסו התלמידים לשני תפקידים חדשים של המורה התורני: ג. אמון ואפשרות - צפייה של התלמידים למתן אמון ואוטונומיה בלמידה של המרחב הדיגיטלי בדרך של ניסוי וטעייה; ד. תיווך בין עולמות - צפייה של התלמידים למורה דרך דתי המכיר את העולם הדיגיטלי ומתמודד עמו בגישה ישירה ואותנטית. מורה המסוגל לסייע כאשר הם נופלים, נכשלים ועוברים על ההלכה כל זאת מתוך השקפה דתית ושאיפה להמשכיות המסורת. המורים לא התייחסו לתפקידים אלו במפורש, אך סיפרו כי הם נתונים בקונפליקט עמוק בין הצורך המקצועי ברלוונטיות בחינוך והיכרות משמעותית יותר עם העולם הדיגיטלי לבין נאמנות לזהותם הדתית השמרנית. בהכרעה בקונפליקט זה המורים מוותרים על תפקיד המורה הרלוונטי וממשיכים לדבוק בתפקידיהם ובהתנהלותם בדרך המסורתית. הפער בין המורים לתלמידים קשור בפער בשימוש בטכנולוגיה ובפער ביחס לגישת ההתבדלות של הציבור התורני.

המחקר מציע כיווני חשיבה בנוגע להשבת מעמדם וכוח השפעתם

של המורים כמורי דרך לצעירים במיוחד ביחס לתפקיד הרביעי 'תיווך בין עולמות'. ממצאים אלו יסייעו לראשי החמ"ד להגדיר מחדש את תפקידו החינוכי של המורה הדתי בעידן הדיגיטלי ובמיוחד את תפקידו של המורה התורני. בנוסף, הממצאים ישפיעו על אופן הכשרת מורים במכללות בהבנת אתגרי הקידמה.

מקורות חלקיים:

גרוס, ז'. (2019). החינוך הממלכתי-דתי: מאפייניו, מטרותיו, ייחודו ותורמותו לחברה הישראלית הרחבה. בתוך י' שלג (עורך), ממשגיח הכשרות לנהג הקטר? : הציונות הדתית והחברה הישראלית (עמ' 291-330). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Campbell, H. A. (2017). Surveying theoretical approaches within digital religion studies. *New Media & Society*, 19(1), 15-24.

Hjarvard, S. (2016). Mediatization and the changing authority of religion. *Media, Culture & Society*, 38(1), 8-17.

Lövheim, M., & Lied, L. I. (2018). Approaching contested Religion. In K. Lundby (Ed.), *Contesting religion: The media dynamics of cultural conflicts in Scandinavia* (pp. 65-80). Berlin, Germany: De Gruyter.

מר מיכה ספיר: "דתיים דיגיטליים: טכנולוגיות אינטרנטיות בחינוך וטיפול דתיות טכנולוגיות"

ההתפשטות המהירה ותנאי השימוש השנויים במחלוקת סביב טכנולוגיות אינטרנטיות מציבים אתגר לתפיסת הפלורליזם המוגבל של מערכת החמ"ד. מחלוקות חינוכיות סביב טיפוח אמונה מגולמת מחד ומניעת פער דיגיטלי מאידך מכריחות את צוותי החינוך להצביע על אופני שימוש ראויים ובכך להגדיר את יחסי הגומלין בין הכלי הטכנולוגי לבין התלמידה הדתית המתהווה. המחקר הנוכחי שואל: איך טכנולוגיות אינטרנטיות מאתגרות ערכים דתיים-חינוכיים של צוותי חינוך, ואיך הערכים האלה באים לידי ביטוי בקביעת מדיניות אינטרנטית בית-ספרית?

המחקר, שבוצע במהלך 2018-2019, מבוסס על תשעה-עשר ראיונות חצי-מובנים עם צוות משלושה בתי ספר על-יסודיים. שלושת בתי הספר משתייכים לציונות הדתית ומשלבים בצורה פרו-אקטיבית את השימוש בטכנולוגיה. בכל בית ספר, המנהל/ת רואיין/ה ראשון/ה ושולבו קולות של מנהלים ומורים, מחנכים ומורים מקצועיים, וממקצועות החול והקודש. כל ראיון עסק ברקע האישי ובמדיניות והתנהלות הטכנולוגית-חינוכית של המרואיין, כולל אתגרים פדגוגיים ואידאולוגיים ותפיסות של "השימוש הראוי" במכשירים. נמצאו ארבע תמות אמפיריות מרכזיות: 1) טכנולוגיה ועיצוב זהות, 2) נוכחות

ד"ר נעמה רשף: "על חינוך יהודי ועל הדתה כשאלה של תפיסת זהות"

מטרת המחקר:

- לחשוף את תפיסות הזהות השונות איתן מגיעים הדוברים אל השיח אודות חינוך יהודי ואת הקשר של טענות ההדתה לתפיסות אלו.
- להצביע על תפיסת הזהות הראויה לשמש כתשתית לחינוך יהודי-ממלכתי ולבנות על בסיסה מודל לעיסוק בזהות יהודית בבתי ספר ממלכתיים.

תרומתו וחשיבותו: ייחודו של מחקר זה בנקודת המבט הזהותית שהוא מאמץ, אשר חושפת את מקור ההעמדות השונות הנשמעות בפולמוס החינוך היהודי. תרומתו וחשיבותו של המחקר בגיבוש תשתית זהותית ראויה לחינוך יהודי דיאלוגי, ביקורתי ופורה המהווה מענה לטענות ההדתה ובגיבוש מודל יישומי לעיסוק בזהות יהודית בבתי ספר ממלכתיים.

שאלת חקר: מהי תפיסת הזהות איתה מגיעים הדוברים לשיח אודות חינוך יהודי וכיצד היא מעצבת את גישתם לשיח?

עיקרי הדיון העיוני: הצגת טענות ההדתה כנובעות מתוך תפיסה מהותנית של זהות, לפיה היהדות היא מערכת הלכתית ואידאית סגורה שיש להנחיל לתלמידים- "כזה ראה וקדש", והצגת האלטרנטיבה שמציעים חוגי המתנגדים להדתה כנובעת מתוך תפיסת זהות הבנייתית (קונסטרוקטיביסטית) קיצונית, פוסט מודרנית, המובילה לרידוד הזהות היהודית וליצירתה של זהות חדשה, בת ההווה בלבד.

מסקנות והמלצות: המחקר מציע לאמץ כתשתית לחינוך היהודי-ממלכתי תפיסת זהות הבנייתית מתונה, שלפיה זהות מתבררת ומתגבשת בנקודת המפגש בין העבר להווה וטוען כי תפיסת זהות כזו יוצרת תשתית לשיח ולחינוך יהודי דיאלוגי, ביקורתי, סובלני ופורה המשמש מענה לטענות בדבר הדתה. בהמשך, משרטט המחקר קווים מנחים לקיומו של מודל לעיסוק בזהות יהודית בבלי ספר ממלכתיים הנשען על תשתית של זהות הבנייתית מתונה וכולל שלוש קומות: ידע, חוויה ועשייה.

מראי מקום:

1. רשף, נ' (בדפוס). תודעת זהות יהודית בבתי ספר ממלכתיים- בירורה ועיצובה: תשובה על טענות הדתה. דרך אפרתה טז.
2. שגיא, א' (2003) אתגר השיבה אל המסורת. מכון שלום הרטמן, אוניברסיטת בר אילן. כתר.

3. פרומן, ר' (2019) הדרך החילונית. ידיעות ספרים.

O. David, O, & Bar-Tal, D. (2009). A Socio-Psychological Conception of Collective Identity: The case of a collective identity as an example. Personality and social Psychology review, 13, pp. 354-379

הטכנולוגיה במקצועות מסוימים, 3) אינטרנט וחילון, 4-ו) הצדקת השימוש בטכנולוגיה.

שלוש גישות אותרו בממצאים: 1) גישת השילוב, לפיה מתקיים שימוש רווח של טכנולוגיה והנחלת תורה חינוכית שמקדמת אימוץ של כלים טכנולוגיים בחיי היום-יום; 2) גישת הבידול, שמגבילה את השימוש בטכנולוגיות למטרות פרה-מקצועיות בלבד ומונעת כל מגע טכנולוגי עם סוגיות ערכיות; 3-ו) גישת ההקצאה, שמעודדת גלישה למטרות חינוכיות כמו גם לבידור, אבל רק בטווחי זמן מוגבלים ומפוקחים.

המחקר מציע תובנות חדשות על טכנולוגיות אינטרנטיות במסגרות חינוכיות ועל פיתוח תפיסות המורים בחמ"ד. במישור התיאורטי, המחקר מצביע על אמביוולנטיות מדיה מובנית, שמתאר את המעמד הייחודי כלפי טכנולוגיות של המורה במסגרת שמרנית בין הסתגרות דתית לבין פתיחות חסרת גבולות, ועל אמביוולנטיות מוסדית, שמייחסת את האמביוולנטיות המובנית לזהות החינוכית הארגונית של המוסד. הוא גם מפתח את הטיפולוגיה הסוציו-פוליטית של הציונות הדתית שקיימת בספרות והוא טוען שעל אף האמביוולנטיות המשותפת למוסדות החינוך של החמ"ד, הגישות השונות לשימוש בטכנולוגיות אינטרנטיות מקבעות תת-מגזרים ערכיים ואידיאולוגיים בתוך המגזר. במישור הפדגוגי, המחקר עשוי לתרום לצוותי חינוך ששואפים לתרגם גישות חינוכיות-דתיות למדיניות אינטרנטית בית-ספרית. על ידי תהליך של בירור ערכי לקראת חינוך ערכי כוללני, צוותי חינוך יכולים להכשיר את תלמידיהם לחיים דתיים דיגיטליים שבהם תפיסה קוהרנטית של הדתיות מתעצבת על ידי ומתבטאת בתוך מרחבים דיגיטליים ואנלוגיים וביניהם.

מושב שני : זהות יהודית והדתה

יו"ר: ד"ר תמי קמינסקי

- על חינוך יהודי ועל הדתה כשאלה של תפיסת זהות, ד"ר נעמה רשף
- מבט מגדרי אודות הדילמה החינוכית בעין-חרוד כאספקלריה לסוגיית ההדתה במאה ה-21 "אין אלוהים בחינוך הקיבוצי?", ד"ר תמי קמינסקי
- עיסוק בזהות יהודית בחינוך הממלכתי: ניתוח נייר עמדה שגובש בצוות חשיבה במכון מופ"ת,
- הרב ד"ר איריס יניב וד"ר ליאת יוספסברג בן-יהושע
- גורמים לרתיעה מחינוך לדת ומסורת ולהתקרבות אליה בקרב ציבור חילוני: חקר מקרה, מר אייל גפן

תקצירים

ד"ר תמי קמינסקי: "מבט מגדרי אודות הדילמה החינוכית בעין-חרוד כאספקלריה לסוגיית ההדתה במאה ה-21" "אין אלוהים בחינוך הקיבוצי?"

למן ייסודו בספטמבר 1921 מילא עין חרוד תפקיד מרכזי בכל הקשור לתנועה הקיבוצית בכלל ולקיבוץ המאוחד בפרט. היה זה הקיבוץ הראשון שאף היה לתנועה וממנו ומרעיונותיו נקו קיבוצים אחרים. חבריו תפסו עצמם כחלוץ ההולך לפני המחנה והם חיו בתחושת חשיבות ושליחות גם יחד. אלה הובילו לכך שהקיבוץ היה בעל השפעה רבה בהוויית היישוב. מייסדיו היו בעלי כישורים מגוונים: אנשי רוח, סופרים, מוזיקאים, ציירים, מחנכים ועוד. הללו עיצבו תרבות חדשה וייחודית שכללה דגשים של זיקה לטבע וקשר היסטורי לארץ, ואירוח של אמנים ואישי רוח, מנהיגים ציוניים וסופרים עבריים. על אף מיקומו בפריפריה היישובית, היה עין חרוד למוקד תרבותי, רעיוני וחברתי. השילוב של אנשי העלייה השנייה לצד אנשי העלייה השלישית, המסגרת האיתנה של "הקיבוץ הגדול", הרכב המייסדים והרקע היהודי שלהם חברו לכדי יצירה מגוונת וענפה. החינוך בחברה הקיבוצית היה בעל חשיבות רבה: היה זה דור העתיד, אשר החותם שיוטבע בו, יבטא בצורה המיטבית ביותר את המהפכה הציונית-חלוצית אותה ביקשו המייסדים להתוות. מחקרים רבים עוסקים בתולדות החינוך הקיבוצי, אך מעטים התמקדו בדילמת היחס לנוכחות האל בחינוך הילדים. הצוות החינוכי שנמנה עם המייסדים גדל בבתים מסורתיים אך ביקש "למרוד בעבר" ו"להתרחק מן הישן" כלשונו. בהרצאה זו אבקש להציג את הדילמה והוויכוחים שהתעוררו בעין חרוד בשנות העשרים, אודות שאלת החינוך היהודי בקיבוץ. שאלת מקומו של האל-ל מן הצד האחד, והרצון ליצור תרבות עברית חדשה נטולת סממני גלות מהצד השני, תורגמו לגישות שונות, אותן הוביל הצוות החינוכי הלכה למעשה. דילמה זו תורגמה לחיי היום, יום של התבוננות בטבע, של קריאת טקסט תנ"כי, של שאלת עיצוב חגים ומועדים ותכניהם ועוד, והשפעתה ניכרה לא רק בעין-חרוד, אלא בתנועת הקיבוץ המאוחד ובהקברה היישובית בכלל. זו תוצג בהרצאה הנשענת על מחקרים לחקר החינוך הקיבוצי של היסטוריון החינוך פרופ' יובל דרור, על מחקר של ד"ר מוטי זעירא על היחס לתרבות היהודית בהתיישבות העובדת בשנות העשרים ועל מקורות ראשוניים של פרטוקולים מאסיפות המצויים בארכיון עין חרוד מאוחד.

דרור, י' (תשנ"ז). גידול מסגרות "החינוך המשותף". בתוך ד' יובל (13 - 36). תל-אביב: רמות.

אוניברסיטת תל-אביב.

דרור, י' (תשס"ב). תולדות החינוך הקיבוצי: ממעשה להלכה. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

דרור, י' (תשס"ח). כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני. ירושלים: מאגנס.

זעירא, מ' (תשס"ב). קרועים אנו-זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית. ירושלים: יד בן צבי.

הרב ד"ר איריס יניב וד"ר ליאת יוספסברג בן-יהושע: "עיסוק בזהות יהודית בחינוך הממלכתי: ניתוח נייר עמדה שגובש בצוות חשיבה במכון מופ"ת"

בקיץ תשע"ז התנהל בישראל פולמוס ציבורי ער על הדתה במערכת החינוך הממלכתית. על רקע פולמוס זה הוקם במכון מופ"ת צוות חשיבה אשר מטרתו הייתה לדון בשאלה כיצד יש לעסוק בזהות יהודית בחינוך הממלכתי. המשתתפים בצוות החשיבה היו בעלי זהויות יהודיות שונות ומגוונות. בעקבות עבודתו של הצוות נכתב נייר עמדה. במחקר זה בחרנו להתמקד בנייר עמדה זה ולבחון את המסרים הגלויים והסמויים הבאים לידי ביטוי בניסוחו, ובאמצעות ניתוח זה בחנו סוגיות חשובות בחינוך היהודי. ניתוח זה מאתגר במיוחד היות ששתינו היינו חברות בצוות וחתומות על נייר העמדה, ואחת מאיתנו, איריס יניב, היא אף היוזמת והמובילה של הצוות.

אנו מאמינות שנייר העמדה משקף עמדה ייחודית בשדה החינוך בישראל: לא הדתה אבל גם לא הפסקת הבירור של זהויות יהודיות. לכן חשוב לנו שמסר כזה, שעשוי להתקבל על דעת המחנכות הניצות בסוגיה זו ולקרב ביניהם, יגיע לידיעת קהילות בתי הספר.

המחקר הוא מחקר אתנוגרפי הכולל ניתוח תמתי. לצורך תיקוף המחקר ומהימנותו בוצעה מהימנות בין שופטים: שתי החוקרות, כל אחת לחוד, ניתחו את הנתונים.

לצורך המחקר נותחו המקורות הבאים:

1. נייר העמדה

2. מסמכים פנימיים של צוות החשיבה

3. מחקרים ונתונים שהוצגו במסגרת מפגש צוות החשיבה

4. תכניות להכשרת מורים לתרבות יהודית ישראלית

התימות העיקריות שעלו כללו דמות המלמדים, דרכי הוראה, זהות קיבוצית לעומת זהות אישית, המתח בין זהות ציונית פרטיקולרית לזהות יהודית כללית, ריבוי וגיוון, עדתיות, התפתחות ודינמיות, בחירה וברירה, ולבסוף אמונה.

מנייר העמדה עולה שהכותבים התייחסו לבית הספר כקהילה, וראו חשיבות רבה בהצגת מגוון זהויות יהודיות בבתי הספר, אם כי חסרה התייחסות לחשיבות המגוון העדתי. הצגת מגוון זהויות משקף את הפתיחות הנדרשת כדי לסייע לתלמידים לבנות זהות יהודית מתוך בחירה חופשית ומושכלת.

כותבי נייר העמדה רואים ביהדות תרבות דינאמית ומתחדשת, והדבר בא לידי ביטוי בהמלצותיהם לבתי הספר.

דמות מרכזית הנזכרת בנייר העמדה היא דמות המורה. מרכזיות

א. פחד: המרואיינים הרבו לדבר על הפחד מדת, הן חרדה כללית מהדת ללא סיבה ברורה והן חששות קונקרטיים כגון החשש משינוי, ממחויבות, ומסטיגמות חברתיות.
ב. כיף והנאה: רוב המרואיינים שיתפו שהם חשים "כיף" והנאה בפעילות הדתית ובשיעורי התורה, כאשר ניתן להבחין בשלש רמות של הנאה: (1) הנאה מהמפגש החברתי שמסביב לפעילות הדתית; (2) הנאה מעצם הלמידה ורכישת ידיעות חדשות; (3) הנאה הנובעת מתחושת הערך של הפעילות הדתית עצמה.
ג. המשפחה: מצד אחד המשפחה מהווה גורם מרתיע עקב החשש שהתקרבות לדת תפגע בשלום בית, ומצד שני היא מהווה גורם מושך כאשר המשתתפים חשו שהפעילות הדתית תורמת למשפחה.
ד. ערכים: בני המושב גדלים על ערכים חברתיים ולאומיים. מצד אחד הדת עשויה להיתפס כמאיימת ומנוגדת לערכי המושב, אך מצד שני יכולה להיתפס כמסויפת ערכים נוספים וחשובים על גביהם. התבוננות העולות מהמחקר משמעותיות לכל העוסקים בחינוך יהודי בקרב הציבור החילוני, ומהווים בסיס לבניית תוכניות לימוד והיכרות עם המסורת היהודית בדרך נעימה ובלתי מאיימת. יש צורך במחקרי המשך שיחקרו גורמים אלה במקומות נוספים.

מושב שלישי : אתיקה וקוד אתי במכללה הדתית

יו"ר: ד"ר מנוחה כהן-אמיר

- ה"אתיקון" - הצגת לומדה לפיתוח חשיבה אתית, גב' אילנית אברהם
- "אתיקה בקהילת המכללה - אתגרים ודרכי התמודדות", ד"ר מנוחה כהן-אמיר
- הצגת האמנה האתית של מכללת אפרתה, ד"ר עפרה מייטליס
- אתיקה בחינוך ובהוראה - מבט אל השטח, הרב ד"ר חנן יצחקי

תקצירים

גב' אילנית אברהם: "האתיקון" - הצגת לומדה לפיתוח חשיבה אתית

שם המרצה: אילנית אברהם - רכזת התמחות ומדריכה פדגוגית במכללת אפרתה.
בין תפקידיה הנוספים: רכזת תכנית "תספה" במכללות להוראה, תכנית להכשרה, לליווי ולהשתלבות של בני הקהילה האתיופית במערכת החינוך. מדריכה ארצית בצוות הפיקוח על הוראת העברית בקדם יסודי וביסודי באגף שפות במזכירות הפדגוגית.
תוכן ההרצאה: האתיקה הוא לומדה טכנולוגית אינטראקטיבית המיועדת לפיתוח חשיבה אתית של הסטודנטית. מטרת הפעילות היא

המורים והכשרתם בתהליכים אלו דורשת יצירת מרחב משותף למורים שבו יוכלו ללבן את הסוגיות שהם מתמודדים עימן ולאפשר מרחב לרפלקציה אישית וקבוצתית. מרחבים אלו יכולים לכלול את חדר המורים, את הכיתה, את קהילת בית הספר, הכוללת אף הורים, וגם מרחבים חיצוניים של בתי כנסת, אנשי רוח וחוויה.

חברי צוות החשיבה כולם ישראלים וציונים, וכולם רואים חשיבות רבה בשמירה על הקשר בין יהודי ישראל והתפוצות. החזקה בשתי הזהויות הללו - הציונית והיהודית - יכולה לעיתים לגרום מתח מסוים ניתוח נייר העמדה העלה תפיסות גלויות וסמויות של כותבי הנייר כלפי הדגם המיטבי לחינוך יהודי, מי הן הדמויות המלוות ולמי שייכת הבעלות על הידע. מניתוח זה הועלו שאלות בדבר דיוק נייר העמדה. במחקר עתידי ייבחנו עמדות המורים, המנהלים וכותבי נייר העמדה, מתוך רצון לשפרו ולהרחיב את הפצתו. מילות מפתח: חינוך יהודי, זהות יהודית, הדתה, ניתוח תמתי

מר אייל גפן: "גורמים לרתיעה מחינוך לדת ומסורת ולהתקרבות אליה בקרב ציבור חילוני: חקר מקרה"

אחת הבעיות הבוערות במדינת ישראל היא בעיית החינוך לזהות יהודית בקרב הציבור החילוני, וחיפוש הדרכים ליצירת מפגש משמעותי ומקרב בין הציבור החילוני לבין המסורת היהודית והעולם הדתי. מאה שנות ריחוק נפשי, תודעתי וחינוכי עיצבו דור שאיננו מכיר את המסורת היהודית ופעמים רבות איננו חפץ במפגש עמה. בעשורים האחרונים קמו כמה ארגונים שעוסקים בהעמקת התודעה היהודית בקרב הציבור החילוני, אמנם ההשפעה של פעילותם נחקרה רק מעט. המחקר הנוכחי עוסק בהשלכות של המפגש של אנשי מושב חילוני וותיק בארץ עם רב לא רשמי שפועל במקום מטעם ארגון "איילת השחר", ארגון דתי-חרדי שעוסק בגישור בין דתיים לחילוניים וביצירת מפגש בין הציבור הרחב והמסורת היהודית. מטרת המחקר הייתה לבחון את הגורמים לרתיעה של חלק מבני המקום מהשתתפות בפעילות בבית הכנסת ובשיעורי תורה, ולעומת זאת את הגורמים שמושכים את החלק האחר של התושבים להצטרף לפעילות. שאלות המחקר היו:

- מהם החסמים שמרתיעים את התושבים החילונים מהצטרפות לפעילות המזוהה עם הדת?
- מהם הגורמים שמושכים חלק מהתושבים להצטרף לפעילות ולהתמיד בו?

המחקר התבצע לפי הגישה של חקר מקרה, והתבסס על 6 ראיונות חצי-מובנים עם תושבי המושב. הנתונים נותחו ניתוח תימתי. מניתוח הנתונים עלו ארבע תמות מרכזיות:

נוגעים להתנהלות הסטודנטים והמרצים. מתברר כי לעיתים קיימת אי בהירות בקרב סטודנטים באשר לשאלה כיצד נכון וראוי לנהוג. למשל, איזו עזרה הדדית בלמידה ראוי ורצוי לקיים ומתי עבודה משותפת איננה אתית. זאת, גם בקרב סטודנטים שתופשים עצמם כאנשים ישרים והגונים.

בהרצאה תוצג עבודתה של הועדה לאתיקה בחינוך ובהוראה במכללה להכשרת מורות. יוצגו המניעים להקמת הוועדה, והתוכנית הרב שנתית שנבנתה כדי לפתח את התפיסה האתית של הסטודנטיות בהווה והמורות לעתיד. כמו כן יוצגו דרכי יצירת התוכנית ואופן שילובה והטמעתה בהכשרת המורות ובחי המכללה. יושם דגש על הדרכים לשיתוף כלל הגורמים בקהילת המכללה: סטודנטים, מרצים וצוות מנהל.

ד"ר עפרה מייטליס: "הצגת האמנה האתית של מכללת אפרתה"

שם המרצה: ד"ר עפרה מייטליס, רכזת לימודי חינוך במכללת אפרתה. מלמדת היסטוריה, חינוך ותולדות החינוך. חברה לשעבר בוועדה לאתיקה בחינוך ובהוראה.

תוכן ההרצאה: כחלק מתהליך הטמעת התפיסה האתית- המוסרית במכללה, נכתבה אמנה אתית שיתופית. האמנה נכתבה לפני שנים אחדות במטרה לשמש בסיס להתנהגות בין כותלי המכללה ולהוות מודל להתנהגות אתית במעשה החינוכי.

האמנה פונה לכל קהילת המכללה - סטודנטיות, מרצים ועובדי מנהל. היא עוסקת במגוון נושאים, בהם לא רק נושא היושרה בכתיבת מבחנים ועבודות, אלא גם נושאים שעניינם התנהגות מוסרית בכלל - כבוד הדדי, אחריות, עמידה בזמנים, שמירה על הכללים ועוד.

בשנה שבה נכתבה האמנה, השתתפו בעיצובה נציגי שלוש הקבוצות - סטודנטיות, מרצים ועובדי מנהל. הם העירו הערות, שאלו שאלות והשפיעו על גרסתה הסופית. מאז, שנה בשנה, מקבלות הסטודנטיות הלומדות בשנה א את האמנה במסגרת יום עיון המוקדש לנושא זה.

האמנה מוצבת דרך קבע במקום בולט במרחב המכללה, בסמוך למגילת העצמאות של מדינת ישראל ומופיעה גם באתר המכללה. בחלק זה של המושב תוצג האמנה, הרקע לכתיבתה והדרכים להטמעתה בקהילת המכללה.

הרב ד"ר חנן יצחקי: "אתיקה בחינוך ובהוראה - מבט אל השטח"

שם המרצה: הרב ד"ר חנן יצחקי, רב המכללה, רכז ההכשרה המעשית. ראש התוכנית לתואר שני ב"זכרון מורשת ישראל וחינוך". תוכן ההרצאה: במסגרת יום עיון בנושא אתיקה שהמכללה עורכת

יצירת תשתית של מוסריות ושל ערכיות במכללה באמצעות העלאת מודעות למצבים בהם נדרשת זהירות אתית, ולהזמין את הסטודנטית לחשיבה ובחינה עצמית מול סוגיות דומות בהן היא נפגשת ועתידה להיפגש. הלומדה פותחה על בסיס תוכנה דומה מאוניברסיטת ג'ורג'טאון בארה"ב.

במהלך ההתנסות האתיקה מציג בפני הסטודנטית סיפורי מקרה אותנטיים הרלוונטיים למציאות במסגרת הלימודים האקדמיים במכללה. כל סיפור מקרה מעלה תרחיש הטומן בחובו דילמה אתית. הדילמה מוצגת בגוף ראשון, מלווה באיורים ואנימציה, ובפנייה אל הסטודנטית על מנת לעורר עניין והזדהות. התרחיש מזמן לחשיבה על הראוי ושאינו ראוי במכללה ובחיי היום יום ולעיון בין תפיסות, ערכים ואמונות. לאחר הצגת סיפור המקרה הסטודנטית מתבקשת לבחור באחת מהתגובות האפשריות המוצעות לה. כל בחירה תשפיע על המשך ההתרחשות ועל התוצאה הסופית העתידית. בתום התרחיש מוצג לסטודנטית משוב פתוח שאינו שיפוטי, התואם לאפשרויות בהן בחרה ולאופן שבו התפתח סיפור המקרה. מטרת המשבוב היא הצגת שיקולי דעת נוספים לכל אחת מאפשרויות הבחירה שהוצעו במהלך הפעילות.

תהליך בניית הלומדה נעשה בשיתוף קבוצת סטודנטיות על מנת לבדוק את הכלי ואת מידת התאמתו לסטודנטיות. האפשרויות המוצעות לבחירה באתיקון המובילות להתפתחות סיפורי המקרים נכתבו מתוך השיח המקדים איתן. כך גם לגבי תיאור שיקולי הדעת והמשבוב המציע חשיבה נוספת על כל אחת מאפשרויות בחירה שניתנו. הפעילות משולבת במסגרת הלימודים בקורסי חינוך בשנה א' עבור כלל הסטודנטיות במסלולים השונים במכללה.

בהרצאה יוצג הכלי ותהליך בנייתו וכן דוגמא של סיפור מקרה.

ד"ר מנוחה כהן-אמיר: "אתיקה בקהילת המכללה - אתגרים ודרכי התמודדות"

שם המרצה: ד"ר מנוחה כהן-אמיר - ראש החוג לחינוך בלתי פורמלי באפרתה, המכללה האקדמית לחינוך, ירושלים. בין תפקידיה הנוספים במכללה: רכזת ימי עיון בחינוך, פעילות אקסטרוקולרית לסטודנטיות, הובלת הועדה לאתיקה בחינוך ובהוראה.

תחומי עניין ומחקר: נוער דתי, חינוך בלתי פורמלי במגזר הדתי, היבטים פרופסיונאליים בחינוך הבלתי פורמלי.

תוכן ההרצאה: מורות ומורים נתקלים בדילמות אתיות רבות במהלך עבודתם. עם זאת, תחום האתיקה האישית והמקצועית אינו נכלל בסילבוס של הכשרת המורים בישראל. העיסוק בשאלות אתיות בהכשרת מורים נוגע לא רק להכשרה של המורה להתמודדות בעתיד אלא גם להתנסות במהלך הלימודים. האתגרים המידיים

'גיבוש זהות האני'. המדובר בתהליך דינמי של ארגון וגיבוש מחדש של הזהויות מתקופת הילדות, כישורים מולדים, מיומנויות והישגים שנרכשו בילדות. התהליך מושפע מההזדמנויות המוצעות על ידי החברה (אריקסון, 1987). התפתחות הזהות היא תולדה של חווית משבר המובילה לחקירה ולנטילת מחויבות. מרסיה (1993) זיהה ארבעה מיצבי זהות: הנמוך ביותר הוא פיזור זהות, במיצב זה מצויים מתבגרים שלא חוו משבר וחקירה ולא קיבלו על עצמם מחויבות. הם מתאפיינים בבלבול, נמנעים ממעורבות בין אישית ויוצרים קשרי חברות שטחיים. המיצב הבא הוא סגירות מוקדמת בו נמצאים מתבגרים שלא חוו משבר, אך קיבלו על עצמם מחויבות. הבחירות שלהם דומות לבחירות של הוריהם ושל דמויות סמכות נוספות בחייהם. המיצב הבא הוא מורטוריום. המתבגרים המדווחים על מיצב זה נמצאים בעיצומו של משבר וחקירה, אך מתקשים לקבל על עצמם התחייבות, חשים חוסר נחת, ומתנסים בתפקידים חברתיים שונים. לעומתם מתבגרים שחוו משבר, התנסו בתהליכי בירור וחקירה ומתוך כך וקיבלו על עצמם מחויבות, נמצאים במיצב המפותח ביותר השגת זהות.

במחקרים שנערכו בקרב תלמידי תיכון במגזר הדתי, נמצא קשר בין תפיסתם של התלמידים את האקלים הבית ספרי, כתומך בהתפתחות הזהות לבין התפתחות הזהות. נמצא כי תפיסת התלמידים את אנשי הצוות החינוכי כמוודל לחיקוי תורמת להתפתחות הזהות יותר מתפיסתם כאכפתיים. עוד נמצא כי לתפיסת התלמידים את לימודיהם כמשמעותיים תרומה להתפתחות היבט החקרנות בזהות ולבטחון בה (Rich & Schachter, 2011). המחקר כלל חלק כמותי (Blau & Blau, 2019) מתוצאותיו עלה כי המיצב השכיח אצל תלמידי יב' בישיבות ובאולפנות, הוא סגירות מוקדמת, בשונה מעמיתיהם הלומדים בתיכונים ללא פנימי, אצלם המיצב השכיח היה השגת זהות.

החלק האיכותי של המחקר, התנהל בפרדיגמה הנרטיבית. 11 צעירים וצעירות, בוגרי ישיבות תיכוניות ואולפנות בטווח גיל 27-23, התבקשו לספר את סיפור חייהם. הסיפור נותח על פי שיטת מנגנוני הברירה של ספקטור מרזל (2012). מתוכם זוהו שלושה טיפוסים המייצגים שלושה מסלולי התפתחות זהות. קיים דמיון בין שלושת מסלולים אלו לשלושת סגנונות ההתקשרות המוכרים: בטוח, חרד ונמנע (Ainsworth et al., 1978)

משתתפים שזוהו כבעלי סגנון בטוח חוו את הפנימיה כהמשך טבעי והדגים מיצב סגירות מוקדמת. משתתפים מהסגנון החרד חוו את הפנימיה כסביבה מהימנה והתקדמו למיצב מורטוריום. משתתפים מהטיפוס הנמנע, שיחזרו את חווית ההיעדר, חוו כאב ובדידות. הכרת מאפייניהם של טיפוסים אלה, והבנת תפקידם של אנשי הצוות ושל הסביבה החינוכית בעיצוב זהותם מהווים נדבך חיוני בידע

כל שנה לסטודנטיות של שנה א', מועברת הרצאה לגבי המפגש של הדילמות האתיות בשדה החינוך וההוראה, בצירוף סיפורים ומקרים אמיתיים מהשטח. בהרצאה מנסים גם לתת כלים מעשיים כיצד להתמודד ולהתייחס למקרים המגוונים שמורים נתקלים בהם. ברצוננו לתאר את תוכן ההרצאה ואת ההגיון העומד ברקע הדברים.

ההרצאה מועברת על ידי רב המכללה, שהוא איש חינוך ותיק, ומלווה בהקדמה עקרונית-תורנית קצרה לגבי השאלה האם המוסר הוא אלוקי או אנושי. לאחר מכן מתוארות דילמות אתיות שמורים מרבים להיתקל בהם בנושאים שונים: אתיקה בדיבור (רכילות ולשון הרע, האם מותר לספר לבני המשפחה שלי על מקרים בכיתה, רכילות בחדר מורים וכיו"ב); יחסים במשולש מורים-הורים-תלמידים (מה קורה שתלמיד מגלה לך סוד ואומר "אבל אל תספר להורים שלי"?), האם מותר לומר לילד לא לשמוע בקול אבא שלו?); מוסר עבודה (האם אני באמת חולה ולא יכולה להגיע לעבודה? בדיקת מבחנים ועבודות ברצינות וכו'); מוסר בתוך הכיתה; יחסים בין המינים בחדר מורים וכלפי התלמידים ועוד.

בסוף ההרצאה יש ניסיון לתת עקרונות לפיהם יש לפעול במקרים השונים.

מושב רביעי : חינוך פנימייתי דתי יו"ר: ד"ר רבקה בלאו

- חווית ההתבגרות בישיבות תיכוניות ואולפנות, ד"ר רבקה בלאו
- מ"הודיה" עד "הודיות" - חינוך דתי-ציוני לעולים מהודו בשנות החמישים, ד"ר וויאן חפיי דגמי
- "כאלו כל שבועיים ללכת לגלות": חווית השהות בפנימייה של בנות נוער נורמטיביות בהקשר ליחסים עם המשפחה, ד"ר תהילה הרץ
- 'אל תעירו ואל תעוררו' מול 'לא תעמוד על דם רעך': הטמעת תכניות מניעה בחינוך הדתי, ד"ר אסתר גרוס

תקצירים

ד"ר רבקה בלאו: "חווית ההתבגרות בישיבות תיכוניות ואולפנות"

רבים מבני הציונות הדתית רכשו את השכלתם התיכונית במוסדות חינוך פנימייתיים - ישיבות תיכוניות ואולפנות. מטרת המחקר הייתה לאפיין את חווית ההתבגרות וגיבוש הזהות של צעירים שגדלו בפנימיות חינוכיות מסוג זה.

חווית הפנימייה היא חוויה סובייקטיבית הנרקמת מתוך המפגש של המתבגר עם עצמו ועם הסביבה. בשלב זה עסוק המתבגר ב

התיאורטי והפרקטי המצטברים ביחס לתהליכי גיבוש זהות של בני נוער בפנימיות חינוכיות דתיות. הכוונת אנשי צוותים חינוכיים לתפוס את תפקידם כמי שמהווים מודלים לחיקוי עבור תלמידיהם, תקדם את המחנכים והתלמידים כאחד. בנוסף, יש להדגיש את הצורך ליצור עבור התלמיד חוויה של תפיסתו כאדם שלם. מוסדות חינוך, המשכילים ליצור אקלים חינוכי שכזה תורמים להתפתחות זהותם של התלמידים (Schachter & Rich, 2011) לידע זה משמעות מעשית רלוונטית להתערבויות מקדמות של יועצים ומחנכים הפועלים במסגרות אלה.

ביבליוגרפיה

אריקסון, א' (1987). זהות, נעורים ומשבר. תל-אביב: ספרית הפועלים. ספקטור-מרזל, ג' (2012). הסיפור אינו כל הסיפור: תעודת הזהות הנ רטיבית. מגמות, מח(2), 227-250.

Ainsworth, M. S., Bleha, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation. Potomac, MD: Erlbaum.

Blau, R., & Blau, P. (2019). Identity status, separation, and parent-adolescent relationships among boarding and day school students. Residential Treatment for Children & Youth, 1-20.

Marcia, J. E. (1993). Ego identity (pp. 3-41). Springer, New York, NY.

Rich, Y., & Schachter, E. P. (2012). High school identity climate and student identity development. Contemporary Educational Psychology, 37(3), 218-228.

Schachter, E. P., & Rich, Y. (2011). Identity education: A conceptual framework for educational researchers and practitioners. Educational Psychologist, 46(4), 222-238.

ד"ר ויואן חפיה דגמי: "מ"הודיה" עד "הודיות"-חינוך דתי-ציוני לעולים מהודו בשנות החמישים"

מתוך ארכיון כפר הנער הודיות.

כתבתי עבודת דוקטורט באוניברסיטת בן גוריון הדנה בקליטת עולי הודו במדינת ישראל בעשור הראשון. מדובר במחקר חלוצי, ראשוני הנוגע בקליטת עולי הודו על כלל הקבוצות המרכיבות אותם- בגדדים, בני ישראל וקוצ'ינים בישראל: בקיבוצים, במושבנים ובעיירות הפיתוח. המחקר דן גם במקרי מבחן שונים הקשורים לעלייה זו כמו מקרה "הירידה הגדולה" של חלקם בתחילת שנות החמישים, מחקר שהיווה פריצת דרך בנושא קליטת יהודי הודו בישראל.

הרצאתי זו תעסוק בנושא החינוך הדתי ציוני לעולי הודו בישראל

בשנות החמישים.

שאלה מרכזית העולה ממחקרי היא מדוע עולי הודו, למרות הרקע הדתי-מסורתי הברור שלהם מהודו, לא התחנכו בדרך כלל בחינוך הממלכתי דתי וניתן לומר כי רק מיעוט מהם הושפע מחינוך זה. כמו כן, אדון בניסיונות לחינוך דתי ציוני במוסד החינוכי "הודיות", ביישובי הקיבוץ הדתי ובמושבים השונים של יוצאי הודו, גם במושבים של "הפועל המזרחי" וגם בכאלו שהשתייכו לתנועות פוליטיות אחרות.

שליחים ציונים אשר הגיעו להודו החל משנות הארבעים על מנת לעשות נפשות לעליה לישראל בין יהודי הודו דיווחו רובם ככולם כי יהודי הודו, על כלל קבוצותיהם, הם ציבור דתי או מסורתי.

אין כל ספק כי לקיבוץ הדתי היה הפוטנציאל הגבוה ביותר לקלוט עולים מהודו. הקיבוץ הדתי הגדיר ב-1948 'לשכת קשר לארצות דוברות אנגלית' אליה השתייכה גם יהדות הודו. בכינוס ראשון של הלשכה בת"א השתתפו גם נציגי התנועה בהודו שהגיעו לפרק זמן קצר ארצה ואף נשאו בו דברים. ב-1952 ערך נפתלי בר גיורא, בן הקיבוץ הדתי, מסע בהודו במסגרתו גם נפגש עם קהילות היהודים. אף על פי שהרקע הדתי של יהודי הודו נתן לקיבוץ הדתי יתרון בקליטתם, רוב היזמה לקליטת עולי הודו הגיעה בעיקר מאנשי קבוצת "לביא" שהקימו עבור ילדי הודו ובמימון של עשירי הודו (ואנגליה) את 'הודיות'. ב-1957 ניסה שליח מטעם 'המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה' של הסוכנות, יצחק ששר, להביא לקליטה של עולי הודו בקיבוצים הדתיים. יהודי הודו התיישבו בישראל גם במספר מושבים יעודים עבורם כמו הודיה וכפר עופר ("בני ישראל" ובגדדים), עלמה, נבטים, מסילת ציון (לדוגמא, עבור יהודי קוצ'ין) ואף במספר מושבים "מעורבים" עם עולים ממוצא אחר (בדרך כלל מתימן). חלק מועט מהמושבים השתייך ל"הפועל המזרחי" אך גם במושבים אחרים היה לעיתים רצון של המתיישבים מהודו לחינוך ממלכתי דתי.

בהרצאתי אדון בכלל הניסיונות לחינוך דתי ציוני לעולי הודו בישראל. ראשית במוסד היחיד בישראל שהוקם עבור עליית הנער מהודו, מוסד "הודיות" אשר הוקם בצמוד לקיבוץ לביא ונקרא ב-1950 "מוסד עליית לביא" וגם "הודיות". הילדים הראשונים שנקלטו ב"הודיות" הגיעו ממעברת "אחזה" שבחיפה- כולם ילידי הודו, בנים ובנות, כשחלק אחר מהקבוצה הגיע לקיבוץ כפר בלום. שמו הרשמי הראשון של הכפר היה "מוסד לנוער עולה המזרח" והרב הראשי לישראל, הרב עוזיאל מירושלים, הוא שהציע את השם "הודיה"- "על העלייה ועל התורה, ובעיקר משום שהילדים הראשונים הגיעו מהודו". גם ב"הודיה" וגם ב"הודיות" אין היום יוצאי הודו או עולים מהודו.

ד"ר תהילה הרץ: "כאילו כל שבועיים ללכת לגלות":

ישראל: הייחודיות בתפיסה זו, בהשוואה למגזרי חינוך אחרים, היא הרצון להישאר חלק מכלל הציבור תוך שמירה על אורח חיים דתי. הרצון לחנך לשילוב בין שני ערכי-על אלה, שמירה על אורח חיים דתי והשתייכות לחברה הכללית, מוליד דיאלקטיקה ערה שמלווה באופן מתמיד את החינוך בחמ"ד.

המפגש בין החינוך לערכים דתיים לבין הכנת תלמידים להתנהלות מיטבית בסביבה שבה קיימות תופעות שאינן הולמות לערכים אלה הוא אתגר קשה אך חיוני עבור כל מחנך - במובן הרחב - בחמ"ד. בבתי ספר ממלכתיים דתיים קיימות גישות רבות להתמודדות עם מפגש זה. הגישות נעות על רצף שנע בין 'אל תעירו ועל תעוררו' לבין חינוך ישיר וממוקד בתופעה ספציפית. להלן מספר דוגמאות לאתגרים בגיוס בתי ספר בחמ"ד להטמעת התוכניות:

- התנגדות בתי הספר להעלות נושאים שאינם נתפסים כרלוונטיים לאג'נדה הדתית
- התפיסה שהתכנים ואמצעי לימוד אינם הולמים לאורח חיים דתי
- התפיסה שהתלמידים אינם חשופים לתופעה
- החשש שמא יישום תוכנית מניעה בבית הספר יביא לסטיגמטיזציה שלו
- החשש שמא עצם דיבור על הנושא יוביל להגברת התופעה
- החשש שהעלאת הנושא יחשוף 'תיבת פנדורה'
- התנגדות (בת-מודע) של מקבלי החלטות בבית הספר על רקע שימוש עצמי שלהם בחומרים (למשל: אלכוהול או/ו טבק)
- אבני הדרך ביישום התוכניות בחמ"ד בפועל יתוארו בהרצאה בהתאם אתגרים חינוכיים בשלושה תחומים:
- תיאורטי-מדעי
- מעשי-יישומי
- השקפתי-דתי

מושב חמישי: הכשרה בין זרמים יו"ר: מר תומר דנציגר

- המניע לבחירת ההוראה כמקצוע בקרב מתכשרות להוראה במגזר החרדי ובמגזר הממלכתי דתי, ד"ר אביחי קלרמן וגב' רבקה טל
- המורה הדתי לתנ"ך בתיכון הממלכתי: אמונות, דילמות, קונפליקטים, ודרכי הוראה, מר תומר דנציגר
- אתגרי הכשרת עובדי הוראה במכללות הדתיות במאה העשרים ואחת - מבט פנוראמי, ד"ר רונן בן דוד
- מעורבותן של מועצות-תלמידים בישראל במרכז הארץ ובפרפריות בבתי-ספר ממלכתיים-דתיים בהשוואה לממלכתיים, ד"ר אסתר כלפון ופרופ' שלמה רומי

חווית השהות בפנימייה של בנות נוער נורמטיביות בהקשר ליחסים עם המשפחה

לימודים במסגרת פנימייתית הם ברירת המחדל הטבעית של צעירים בחברה הדתית, בעקבות המגוון המאפיין את החברה הדתית, והפזורה הגיאוגרפית הרחבה של הקהילות. לרוב, הפנימייה אינה אופציונלית, אלא מחייבת גם אם המשפחה מתגוררת בסביבת המוסד.

מחקר זה בחן את השפעותיה של שליחת נערות בגיל תיכון ללימודים במוסד פנימייתי על קשריהן עם בני משפחתן ועל המארג המשפחתי שנוצר בעקבות זאת, באמצעות 22 ראיונות עומק חצי-מובנים עם בוגרות המוסדות. מן הממצאים עלו השפעות מרחיקות לכת על מבנה מארג המשפחה שבה נשלחים בני הנוער להתחנך בפנימייה: מבחינת היחסים עם ההורים, נמצאה לרוב התרחקות בקשר, ובעיקר השפעה על צמצום מקומם כתומכים ומכילים בתקופה קריטית זו של ההתבגרות; ולצד זאת, נראה כי הקשר שהוצג כנפגע ביותר היה הקשר האחאי, כאשר המעבר לפנימייה הוביל ברוב מוחלט של המקרים לריחוק ולעתים אף לנתק רגשי מהאחים. עוד נמצא כי לתחושתן של הנערות, למרחק מן ההורים והבית הייתה השפעה על התנהגותן הכללית, על מידת יציבותן והתאמתן לערכי החינוך בבית, על אופי הקשרים החברתיים שיצרו ומידת השפעתם של קשרים אלה על התנהגותן, ואף על היווצרות התנהגויות בעייתיות כהתמכרות לעישון והפרעות אכילה.

בעקבות הממצאים מוצעות מספר המלצות יישומיות, בהן צמצום הפנימייה כגורם מרכזי בחינוך בחברה הדתית - גם על ידי הגדרת הפנימייה כאופציונלית; עידוד הימשכות הקשר התומך והמכיל עם ההורים, כגורם קריטי ליציבות ולרווחה בגיל ההתבגרות; וחיזוק הקשר האחאי, בעיקר באמצעות הרחבת זמני הבילוי המשפחתיים והעצמתם.

ד"ר אסתר גרוס: "אל תעירו ואל תעוררו" מול 'לא תעמוד על דם רעך': הטמעת תכניות מניעה בחינוך הדתי"

בשרות הפסיכולוגי הייעוצי (שפ"י) במשרד החינוך בישראל הוקמה יחידה לתוכניות מניעה בנושא השימוש לרעה בסמים, אלכוהול וטבק בשנת 1989. היחידה קיבלה את המנדט מהממשלה, דרך הרשות למלחמה בסמים, להטמיע תוכניות מניעה במערכת החינוך הפורמלית על כל מגזריה.

הרצאה זו תתייחס לקונפליקטים ולדילמות מהפן התיאורטי, היישומי והדתי-ערכי שמלווים את המדריכים בבתי ספר ממלכתיים דתיים שתפקידם להטמיע תוכניות אלובבתי הספר בחינוך הממלכתי דתי (חמ"ד).

מגזר חינוך זה קם על רקע הכרת המדינה בצורך בהענקת חינוך התואם את תפיסת העולם של האוכלוסייה הדתית-לאומית במדינת

(Corbin & Strauss, 1998; Charmaz 2006) קטגוריה)

מסקנות המחקר
ממצאי המחקר שנאספו מעשרים ראיונות של סטודנטיות ונותחו בתצורה איכותנית, מלמדים שההבדל המשמעותי בין המגזרים הוא במניע החינוכי של בנות המגזר החרדי בבחירת המוסד והמסגרת, לעומת בנות המגזר הדתי. בהרצאה נראה את את השווה והשונה במניעים של הסטודנטיות משני המגזרים, לאור העולה ממחקרים קודמים.

מר תומר דנציגר: "המורה הדתי לתנ"ך בתיכון הממלכתי: אמונות, דילמות, קונפליקטים, ודרכי הוראה"

בשנים האחרונות הולכת וגדלה תופעת המורים הדתיים המלמדים ומחנכים בבתי ספר של הזרם הממלכתי. רבים מהם עוסקים בהוראת מקצועות היהדות בכלל, ובתנ"ך בפרט (כולל הגשה לבגרות). התופעה מייצרת שאלות חינוכיות והיא בעלת השלכות חברתיות נרחבות: הזהות האישית ועולם האמונות של המורים הדתיים שונה משל תלמידיהם (הנעים על הציר מסורתי-חילוני), והם נתקלים בדילמות ובקונפליקטים משמעותיים. השסע החברתי בין דתיים וחילוניים, ופולמוס ה"הדתה" שמצוי תדיר בתקשורת, זולגים לתוך בתי הספר והכיתות, ומשפיעים על המורים ועל פעולתם.

מסיבות שונות, אין גוף רשמי שמפרסם מידע רשמי על המורים הדתיים בחינוך הממלכתי, אולם נתונים של ראש תחום חינוך גבוה וכוחות הוראה בלמ"ס, ד"ר דוד מעג, מורים על כך שבשנים האחרונות כל בוגר חמישי (כ-20%) של מוסדות להכשרת מורים של הזרם הממלכתי דתי, נכנס להוראה בחינוך הממלכתי. נתוני משרד החינוך מלמדים שנכון לשנת הלימודים תשע"ט, ישנם 405 סטודנטים לתנ"ך בשנה ג' במכללות של החינוך הממלכתי דתי ורק 156 במכללות של החינוך הממלכתי. סביר להניח כי "כוחות השוק" יובילו רבים מהסטודנטים שלומדים במוסדות להכשרת מורים של הממ"ד ללמד תנ"ך בחינוך הממלכתי.

על המוסדות להכשרת מורים של החינוך הממלכתי דתי מוטלת החובה לתת את הדעת על תופעה זו, להבין את השלכותיה על דרכי הכשרת פרחי ההוראה (לתנ"ך ובכלל), שקיים סיכוי סביר שיילמדו במערכת החינוך הממלכתי.

לאור חשיבות הנושא, ברצוני להציג בכנס תובנות וממצאים שעולים ממחקר על המורים הדתיים לתנ"ך בתיכונים הממלכתיים. במחקר אני עוסק באמונותיהם של המורים הללו, בדילמות שבהן הם נתקלים, בקונפליקטים שאיתם הם מתמודדים ובדרכי ההוראה שלהם.

שאלות המחקר

• מה הן האמונות והאידיאולוגיות השונות של המורים הדתיים לתנ"ך

תקצירים

ד"ר אביחי קלרמן וגב' רבקה טל:

"המניע לבחירת ההוראה כמקצוע בקרב מתכשרות להוראה במגזר החרדי ובמגזר הממלכתי דתי"

מטרת המחקר

מקצוע ההוראה נתפס, עד לאחרונה, כברירת המחדל של רבות מהמגזר החרדי ושל נשים מהמגזר הממ"ד. בעשור האחרון נפתחו מקצועות רבים ושווקי עבודה מגוונים גם למגזרים אלה, אך עדיין רבים ורבות משני המגזרים האלה בוחרים ללמוד ולהתכשר במקצוע ההוראה. מחקר זה בא לתאר את התופעה, להבין ולנסות לעמוד על ההבדלי המניע של המתכשרות להוראה משני המגזרים (קלעג' ובראון-לבינסון, 2017). בנוסף, ננסה למצוא תובנות שיוכלו לסייע במיקוד הכוונת הפונות למכללות להוראה, לבחינת התאמתן למקצוע, ואולי הפנייה של חלק מהפונות למקצועות אחרים.

שיטת המחקר

מניעי המתכשרות להוראה נבדקו באמצעות הפרדיגמה האיכותנית, הנותנת למחשבות, לשיקולים, לרגשות, לחוויות וליחסים האישיים-חברתיים להיות חלק מהשיח. השיח עם משתתפות המחקר התקיים בהיכרות עם אורח חייהן דרך שפתן, השקפתן עולמן, גישתן למקצוע ההוראה וציפייתן ממנו.

כלי המחקר שנבחר הוא ראיון עומק חצי מובנה (צבר בן-יהושע, 2016; 2001), בהיותו מעין אירוע לשוני, הדומה לשיחה ידידותית שבה מתערבים שני תהליכים: התאמה ויצירת זיקה בין המראיין ובין המראיין, בד בבד עם תהליך של הפקת מידע. הראיון מאפשר מחד גיסא להכיר ולהבין את מניעיה של כל אחת ממשתתפות המחקר בנוגע לבחירת לימודי ההוראה. מאידך גיסא, בעקבות מכלול הראיונות ניתן לשרטט תמונה כללית של המניעים והשוואה בין שני המגזרים. במחקר רואיינו 20 מתכשרות להוראה משני קמפוסים של מכללה אחת, בשנת לימודיהן השלישית לתואר. בחירת המראיינות נעשתה על סמך היכרות קודמת, או בשיטת כדור שלג (Snowball) (2005, Vogt) למשתתפות הובטחו אנונימיות ומניעת האפשרות לזיהוי. הראיונות התבססו על "שאלה מפליגה" (צבר בן-יהושע, 2001) מה שאפשר למראיינות להתבטא בחופשיות, לפרט ולהרחיב לפי רצונן, או בעידוד החוקרים (שקדי, 2003).

ניתוח הראיונות בוצע באמצעות ניתוח איכותני באסטרטגיה של "תיאוריה מעוגנת בשדה" (Glazer & Strauss, 1967). (Grounded Theory)

ניתוח ממצאי הראיונות בוצע בהתאם לשלושת שלבי הקידוד המתוארים אצל גבתון (2001), עד לאיתור משמעות הנתונים באמצעות חשיפת המאפיינים וסיווגם לקבוצות בעלות מכה משותף

בעת מלמד במכללות דתיות להכשרת עובדי הוראה, אבקש להציג את האתגרים הן מנקודת מבט פילוסופית רחבה, הן מנקודת מבט תרבותית והן להציע הצעות פרקטיות לטיפול משמעותי של תהליכי הכשרת עובדי הוראה היום.

במהלך ההרצאה אציג נתונים, אתאר תהליכים שמתחוללים בקרב הנוער הדתי בימינו, ואסביר עד כמה משמעותי תפקידם של מחנכים ומחנכות דווקא בעולם כזה.

אציג מודל חשיבה הבנוי על חמישה מושגים: מורכבות - דיאלוג - תהליך - חירות - אחריות, אסביר את שורשי הדתיות ואת הרלוונטיות שלו ואתאר תהליכים עם תלמידות ובוגרות של האולפנה בראשה אני עומד, כמקרי מבחן המאפשרים לבדוק את 'מודל החמישייה' הנ"ל.

בדבריי אסביר את ההבדל המשמעותי בין שיח חינוכי שמגיב למציאות, לבין שיח חינוכי שיוצר דפוס חשיבה ו'מפת דרכים' רלוונטית לחיים של בוגריו. שיח יוצר. אסביר כיצד הבנה עמוקה של המושג 'צלם אלוהים', יכולה להוביל אותנו כמחנכים ואת תלמידינו ותלמידותינו, לשיח מפרה ומקדם מול אתגרי התרבות המערבית של המאה העשרים ואחת.

ד"ר אסתר כלפון ופרופ' שלמה רומי: "מעורבותן של מועצות-תלמידים בישראל במרכז הארץ ובפריפריה בבתי-ספר ממלכתיים-דתיים בהשוואה לממלכתיים"

הפעילויות החינוכיות, הפורמליות והבלתי פורמליות, בבית הספר משמשות גורם משמעותי לעיצוב זהותם הערכית, חברתית, לאומית של התלמידים והן עשויות להיות בזיקה להשקפות העולם של המגזר אליו משתייך בית הספר. בחינוך הממלכתי-דתי הוגדרו קווי יסוד חינוכיים ייחודיים לתוכניות אלו שתוכנן ועקרונות פעילותן הם בזיקה למשנת החמ"ד ולערכי היהדות. אחת המסגרות הבלתי פורמליות הפועלות במסגרת החינוך החברתי בבית הספר היא מועצת התלמידים. מועצת-התלמידים היא גוף ייצוגי המורכב מתלמידים נבחרים הלומדים בבית-הספר והממלאים בו תפקידים מגוונים בתחומי-תוכן ובזירות-פעולה שונים. מעורבות במועצת-התלמידים תורמת להכשרת התלמידים לאזרחות פעילה בחברה דמוקרטית, מכשירה אותם לחיי שיתוף בחברה ערכית ושוויונית, ומאפשרת להם לדאוג לקידום צרכיהם הייחודיים של כלל התלמידים בבית-הספר. מטרת המחקר הייתה לבחון את מעורבותן של מועצות-תלמידים בבתי-ספר תיכוניים בישראל במרכז ובפריפריה ולהשוות בין בתי ספר ממלכתיים-דתיים לבין ממלכתיים.

במחקר השתתפו 600 תלמידים מבתי ספר ממלכתיים-דתיים וממלכתיים על-יסודיים במרכז (מטרופולין) ובפריפריה (יישובים המרוחקים גאוגרפית מהמטרופולינים הגדולים), שמילאו שאלון מתוקף הבוחן את תפיסות תלמידים בנושא של פעילות מועצת-

בחינוך הממלכתי?

- מה הם הדילמות והקונפליקטים הייחודיים שעומדים מתמודדים המורים הדתיים לתנ"ך בחינוך הממלכתי?
- כיצד המורים הדתיים לתנ"ך מתמודדים עם הדילמות והקונפליקטים הללו, ולפי אלו אידאולוגיות פדגוגיות ואוריינטציות הם פועלים בכיתה?

המחקר החינוכי מניח כי האידאולוגיות של המורים וזהותם (Billig et al, 1988; Chervin, 1994; de Brabander, 2000 ; Pajares, 1992 ועוד),

תוכן הלימוד, זהות התלמידים והסביבה החברתית של המורה ("מיליה") משפיעים על המעשה החינוכי (Schwab, 1977).

במקרה של מורה דתי לתנ"ך עשויים להיות פערים בין הגורמים השונים. הפערים הללו יוצרים דילמות וקונפליקטים, אותם אציג באמצעות פער בין שלושה סוגי אידאולוגיות (Deitcher, 2016).

אידאולוגיה תרבותית-אישית - מערכת האמונות האישיות הרחבה של המורה. גישתו הפרשנית לחומר הלימוד, הקשר הרגשי שלו אליו והדרכים שבהן הוא מבין אותו. אידאולוגיה סביבתית-חברתית - תפיסת המורה את התנאים החברתיים, התרבותיים הפוליטיים של סביבתו, המשפיעים על תהליך ההוראה (שביד, 2004). אידאולוגיה פדגוגית (הנובעת, מושפעת ומשפיעה על שתי האידאולוגיות הקודמות) - התפיסות המוצהרות של המורה הקשורות לפרקטיקות חינוכיות, דרכי למידה, הוראה, חינוך ותפיסת השליחות שלו.

בהרצאה אציג תובנות וממצאים שעולים מניתוח איכותני, על פי גישת התיאוריה המעוגנת בשדה (לויצקי, 2010). המחקר נעשה על בסיס ראיונות עומק מובנים למחצה (צבר בן יהושע, 2011) ותצפיות בשיעורים של מורים דתיים, שאני מקיים במסגרת עבודת דוקטורט בחוג לחינוך יהודי באוניברסיטה העברית. (וכן מניסיוני כמורה דתי לתנ"ך בתיכון ממלכתי, וכמורה בתוכנית "מיתרים" של מכללת הרצוג, המכשירה מורים להוראת מקצועות יהדות בחינוך הממלכתי).

הרב ד"ר רון בן דוד: "אתגרי הכשרת עובדי הוראה במכללות הדתיות במאה העשרים ואחת - מבט פנורמי"

השיח הפוסטמודרני, עליו התחילו לדבר בחינוך הדתי בשנת 2001, הולך ומתעצם. עד לפני כמה שנים עוד דיברו על כך שמשמעות השיח הזה היא שאין אמת אחת, ואחר כך שאין אמת בכלל ויש רק נרטיבים. בשנים האחרונות הולך ומסתבר שהנרטיב המערבי המרכזי עומד היום יותר ויותר על תפיסה 'פוסט הומניסטית', שאינה תולה תקווה לא באמת ולא באדם.

בהיותי מחנך מזה למעלה משלושה עשורים, מחצית מהשנים עומד בראש אחד המוסדות המובילים בישראל (בחמ"ד ובכלל), ובה

מושב שישי: קורונה והכשרת מורים יו"ר: ד"ר אגוזה וסרמן

- מעמד המורה הדתי בתקופת הקורונה, ד"ר יפה בוסקילה וד"ר תמר חן לוי
- השוואה בתפיסת תפקיד המרצה בקורס מקוון, בין סטודנטיות חרדיות לבין סטודנטיות מהמגזר הדתי לאומי הלומדות לתואר ראשון להוראה, בעקבות משבר הקורונה, ד"ר אגוזה וסרמן וד"ר שרה גבעון
- התמודדותם של מרצים במכללה דתית-חרדית עם המעבר להוראה מרחוק בראשית תקופת הקורונה, ד"ר שמואל שנהב, מר אייל גפן, גב' אסתי שדיאור ומר ברוך שטיינר

תקצירים

ד"ר יפה בוסקילה ותמר חן לוי: "מעמד המורה הדתי בתקופת הקורונה"

מגפת הקורונה שיבשה את שגרות החיים ואילצה את בתי הספר להתמודד עם תמורות רבות וללמד מרחוק. היו שהלילו את המורים בעבודתם והיו שגינו אותם. מטרת המחקר הייתה לבחון האם מעמדם המקצועי של המורים עלה בתקופת הקורונה או ירד ולמה.

גורמים שונים משפיעים על מעמד המורה. למשל מידת האטרקטיביות של המקצוע והיוקרה המקצועית, מידת השפעת המורים על החברה, תנאי העבודה כמו שכר, היקף העבודה ובמספר התלמידים בכיתה. המעמד קשור גם באיכות המורים, בהשכלה הנדרשת לקבלה למקצוע ובמידת האוטונומיה שלהם. גורמים הפוגעים במעמד המורים הם הידע הנגיש, מעורבות ההורים המערערת הפוגעת בסמכותם בעיני הילדים והאלימות בבתי הספר. סקר שבדק את מעמד המורה מקרב 21 מדינות ב OECD, מצא שישראל במקום האחרון ואחת הסיבות לכך נעוצה בשיח הציבורי ובכלי התקשורת, המקבעים תודעה ציבורית שלילית כלפי ההוראה. במחקר השתתפו: 110 מורות וגננות שעבדו במערכת החינוך בתקופת הקורונה, ולומדות מנהיגות חינוכית לתואר שני במכללה דתית גדולה. 69 (62.7%) מהן טענו שמעמדם נפגע 41 (37.2%) טענו שמעמדם עלה. מתוכן השתתפו 46 (41.8%) מורות וגננות מהמגזר הדתי והחרדי והן 100% להצגה בכנס.

מתודולוגיה: זהו מחקר איכותני. המשתתפות התבקשו לכתוב רפלקציה אישית המתארת את תפיסתן האם מעמדם המקצועי בתקופת הקורונה עלה או ירד ומדוע. הן התבקשו לתאר באמצעות חוויות אישיות משפחתיות ומקצועיות. עיבוד הנתונים הדמוגרפיים בוצע באמצעות תוכנת Excel. ניתוח הטקסטים כלל: ריכוז הנתונים, קידודם, וחלוקתם לקטגוריות. שהובילו לתמות שעובדו בתוכנת Excel. הממצאים

התלמידים בבית-הספר בחמישה תחומי תוכן (שיפור אקלים, קידום ערכי דמוקרטיה, קידום זכויות תלמידים, פיתוח מנהיגות, התנדבות למען הקהילה) שחולקו לשלוש זירות פעולה (למען התלמיד, בית הספר והקהילה).

נמצא כי במרכז מעורבותן של מועצות-תלמידים בשלוש זירות-הפעולה בבתי-ספר ממלכתיים גבוהה משל הממלכתיים-דתיים שבמרכז. הסבר אפשרי לכך הוא המבנה הסוציו-אקונומי והדמוגרפי של אוכלוסיית התלמידים מבתי ספר ממלכתיים במרכז ישראל שרובם לומדים בבתי ספר הממוקמים בתוך היישוב בו הם מתגוררים. לעומת זאת, רוב התלמידים מבתי-ספר ממלכתיים-דתיים במרכז ישראל המשתייכים למעמד כלכלי-חברתי בינוני עד גבוה לומדים בישיבות ובאולפנות (בתי ספר פנימייתיים ברמה תורנית גבוהה) מחוץ ליישובם. כתוצאה מכך, בבתי הספר הממלכתיים-דתיים שבמרכז נותרים תלמידים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך יותר מזו היוצאת לישיבות ולאולפנות (מגמה שמשתנה בשנים האחרונות). יתכן וזו הסיבה שבבתי-ספר ממ"ד במרכז, שמים פחות דגש על פעילויות העשרה וחינוך בלתי פורמלי, הכוללות את פעילותה של מועצת-התלמידים ושמים דגש יותר על תכניות לצמצום פערים לימודיים. ייתכן גם שיש פחות משאבים לאותם בתי-ספר, למימון תכניות העשרה וחברה בשל מצבם הכלכלי של ההורים.

לעומת זאת, בפריפריה מעורבות מועצות-התלמידים בבתי ספר ממלכתיים-דתיים מתמקדת בשלוש זירות-הפעולה יותר מאשר בבתי הספר הממלכתיים שבפריפריה. הסבר אפשרי נשען על הגישה האידיאולוגית-דתית שביסוד החינוך הממ"ד, הנוגעת לקידום אוכלוסיות מוחלשות בחברה, "לקרב בין כל חלקי העם" תוך לקיחת אחריות על אוכלוסיות חלשות וחיזוקן באמצעות פעילויות העשרה של החינוך הבלתי-פורמלי.

המסקנה העולה מהמחקר היא, שלהיבטים החינוכיים ערכיים של מערכת החינוך הממלכתי-דתי תרומה למעורבות מועצות-תלמידים ביישובים שבפריפריה עקב המעמד החברתי-כלכלי הנמוך ועל אף המשאבים המצומצמים העומדים לרשותם ביחס למרכז הארץ. על כן, במסגרת החינוך הבלתי פורמלי יש לעודד פעילות של מועצות-תלמידים בכלל בתי-הספר הממלכתיים-דתיים בישראל כנתיב לצמצום פערים, לחיזוקם החברתי והלימודי, להעצמת התלמידים ולחינוכם לאזרחות פעילה.

ההשתתפות החינוכית של המחקר למכללות להכשרת מורים, היא הכרה בחשיבות של מעורבות מועצות תלמידים בבתי ספר ככלי לקידום תחומים רבים בבית הספר: הגברת תחושת השייכות לבית הספר, קידום האקלים המיטבי ופיתוח מיומנויות חברתיות וכישורים אישיותיים של תלמידים.

המקצועות הנלמדים בבתי הספר הממלכתיים אך תוך הקפדה על התאמה להשקפה החרדית - תכנים תואמים ואף ספרי לימוד ייעודיים גם למקצועות ריאליים. יחד עם זאת קיימת הקפדה כי חומר הלימוד לא יחפוף לחומר הנדרש ללימודי הבגרות על מנת להגביל את יכולת הבנות לגשת למבחנים אלו, הדבר מגביל את יכולתן של הבנות ללמוד לאחר מסגרת הסמינר במוסדות להשכלה גבוהה, למעט סמינר ומוסדות דומים (קוליק, 2012). במכללת "הרצוג" להכשרת מורים קיימות מספר תכניות למגזר החרדי, תכנית השלמה לתואר ראשון: מח"ר - מסלול חרדי המתקיים בסמינר "נוות ישראל", ובו לומדות 660 סטודנטיות לתואר ראשון בתכניות: תנ"ך, חינוך מיוחד, לימודים כלליים, מתמטיקה ואנגלית.

מטרת מחקר זה לבחון את תפיסות הסטודנטיות ביחס לתפקיד המרצה בלמידה מרחוק שנעשתה במגזר החרדי בעיקר במרחב קולי, בשיעורים א- סינכרוניים, זאת תוך כדי השוואה לתפיסת תפקיד המרצה בלמידה מרחוק בקרב סטודנטיות במכללת הרצוג, מהגזר הדתי לאומי, שלמדו באמצעות כלים מבוססי אינטרנט כדוגמת המודל הזהם.

כ-505 סטודנטיות השיבו לשאלון כמותי בנושא תפיסת תפקיד המרצה בקורס מקוון. כ-225 סטודנטיות מהמגזר החרדי וכ-280 סטודנטיות מהמסלול להוראה במכללה המשייכות ברובן למגזר הדת"ל. בניתוח גורמים נמצאו ארבעה גורמים לשאלות אלו: תפקיד פדגוגי, תפקיד טכני, תפקיד רגשי ותפקיד ייחודי. התפקיד הפדגוגי מכיל היגדים כמו: "על המרצה לתת הוראות והסברים ברורים", "על המרצה להיות ברור ומובן". התפקיד הטכני מכיל היגדים כמו: "על המרצה לשלב ביעילות שיחות ועידה במהלך הלמידה", "על המרצה לשלב דיונים בפורומים ביעילות". התפקיד הרגשי מכיל היגדים כמו: "על המרצה לתת תמיכה רגשית", "על המרצה לא להעמיס יתר על המידה". התפקיד הייחודי מכיל היגדים כמו: "על המרצה לחשוף את הסטודנטים לנקודות מבט שונות", "המרצה צריך לעודד למידה עצמאית".

בניתוח שונות רב משתני נמצאו הבדלים מובהקים בגורם הרגשי ובגורם הייחודי בין סטודנטיות מהמגזר החרדי לבין הסטודנטיות שאינן חרדיות, כך שלסטודנטיות החרדיות ציפיות גבוהות יותר מהמרצים בגורמים אלה. סטודנטיות חרדיות, הלומדות דרך "המרחב הקולי" אלה ששמעו את קולו של המרצה, גם אם באופן סינכרוני בחדר ועידה, חשות צורך עמוק יותר בקשר אישי, בתמיכה ובליווי אישי יותר מסטודנטיות שאינן חרדיות, שלא רק שומעות את המרצה אלה גם רואות אותו באמצעות תוכנת הזום. בנוסף, הסטודנטיות החרדיות, טוענות שהן צריכות יותר למידה ייחודית, ועצמאית מאשר סטודנטיות שאינן חרדיות.

מחקר זה מאפשר לסייע לכלל הגופים העוסקים בהכשרה אקדמית

52 (54%) משתתפות טענו שמעמדן נפגע והגורמים לכך: עומס בעבודה שגבה מחיר רגשי ומשפחתי, ההורים, התקשורת, משמעת תלמידים, סגנון ניהול כפייטי ואי בהירות, העדר מוכנות ומחסור בצידו טכנולוגי.

21 (45.6%) משתתפות טענו שמעמדן עלה והגורמים לכך: למידה והתפתחות וחוויות של הצלחה, תמיכת הורים ותמיכת מנהלים בהם. המלצות:

לקובעי המדיניות תפקיד חשוב בהעלאת מעמד המורים ובשיפור איכות העבודה. העומס ושעות העבודה הרבים מעידים על ניצול לא נכון ולא ראוי, שלא מאפשר למורים להצליח בעבודתן ולוודא סגנון ניהול תומך ומעצים ולהבטיח השבחת איכות ההוראה על ידי הדרכה רציפה ותמיכה קבועה במורים על ידי מורים מקצועיים ומנוסים. על המוסדות להכשרת מורים לקבל מורים מתאימים ואיכותיים להוראה. עליהם לחנך את פרחי ההוראה שיוקרה מקצועית תלויה ביוקרה שהם יעניקו למקצוע על ידי איכות, לקיחת אחריות על העלאת מעמדם ומחויבות לתפוקות נדרשות. כדברי ד"ר קיזל, עליהם לקחת אחריות על הגאווה המקצועית ולשפר את הדימוי הציבורי שלהם, להקפיד ללמוד ולזכור שתמיד יש מה ללמוד ואיפה להשתפר.

מגבלות המחקר: המחקר בוצע על מדגם קטן יחסית, מקרב אוכלוסייה דתית וממצאיו עשויים להיגרם בשל תרבות מקומית, השתייכות חברתית או תקופה מאתגרת.

ד"ר אגוזה וסרמן וד"ר שרה גבעון: "השוואה בתפיסת תפקיד המרצה בקורס מקוון, בין סטודנטיות חרדיות לבין סטודנטיות מהמגזר הדתי לאומי הלומדות לתואר ראשון להוראה, בעקבות משבר הקורונה"

מחקרים מצביעים על כך שתפקיד המורה הוא המרכיב המשמעותי ביותר המשפיע על למידה מקוונת מוצלחת (Lee & Choi, 2011; Yerby, 2017).

בלמידה מקוונת תפקיד המורה משתנה, המורה נהפך פחות מלמד ויותר משתתף, ולכן תפקיד המורה חשוב באופן בה הטכנולוגיה מיושמת. Lee (2011) מציע מודל של חמישה קטגוריות לתפיסת תפקיד המרצה בקורסים מקוונים: תפקיד טכני, תפקיד ניהולי, תפקיד פדגוגי, תפקיד רגשי ותפקיד ייחודי.

מגמת השתלבות של המגזר החרדי ומעורבותו בחברה הישראלית קיבלה תאוצה בשנים האחרונות. מעורבות זו באה לידי ביטוי הן מצד החברה החרדית והן מצד החברה הכללית. על מנת להגדיל את שיעור הנשים החרדיות המשתתפות בשוק העבודה פתחה המדינה מסלולי הכשרה מקצועית ומוסדות להשכלה גבוהה מתאימים לנשים חרדיות. מוסדות החינוך לבנות בחברה החרדית מלמדים את רוב

והשכלה גבוהה למגזר החרדי, לייעל את הלמידה מרחוק, באופן שיאפשר מתן מענה מותאם ליצירת קשרים משמעותיים בין המרצה לסטודנט בלמידה מרחוק. שכן כי כפי שמסתמן, למידה מרחוק תלווה אותנו לא רק בעיתות משבר אלא גם בימים כתיקונם.

מקורות

קוליק, ל' (2012) תחושת העצמה, ערכי חיים ומרכזיות חיי העבודה בקרב נשים חרדיות המצויות בשוק העבודה. המוסד לביטוח לאומי.

Lee, D. Y. (2011). Korean and foreign students' perceptions of the teacher's role in a multicultural online learning environment in Korea. Education Technology Research and Development, 59, 913-935.
Lee, Y., & Choi, J. (2011). A review of online course dropout research: Implications for practice and future research. Educational Technology Research and Development, 59, 593-618.
Yerby, J. (2017). An analysis of presence in an asynchronous online undergraduate mastery course using structural equation modeling [Unpublished doctoral dissertation]. Georgia State University

**ד"ר שמואל שנהב, מר אייל גפן, גב' אסתי שדיאור
ומר ברוך שטיינר:**

**"התמודדותם של מרצים במכללה דתית-חרדית עם
המעבר להוראה מרחוק בראשית תקופת הקורונה**

המעבר להוראה מרחוק בפרוץ משבר הקורונה זימן למרצים בהשכלה הגבוהה אתגרים רבים, שנבעו הן מה"הלם הטכנולוגי" והן מה"הלם פדגוגי". תנאי בסיסי להצלחת קורסים בלמידה מרחוק הוא התאמתם לצרכים הקוגניטיביים והחברתיים של הלומדים. לכן מעבר לאתגרים שעמדו בפני כלל המרצים, מרצים לסטודנטים חרדיים התמודדו עם אתגרים ייחודיים שנבעו מהצורך בהתאמת הקורסים למאפיינים האידאולוגיים, החברתיים והמשפחתיים של החברה החרדית בכלל ומהתמודדות עם נגישותם המוגבלת של הסטודנטים לאינטרנט בפרט. אתגרים אלה עשויים לשמש כמנוף לשינוי והתחדשות בדרכי

הכשרת מורים לחינוך דתי במאה ה-21.

המחקר בוחן את האתגרים שעמדו בראשית תקופת הקורונה בפני מרצים ב"מכללה ירושלים", מכללה אקדמית-דתית לחינוך שרבים מתלמידיה משתייכים למגזר החרדי, ואת דרכי ההתמודדות איתם. שאלות המחקר היו:

- אלו אתגרים ייחודיים עמדו בפני המרצים בתקופת המעבר להוראה מרחוק, כמכללה דתית שרבים מתלמידיה חרדיים?
  - כיצד התמודדו המרצים עם אתגרים אלו?
  - מהן הסיבות המרכזיות שייחסו המרצים להצלחה או לאי-הצלחה בהתמודדות עם ההוראה מרחוק לסטודנטים חרדיים?
- המחקר נערך בגישה האיכותנית והתבסס על ראיונות עם 45 מרצים. הראיונות הוקלטו, תומללו, ונותחו ניתוח קטגוריאל.
- מהמחקר עולה שהאתגר המרכזי של המרצים היה חוסר הנגישות של רבים מהסטודנטים לאינטרנט והיעדר כשירות דיגיטלית מספקת. בחלק מהמחלקות הקורסים הועברו בצורה אסינכרונית בלבד או באמצעות מערכת טלפונית, דבר שהוביל לא רק לעומס עבודה רב אלא בעיקר לקשיים פדגוגיים. המרצים נדרשו להיות רגישים לקשיי הסטודנטים ולתפיסותיהם האידאולוגיות ולמנוע את נשירתם, ויחד עם זה לחתור להוראה אפקטיבית, משימה שלפעמים נראתה בלתי-אפשרית.

המשתתפים הדגישו את החשיבות של הקשר האישי עם הסטודנטים בעזרת מיילים אישיים ושיחות טלפוניות ככלי מרכזי בהתמודדות עם קשיי הלמידה מרחוק. הקשר האישי נתן מענה לרבים מהקשיים הכרוכים בהיעדר הוראה סינכרונית וסייע הן להצלחת הקורס והן להצלחת הסטודנטים. גורמים נוספים שסייעו בהתמודדות עם אתגרי ההוראה מרחוק היו מתן אוטונומיה פדגוגית למרצים, גמישות פדגוגית והתנהגות ארגונית אזורית גבוהה.

המחקר תורם להבנת האתגרים בשילובו של הציבור החרדי באקדמיה, ולהבנת הדרכים להצלחת ציבור זה בלמידה מרחוק בפרט. למרות שהחשש מנשירת סטודנטים חרדים מוצדק, מהמחקר עולה שיותר משתרומות להצלחת הסטודנטים החרדים התאמות טכנולוגיות, תורמות לכך התמיכה, התקשורת האישית, והתאמת דרכי ההוראה לאוריינטציה של הסטודנטים.

סבב רביעי - 14:15-15:45 מחקרים בהגות ובפילוסופיה של החינוך הדתי והיסטוריה ותיעוד של הכשרת מורים דתית, יהודית בארץ ובעולם

מושב ראשון: התפתחות זרמים דתיים בחינוך יו"ר: ד"ר עדה גבל

- בית הספר 'תחכמוני', תל אביב: כיצד נראה בית ספר ציוני-דתי בטרם היות 'הממ"ד', ד"ר עדן הכהן
- תפיסת תפקיד החינוך הדתי בשנות החמישים והשישים, גב' רוני יודקביץ
- חינוך והוראה כמאפיינים לנבדלות חברתית: המקרה של פועלי אגודת ישראל, ד"ר עדה גבל

תקצירים

ד"ר עדן הכהן: "בית הספר 'תחכמוני', תל אביב: כיצד נראה בית ספר ציוני-דתי בטרם היות 'הממ"ד"

יסודו של בית הספר 'תחכמוני', בית הספר הדתי הראשון בתל-אביב, הוא ב'חדר' שנוסד על ידי משפחות סוחרים בעלי הכרה דתית-לאומית ביפו בשנת תרס"ה (1905). בבית הספר התנהלו הלימודים, בניגוד לתלמוד התורה הוותיק ולבית הספר של חברת 'כל ישראל חברים' ביפו, בשפה העברית. כעבור שנים אחדות, כשנקלע בית הספר למצוקה כלכלית, הוא עבר לניהולו של מרכז 'המזרח' בפרנקפורט (תרס"ט - 1909) וזכה לשמו - 'תחכמוני'. בשנת תרפ"ה הונחה אבן הפינה למבנה הקבע של בית הספר ברחוב לילינגבלום בתל אביב. בבית הספר למדו בני תל אביב שלמשפחותיהם הייתה זיקה לאורח חיים דתי ולמקורות היהודיים המובהקים. תוכנית הלימודים בו שילבה לימודים כלליים בלימודי היהדות וראתה חשיבות רבה בהשכלה כללית. ממצאי מחקרים קודמים מלמדים שחלק ניכר מתלמידי בית הספר בשנות השלושים והארבעים לא נותר ברבות השנים מחויב לאורח חיים דתי.

המחקר מבקש לבחון את ההגות החינוכית-דתית שעמדה ביסוד בית הספר בעשורים הראשונים לקיומו (1930-1948) לאור מסמכים

נדירים מספרייתו של דודי, אליהו הכהן, חתן פרס ישראל למפעל חיים בחקר הזמר העברי, להשוותה עם ממצאי מחקרו של ד"ר מרדכי בר-לב על ימי הבראשית של החינוך הציוני-הדתי בארץ ישראל, ולעמתה עם חוויות ראשוניות של תלמידי בית הספר באותן שנים כפי שעלו בראיונות שקיימתי עימם.

ביבליוגרפיה חלקית:

מ' בר-לב, 'בוגרי הישיבות התכונות בארץ ישראל בין מסורות וחדושים' (עבודת דוקטור), רמת גן תשל"ז, עמ' 62-87.

התחכמוני בתל-אביב, ירושלים תרפ"ה.

ועדת היובל של בית הכנסת 'תחכמוני', 'תרס"ח - 50 - תשי"ח', חוברת היובל לבית הכנסת תחכמוני (במלאת חמישים שנה ליסוד בית הכנסת), תל אביב תשי"ח.

פרשה מקורות הישוב: מזכרונותיו של אחד מראשוני הישוב ביפו אליהו אהרן כהנא ז"ל, חמ"ד תשי"ח

גב' רוני יודקביץ: "תפיסת תפקיד החינוך הדתי בשנות החמישים והשישים"

בחוק חינוך ממלכתי תשי"ג 1953 הוגדר החינוך הדתי בשורה אחת באופן הבא: "חינוך ממלכתי, אלא שמסודותיו הם דתיים לפי אורח חייהם, תכנית לימודיהם, מוריהם ומפקחיהם" מטרת חוק זה היתה לבטל את שיטת הזרמים בחינוך ולהנהיג חינוך ממלכתי אחיד מבחינה אידאולוגית וניטרלי מבחינה פוליטית. ריכוז הסמכויות בידי שר החינוך נועד לצמצם את האוטונומיה של בתי הספר. בעקבות לחצים של המפלגות הדתיות הוסף הזרם הממלכתי דתי ותיאורו המובא לעיל. המחקר מתאר את הפרשנות שניתנה ללשון החוק בשנות החמישים והשישים כפי שמשתקפת מכשלושים הרצאות למורים הורים גנות ותלמידים בחינוך הממלכתי דתי שניתנו בשנים תשט"ו עד תשכ"ח ע"י מאיר הירשפלד. הירשפלד כיהן כמפקח במחוז הצפון של החינוך הממ"ד וכן כחבר המועצה לחינוך ממלכתי דתי בשנת 1953. מניתוח

חדש וייחודי. גם זרעי החולשות שבסופו של דבר יגרמו לפועלי אגודת ישראל כמעט להעלים מהחברה הישראלית, יזרעו כבר בהכנות הללו של מערכת החינוך הנבדלת.

מושב שני : השפעות ומגמות על החינוך בחמ"ד יו"ר: מר אייל גפן

- מאפייני הישיבות הלאומיות העל תיכוניות והשפעתן החינוכית, **מר אייל גפן**
- דוד בן גוריון ושכטר האם החינוך לדתיות רוחנית גרידא- ראוי הוא?, **ד"ר אשר שכטר**
- דפוס יצירת משמעות ורלוונטיות בשיעורי הרבנית ימימה מזרחי זיקתו לדיסציפלינת 'לימודי הקודש' בחמ"ד, **ד"ר שרה חבשוש**

תקצירים

מר אייל גפן: "מאפייני הישיבות הלאומיות העל תיכוניות והשפעתן החינוכית"

ישיבות ההסדר והישיבות הגבוהות מהוות את הפסגה של החינוך הממלכתי-דתי. החמ"ד מעודד את בוגריו להמשיך את לימודיהם בישיבות ההסדר, וכשליש ממשיכים לישיבות. למרות זאת, המחקר כמעט שלא עסק בשדה זה. הציבור הדתי לאומי עבר בעשורים האחרונים תמורות אידאולוגיות וחברתיות, והתיאורים של הישיבות בעבר אינם מציגים תמונה עכשווית ושלמה של הישיבות הלאומיות העל-תיכוניות.

מחקר זה מהווה השלמה ראשונית של החסר, ומטרתו לתאר את מאפייני הישיבות הללו ולבחון את ההשפעה החינוכית על תלמידיהן. שאלות המחקר היו:

- מהם המאפיינים של הישיבות הגבוהות וישיבות ההסדר, ומהם ההבדלים בין המוסדות השונים?
- מהי מידת ההשפעה של הישיבות על תלמידיהן, מבחינה לימודית ודתית?
- כיצד תופסים ראשי ישיבות ומחנכים את תפקידן של הישיבות? המחקר נערך במתודה משולבת, והתבסס על סקר כמותי שבו השתתפו 807 תלמידים שנדגמו במדגם אשכולות שכלל 29 ישיבות, ועל ראיונות עם 12 ר"מים וראשי ישיבות, שנותחו ניתוח תימתי.
- מהממצאים עולים הבדלים מובהקים בין הישיבות הגבוהות לישיבות ההסדר. המחקר מציג תמונה עדכנית של מאפייני הלימוד בישיבות, תוך תשומת לב להבדלים בין ישיבות בעלות מאפיינים אידאולוגיים שונים. בין הממצאים הבולטים יש לציון את המגמה לא-אליטיסטית של הישיבות, והדגש המשמעותי על לימוד עצמי, לימודי גמרא

התמות העולות מהרצאות אלו עולה פרשנות מרחיבה ללשון החוק בבחינת מעט המחזיק את המרובה: משמעות אורח החיים הדתי של התלמידים והדרך הנכונה לגשר בין אורח החיים הנהוג בבית ובין הדרך אליה מחנכים בבית הספר נדון בהרחבה הן בפני המורים והן בפני ההורים. קיים עיסוק רב בתוכנית הלימודים והאופן בו מוטל על המורה לחנך לחיי תורה ויראת שמיים בכל שיעור, אף בשיעורי חשבון, וזאת בתקופה בה לא היו קיימים עדיין ספרי לימוד המיועדים לחינוך הממלכתי דתי. כמו כן מתוארת דמות המורה האידאלי בחינוך הממלכתי דתי כ"מלאך ה" השלם באמונה וביראת שמים בכל אורחות חייו גם מחוץ לבית הספר, עד כדי פיטורין של מורה אשר ביתה למדה בבית ספר שאינו דתי

ד"ר עדה גבל: "חינוך והוראה כמאפיינים לנבדלות חברתית: המקרה של פועלי אגודת ישראל"

פועלי אגודת ישראל פעלו בשנות ה-30 של המאה ה-20 במרחב הארץ ישראלי על חבל דק: בין שיתוף פעולה מעשי עם התנועה הציונית להתבדלות אגודאית דתית-אידאולוגית. מערכת החינוך של אנשי פועלי אגודת ישראל היתה ייחודית וייצגה נאמנה את דרכם הנבדלת בחברה הישראלית ההולכת ונבנת בימי המנדט.

אחד ממאפייני השייכות החשובים ביותר של סניפי פועלי אגודת ישראל היה לימוד הדף היומי המשותף. קרי, השארת הפועלים העובדים במרחב הלומד. מכאן אנו לומדים על החשיבות הרבה שהעניקו פועלים אלו ללימוד, ולמעגל הלומדים כמעצב זהות שיתופית, במקרה הזה: אגודאית.

בהרצאתי אבקש להציג שני מקרי מבחן שמאפשרים ללמוד משהו על זהותם הפרטיקולרית הייחודית של פועלי אגודת ישראל:

בפשרה שהושגה על חינוכם של ילדי טהרן הגיעה קבוצה של 14 ילדים, מתוך 32 שאגודת ישראל קיבלה לחזקתה, לחינוך בקיבוץ חפץ חיים. המאבק על דרך חינוכם והכשרתם של קבוצה זו מלמד על מאבקי הכוח של חפץ חיים בקו התפר בין הנאמנות האגודאית לחינוך החלוצי-קיבוצי. הם מתעמתים עם שני הצדדים לאורך השנים, ובונים מערכת הכשרה ייחודית, שאינה מספקת אף אחד מן הצדדים.

הקמת בית הספר חורב בירושלים גם הוא על ידי אנשי פועלי אגודת ישראל מיוצאי גרמניה, מוביל למתקפה חזיתית על המייסדים מצד הזרם החרדי הקיצוני בירושלים. גם פה, כמו במקרה של חפץ חיים, בניית תכנית לימודים ייחודית ושונה משאירה את המייסדים זרים הן לישוב החדש והן לישוב הישן.

תהליכים אלו מאפשרים לנו, אגב הצצה בתכניות הלימודים הייחודיות וברשימת המורים ודרכם החינוכית, להבין ולו במקצת את דרכם הייחודית של פועלי אגודת ישראל שביקשו להביא לישוב החדש גוון

(בן גוריון) ומכאן פעולה למימוש חזון ציוני או העדפת העולם הפנימי-רוחני, עולם המשמעות (שכטר).

שכטר מבכר את העולם התיאולוגי המשמעותי, עולם של זיקה ל"אלוהי שבאדם", לעולם של תורה המקבל הגדרה של אורח חיים מוסרי רליגיזי. בן גוריון, המבכר את החינוך להערכת המדע, לעומתו חושש שהעולם המסורתי של שולחן ערוך אינו רלוונטי לנוער כדבריו: "מה תתן להם? חזון מסורתי נוסח השולחן ערוך?", כמו כן, חושש הוא שההתבוננות הפנימית, לה מטיף שכטר, תוביל לאנכיות אגוצנטרית. החזון האלטרנטיבי המוצע על ידו, הוא החזון הציוני של הפרחת השמחה, התיישבות וכדומה הוא חזון עשיר ומעשיר.

המחלוקת בין האישים החלה בשיח מלא הערכה הדדית אך נוגד במובהק ואט אט הפכה להיות שיח אוהד.

דומה, כי שאלת החינוך היא דאז נוגעת במידה מסוימת לסוגיות החינוכיות בהן אנו עוסקים כיום הזה. הפוסט מודרניזם הציף והניע נסיונות למימוש עצמי המעניקים לאדם משמעות אך עלול להוביל לנרקיסיזם. לגאווה ולחידלון, מאידך התמקדות בבנין המדינה גרידא בהיעדר משמעות רוחנית עלולה להוביל לסתמיות ארגונית מאידך. מלבד הרלוונטיות של השיח החינוכי הוא לימינו, השלכותיו של השיח מבהירות את דמותם של שני האישים

א. המחנך הנטוע בפדגוגיה אוטופית, משהו, יוצא אל חיי מעשה, ראש הממשלה שהיה נטוע בניהולה של המדינה חושב ברצינות מרשימה על חינוך.

ב. בבן גוריון דבקה תדמית של ה"כופר", ה"חילוני המיליטנטי, מייסד הדיכטומיה שבין חילוני לדתי" המתרחק מעולם ה"אמונה באלוהים". מאמר זה יפריך טענות דיכטומיות אלה. אמנם, מסתייג הוא מיהדות של שולחן ערוך בגוון מסורתי רדיקאלי, אך חותר במידה מסוימת, לדתיות רצינית, לזיקה מסוימת לעבר (כולל המחשבה החסידית). האם היבט זה יכול להקרין על החינוך בישראל גם היום? אפשרי.

ד"ר שרה חבשוש: "דפוס יצירת משמעות ורלוונטיות בשיעורי הרבנית ימימה מזרחי זיקתו לדיסציפלינת לימודי הקודש' בחמ"ד"

רבניות מחזקות פועלות במרחב הנשי-דתי בעשורים האחרונים. אחת הדמויות הבולטות בהקשר זה היא הרבנית ימימה מזרחי המוסרת שיעורים תורניים קבועים לנשים כעיסוק מרכזי. אפשר לעמוד על מספר היבטים בניתוח השיעורים הללו, כאשר היבט אחד הוא ההיבט הפדגוגי ובו עוסק המחקר שלהלן. מטרת המחקר היא לבחון את דפוס יצירת המשמעות בשיעור, המסקף את הדרכים בהן משתמשת מזרחי על מנת ליצור עניין ורלוונטיות בקרב השומעות. הטענה המרכזית היא שניתן לזהות דפוס זה באמצעות כלי ניתוח מסמכים בשיטת מחקר

בבקיאות, לימודי מחשבה ולימודי תנ"ך. המחקר מראה הבדלים בולטים בין הישיבות לגבי דרכי לימוד הגמרא, כאשר העיסוק בהיבטים מחשבתיים של הסוגיה התלמודית מצויה בעיקר בישיבות המאופיינות בפתיחות אידאולוגית רבה ובנטייה לחסידות.

בתחום הלימודי, נמצא פער מובהק מאד בין מידת העניין והמסוגלות העצמית בלימוד גמרא בישיבה לבין יחסם של התלמידים לגמרא בתקופת התיכון. מהממצאים עולה שהשינוי העיקרי ביחס הלומד לגמרא מתרחש במהלך החדשים הראשונים בישיבה, כאשר מידת העניין כמעט לא משתנה לאורך השנים, ואילו תחושת היכולת עולה במשך שנות הלימוד בישיבה.

לגבי ההשפעה בתחום הדתי, בכל הישיבות ייחסו התלמידים חשיבות רבה לערכים דתיים, וקיימת עליה קלה לא מובהקת ביחס לערכים דתיים במשך שנות הלימוד בישיבה.

מהראיונות עלה שמוטיב מרכזי בישיבות הוא האוטונומיה האישית של הלומדים שמאפשרת התפתחות אישית לפי רצונם ויכולותיהם. רבים מהמראיינים ציינו מוטיב זה כגורם המשמעותי בתהליך החינוכי המתחולל בישיבות.

ממצאי המחקר מעלים תובנות רבות שעשויות לשמש את מעצבי החינוך הדתי, הן בישיבות העל-תיכוניות והן בחינוך התיכוני.

ד"ר אשר שכטר: "דוד בן גוריון ושכטר האם החינוך לדתיות רוחנית גרידא- ראוי הוא?"

שיח מרתק התנהל בראשית ימי המדינה בין ראש הממשלה דאז דוד בן גוריון לבין ההוגה הסופר והמחנך דר יוסף שכטר (גילוי נאות - שהוא סב). הדיאלוג נוסב על דת ומדע, אמונה וכפירה, מסורתיות ורוחניות, ציונות וחינוך.

את עיקרו של השיח חשפתי בעבודת הד"ר שלי ממדע לאמונה - הגותו הארצישראלית של יוסף שכטר (אוגוסט 2009), אך התפנתי להתבונן בו במסגרת פרויקט הפוסט דוקטוראט שלי באוניברסיטת הארווארד (2012-2014). מאמר (טרם פורסם) בהיבט התיאולוגי הוצג זה לא כבר בכנס ה SJA בארה"ב, כעת מבקש אני לעסוק בסוגיות אחרות העולות מן השיח ומן המכתבים, בהיבט האידיאלי חינוכי. במאמרי זה, אעסוק בהיבטים חינוכיים שהתלבטו בהם האישים לפיכך, אחלק הרצאתי לשלושה:

א. סקירת ביוגרפיה רלוונטית של שכטר ובג. ב. המחלוקת התיאולוגית המשמשת רקע לדיון שבין דת ומדע דהיינו המחלוקת שבין פאנתאיזם שפינוזיסטי (בן גוריון) לבין פאנאנתאיזם (שכטר).

ג. המחלוקת החינוכית הנובעת מהמחלוקת התיאולוגית. מהו החזון החינוכי שיש לטעת בתודעת הנוער? אהבה והערצה למדע ולקידמה?

אחד המוסדות הראשונים שהתמודד באופן שיטתי עם דרכי הוראת התלמוד ועם אופן ההכשרה הרצוי של מורים למקצוע זה הוא הסמינר למורים מזרחי. הסמינר שהוקם ב-1929 היה המוסד הראשון בארץ להכשרת מורים לחינוך הדתי וככזה היה עליו לגבש משנה מסודרת של הכשרת מורים להוראת תלמוד ותורה-שבעל-פה.

בראש המוסד עמדו שני תלמידי חכמים שידם רב להם בתחום. הרב משה אוסטרובסקי, והרא"מ ליפשיץ. כמו כן, צרפו לסגל המורים כמה וכמה תלמידי חכמים חשובים שבמשך השנים התפרסמו ושימשו בתפקידים נכבדים. מורי הסמינר ולימים גם חלק מבוגריו, מילאו גם תפקידים משמעותיים בועד החינוך - לפני קום המדינה, ובמשרד החינוך - אחרי קודם המדינה.

בהרצאתי אבקש לבחון את הדרך שסלל הסמינר בהכשרת המורים, את הדגשים המיוחדים לו ואת ההבדלים הניכרים בין הוראת התלמוד בסמינר לבין הלימוד הישיבתי המקובל - כולל זה שנהג אז בישיבתו של הרא"ה קוק, שאף הוא תבע לחדש דרכים בלימוד התלמוד המתאימות לצרכי הדור.

המחקר יתבסס בעיקר על מאמרים וספרים של המורים בסמינר שבו תוארה הגישה הפדגוגית להוראת תלמוד ועל ספרי הדרכה, חומרי לימוד ותכניות לימודים שנצרכו על ידם.

אף על פי שקיים מחקר על דרכי הוראת תורה שבעל פה, לא נעשתה עדיין, למיטב ידיעתי, בדיקה מפורטת של תרומתו הייחודית של סמינר מזרחי וסגל מוריו לנושא זה.

ראו לדוגמה: הוראת תורה שבעל פה : הוראת משנה ותלמוד בחינוך הישראלי באספקלריא של תוכניות הלימודים והספרות הדידקטית / עבודת דוקטור, יהודה שוורץ, ירושלים תשס.

פרופ' קפלן קימי: "אליעזר מאיר ליפשיץ - קווי מתאר לביוגרפיה"

למרות מקומו המרכזי במערכת החינוך של תנועת המזרחי בתקופת המנדט, לא זכה עד כה אליעזר מאיר ליפשיץ (אמ"ל) לביוגרפיה היסטורית מקיפה, פרטנית וביקורתית. זאת ועוד, דמותו והיבטים בתולדות חייו תוארו בידי כמה מתלמידיו וממערציו באופן אידילי, נוסטלגי וחסר ובלא איזון ושיקול דעת ביקורתיים, וכתוצאה מכך היבטים מסוימים בתולדות חייו לא הוצגו ואחרים עוותו. בהסתמך על מגוון מקורות ובהם מכתבים ומסמכים שנשתמרו על ידי בנו, תכתובות ומסמכים השמורים באוספים ארכיוניים, כתבות שהתפרסמו בעיתונים, וזיכרונות של אנשים שחיו בתקופתו והכירוהו, אציע בהרצאה זו קווי מתאר לביוגרפיה של אמ"ל. קווי מתאר אלה מחייבים שילוב בין תולדות חייו, אישיותו, כתביו, תפיסתו החינוכית ופעילותו הפדגוגית, יחסיו עם אישים שונים, היותו חלק "בחבורה הגליצאית" שהיגרה לארץ

איכותנית, ואף להחילו על דיסציפלינת 'לימודי הקודש' בכללה. מערכת החמ"ד ניצבת בפני אתגרים והתלבטויות העוסקים בשאלות של זהות יהודית דתית ורלוונטיות של מקורות דתיים לחיי התלמיד. זאת בעיקר על רקע התפיסה המובילה אותה להיות חלק בלתי נפרד, ואף מוביל, בחברה הישראלית. הרבנית מזרחי, על אף שהשתייכותה המגזרית נוטה לכיוון החרדיות, משקפת את המורכבות רבת הפנים של החברה הדתית בישראל, ואת רצונה ליטול חלק ממשי בהווה הישראלית. עיון בחוזרי מפמ"ר של מקצועות הקודש בחמ"ד מעלה כי חלק מן המטרות המוצהרות של הלימוד הוא יצירת זיקה רגשית של התלמיד לחומרי הלימוד והבניית זהותו הדתית באמצעותם. אמנם, לא מתוארות בהן הדרכים המובילות ליצירת אותה זיקה.

הדפוס שזוהה בשיעורי הרבנית מזרחי נבנה על שלושה שלבים בתהליך המסירה, הכוללים את בחירת המסר, עיצובו ומסירתו לשומע. באמצעות מעקב אחר שלושת השלבים, יכול המורה ליישם את דפוס יצירת המשמעות בשיעוריו. בשלב של בחירת המסר ראוי לזקק רעיון-על שיהווה עוגן לשיעור ויתמקד בגדלות ולא בהקטנה. בשלב של עיצוב התכנים מומלץ לייצר מפעם לפעם אינטרפרטציה של התכנים כך שהתלמיד יחוש כי בעל המקור מדבר אליו ישירות. בנוסף יש להשתמש בכינוי גוף המבטאים שייכות. תהליך המסירה יתרחש מתוך עמדה מורכבת של מנהיגות יחד עם תחושת אחוה וקרבה. שיעורי הרבנית מזרחי לא נבחנו קודם לכן בכלים מחקרניים מן ההיבט הפדגוגי, אלא רק מן ההיבט הרטורי והסוציולוגי, והשימוש בהם כאב טיפוס למטרות יצירת זיקה רגשית של התלמיד אל חומרי הלימוד יכול להוות כלי חשוב למורים בכלל, ולמורי החמ"ד בפרט.

מושב שלישי: ראשית ההכשרה הדתית יו"ר: מר דוד גולדברג

- שאלות יסוד בהכשרת מורים להוראת תלמוד: השנים הראשונות של סמינר מזרחי, הרב פרופ' ברנדס יהודה
- אליעזר מאיר ליפשיץ - קווי מתאר לביוגרפיה, פרופ' קפלן קימי
- חלוץ ו'מלמד' - אליעזר שמאלי כמחנך יהודי, מר דוד גולדברג

תקצירים

הרב פרופ' ברנדס יהודה: "שאלות יסוד בהכשרת מורים להוראת תלמוד: השנים הראשונות של סמינר מזרחי"

הוראת גמרא בישיבות ובבתי המדרש, כמו גם ב"חדר" המסורתי, לא לוותה מעולם בהכשרת מורים מסודרת. המלמדים והר"מים לימדו כפי המסורת שלמדו מרבותיהם, תוך שהם משלבים את היכולות האישיים שלהם.

את עצמו בגאווה במקומות מסוימים וכפי שנוטים לראות בו, או שמא דווקא 'מלמד' כפי שהוא מכנה את עצמו, בגאווה דומה, במקומות אחרים. מבין השורות מציג שמאלי עצמו, כך נדמה לי, תשובות ייחודיות משלו לשאלות החינוכיות האקטואליות כל כך גם לימינו: מה מקומה של המסורת בחינוך הציוני-חילוני, ואיך יוכל המהנך לפעול לשמירת ולחידוש הקשר עם המסורת היהודית בעולם החינוכי והתרבותי הישראלי-חילוני?

מושב רביעי: הגות בחינוך היהודי יו"ר: הרב ד"ר יהודה ביטי

- קווים ראשונים לתפיסת "המורה הראוי" בחינוך הדתי: עיון בספר "החדר" ליוסף גלס (תרס"ח), הרב ד"ר יהודה ביטי
- תפיסת האדם בהגותו של יוסף שכטר, גב' שרית שושהיים
- הוראת "אלוהים" לאור הגותו החינוכית של אברהם יהושע השל, ד"ר דרור בונדי
- חשיבות הוראת משנת הרב סולובייצ'ק לדור הצעיר, הרב פרופ' יצחק קראוס

תקצירים

הרב ד"ר יהודה ביטי: "קווים ראשונים לתפיסת "המורה הראוי" בחינוך הדתי: עיון בספר "החדר" ליוסף גלס (תרס"ח)

בשנת תרס"ח (1908) דוד כהן - לימים הנזיר בירושלמי - משמש מורה צעיר בבית ספר "מתוקן" בכפר קרסני (Krasne) בליטא. ביומנו האישי הוא כותב: "נזדמן לידי ספר "החדר" לגלס... בו מבוארת תורת החינוך וההוראה, העיונית והמעשית, וקימתיה בכל פרטיה, לרבות המשחקים והטיולים... למוד נביאים, ישעיה, היה בעיקרו בכתב, במחברות, שבראשן באור המילים, ראשי פרקים, והרצאות הענינים". ספרו של י"י גלס החדר - פדגוגיקה עברית (סנט-פטרסבורג תרס"ח) הוא עדות לתמורות הרבות הפוקדות את שדה החינוך היהודי בליטא בפרט ובמזרח אירופה בכלל בסוף המאה ה-19, בין חינוך מסורי לחינוך מודרני. ההרצאה זו תציג ספר זה שביקש להיות "ספר-עזר למורים, כולל את התורה ואת המעשה של הלמוד העברי בחדרים, בת"ת ובבתי-ספר הכלליים" (מתוך שער הספר).

מתודולוגיה

דיון בספר העברי כתעודה היסטורית מחייב עיון מעמיק לא רק בטקסט עצמו של הספר אלא גם בפרה-טקסט שלו: עמוד השער, רשימת

ישראל בעליות השנייה והשלישית ועוד. לא ניתן להקיף את כל אלה בהרצאה קצובה ולכן אנגע בכמה נקודות ואדגימם.

מר דוד גולדברג: "חלוץ ו'מלמד' - אליעזר שמאלי כמחנך יהודי"

בהרצאה המבוססת על עבודת התזה 'חלוץ ומלמד - אליעזר שמאלי כמחנך יהודי', אדון בדמותו של המחנך-הסופר אליעזר שמאלי מנקודת מבט המתמקדת ביחסו למסורת ישראל. כדמות אייקונית של החינוך הציוני חילוני זוכה שמאלי במשך עשרות בשנים להתייחסויות רבות בהקשרים של חינוך ציוני, ספרות הילדים הארץ ישראלית, חינוך לטבע, ללאומיות ולסוציאליזם, יחסו לעלייה וגם חלקם של המורים-הסופרים כסוכני תרבות רב צדדיים של החינוך הציוני. לעומת זאת, יחסו למסורת היהודית נדון רק מעט ורק ביחס לטקסטים ספציפיים, בעיקר בשני ספריו הידועים בני הורה ואנשי בראשית, ע"י מי שזיהו בהם, בדרך כלל, תמות של התנתקות מהמסורת או עיצובה מחדש מתוך פרשנות לאומית-חילונית.

ואולם, הנושא היהודי-המסורתי לא זכה עד כה לתשומת לב כוללת ומקיפה אף שהוא העומד במרכזם של נתחים נכבדים מיצירתו הספרותית של שמאלי ומפרסומיו בענייני חינוך. יתרה מזאת, מרבית האזכורים וההתייחסויות של שמאלי לנושא ניצבים בניגוד לדוגמאות שתוארו לעיל, ומבטאים דווקא מחויבות עמוקה שלו, כמחנך 'חילוני' לשימור המסורת היהודית בכללה ולתיווכה לדורות הבאים. זאת, לצד גילויים של ביקורת חריפה על המגמה להתנתק ממנה או לעצבה מחדש מתוך פרשנות מגמתית וסלקטיבית. הממצאים העולים מן העיון הנרחב בכתביו, הם כי שמאלי הוא דמות מורכבת ורבת פנים - בהיבט היהודי - יותר מכפי שמקובל להניח. המחקר מציג את שמאלי כמודל מעורר השראה של מחנך יהודי מחויב למסורת בעולם החדש ובחברה שהקשר שלה למסורת נשבר.

מבנה ומתודולוגיה:

המחקר הוא מחקר תיאורי-עיוני. הוא מציג ומנתח טקסטים משל שמאלי עצמו - רשימות, מכתבים, סיפורים וחומרי הוראה והדרכה, ביחס להקשר הרחב של ספרות המחקר העוסקת במגמות יסוד במחשבה הציונית, בחינוך העברי ובספרות הילדים העברית.

במוקדו עומד הרצון לחשוף ולשתף את כל אותם חומרים מהם עולה דמותו של שמאלי כ'מלמד' יהודי מסורתי (במילים שלו). חומרים אלה, ברובם, לא זכו עד כה לטיפול אקדמי אף שהם בעלי עניין וחשיבות הן בהיבט העיוני והיסטורי והן בהיבט החינוכי. בחירת הטקסטים אליהם אתייחס, ארגונם וטיב הניתוח או הפרשנות שאציע לחלקם, יציעו, כך אני מקווה, תשובה מורכבת לשאלת המחקר היסודית של עבודה זו: האם היה אליעזר שמאלי קודם כל 'חלוץ', כפי שהוא מתאר

פרקים, הקדמת המחבר ועוד. עיון רחב זה מאפשר לעמוד על מקומו הייחודי בהקשרו ההיסטורי והחברתי בהתאם לתפיסת

ה- curriculum studies

הגורסת: ש"טקסטים קוריקולאריים, בין שהם ספרי לימוד ומדריכים למורה במקצועות ובנושאים ספציפיים, מציגים באופן מפורש את הכוונות, את המטרות ואת השאיפות של המתכננים. האידיאולוגיות והתפיסות המנחות אותם מוצגות לעתים בצורה מפורטת ובהירה ולעתים מובלעות בחלקים שונים של הטקסט".

מגמה זו כמעט ואינה מיושמת בחקר תולדות החינוך היהודי, אולי בגלל הקשיים הקשורים להגדרת מהו "ספר לימוד" לגבי חינוך שהיה בעיקרו מבוסס על טקסטים מקודשים המיועדים למבוגרים (עד העת החדשה). הרצאה זו מבקשת לאמץ מתודה זו ליישמה על ספרו של גלס ששימש בעצם מורה מורים למורים הראשונים

גב' שרית שוסהיים: "תפיסת האדם בהגותו של יוסף שכטר"

יוסף שכטר (1901-1994) היה הוגה אקזיסטנציאליסטי-דתי, שעיקר מפעלו היה חיפוש דרכי חינוך שיהוו מענה למשבר האדם שהלך והחריף במאה העשרים. אתגרי הקידמה, בדידות האדם המודרני, הטכנולוגיה והשפה המדעית העמיקו את ריחוקו של האדם מן הדתיות, והגבירו את תחושת הזרות והניכור שלו. הגותו של שכטר מבקשת אחר דרכים לחיזוק הקיום האנושי ותחושת השייכות של האדם בעולמו מתוך אמונה בבורא עולם, ומתוך קשר לאלוהי שבתוכו והתכוונות אליו במחשבה ובמעשה.

הפילוסופיה של שכטר, המכונסת בכתביו הרבים, עוסקת בחיפוש דרכים חינוכיות מעשיות שיש בהן התכוונות מתמדת ומגוונת לניסיונות חיבור מחודש לדת ולרובד הפנימי של האדם. מגמה זו באה לידי ביטוי במושג ה"מהותיות", ששכטר מציב אותו כשלב קיום נכסף העומד כרעיון מכונן וכיעד חינוכי מרכזי בהגותו. במושג זה, מלכד שכטר בכפיפה אחת מספר מקורות, בהם רעיון "שלבי הקיום" של סרן קירקגור, המושג "אותנטיות" כפי שפותח במשנותיהם של קירקגור, ניטשה, היידגר ופילוסופים אחרים, וכן מושג ה"מהות" ("המהות קודמת לקיום") של ז'אן פול סרטור.

שכטר לא התגדר בדל"ת אמות הפילוסופיה בלבד, והועיד את עצמו לחינוך. הוא היה מורה בתיכון, הנהיג חוג להתבוננות פילוסופית, "החוג השכטריסטי", והיה למורה רוחני לגרעין התיישבותי שהקים את קיבוץ יודפת מתוך כוונה לחפש דרכים למימוש חיים דתיים יהודיים.

שכטר מבקש לפתח דרכי הוראה המכוונות לחינוך אדם מהותי, חינוך שיש בו חיפוש מתמשך אחר תכנים הנוגעים לעבודה פנימית ולחיזוק הקשר בין מצוות וטקסי הדת לבין המשמעות והערך הפנימי שלהם,

והוא מסייע במקורות מגוונים, שבמובנים רבים זרים זה לזה, אך מטרותם זהה - חיזוק הדתיות הפנימית באדם. וכך בהגותו שזורות זו לצד זו תורות חסידיות, שעל ברכיהן גדל וחונך, ולצידן שיטות ופרקטיקות רוחניות מן המזרח, כאלה אשר מצא בהן תכנים העשויים לעורר את האדם לזיקה דתית.

שכטר ראה בתנ"ך מורה דרך עיקרי לבירור מקומו ותפקידו של האדם בעולם, וכנגד גישות שונות בהוראת התנ"ך - המדעית, ההיסטורית, הספרותית, האסתטית ועוד - שכטר ראה בתנ"ך את המקור היהודי והאוניברסלי החשוב ביותר שיש בו להזין את הקיום האנושי ולכוון את התלמיד לחפש תוכן ומשמעות לחייו, והציע תכנים ודרכי הוראה להשגת מטרות אלה.

רעיונותיו של שכטר הם ביטוי לחיפוש חינוכי מתמשך ודיאלוגי, ויש בהם אבחנה בין שני מישורי קיום - "המישור האופקי" ו"המישור האנכי", המהווים צירים מכוננים בהגותו, המצביעים על האפשרות העומדת בפני האדם להתכוונות מתמדת אל המהותיות בכל מישורי הקיום שלו.

ד"ר דרור בונדי: "הוראת 'אלוהים' לאור הגותו החינוכית של אברהם יהושע השל"

תרומתו וחשיבותו: הוראת "אלוהים" היא אחד האתגרים הגדולים בחינוך הדתי. מונח זה אינו עוד

אחד מפרטי הידע שהחינוך הדתי מבקש להקנות אלא עומד בבסיס המחויבות הדתית. זאת ועוד,

"ידיעתו" אינה תלויה באיסוף מידע בלבד, אף לא בניתוחו, אלא בהפעלת מגוון אינטליגנציות. בעיה

נוספת היא מגוון המשמעויות הרב שהוענק למונח בתולדות היהדות, היוצרת מורכבות חינוכית

והוראתית כאחד. ממילא, הוראתו נדרשת הן לשאלת הנגשתו לתלמיד והן לשאלת מעורבותו של

המורה. כיצד יש ללמד בחינוך הדתי את משמעות המונח "אלוהים"? מטרת מחקרי היא להשיב

לאתגר זה לאור הגותו החינוכית של השל.

אברהם יהושע השל (1907-1972) (פיתח הגותו יהודית מקורית, המרוכזת במערכת היחסים

שבין אלוהים לאדם. לאורך רוב שנותיו בארצות הברית הוא היה חבר פעיל ב- Education Religious Association

- ארגון אמריקני בין-דתי לענייני חינוך, וגם הדגיש את הנושא בשתיים מוועידות הבית הלבן שבהן השתתף בשנים 1960-1961. הגותו, מחקריו ונאומיו הן אפוא כר פורה לבירור דרכו הייחודית להוראת "אלוהים" - שעשויה לתרום רבות לנושא יסודי כל כך בחינוך הדתי

האמונה הבודד" שהשאלות הקלאסיות של המחשבה היהודית בימי הביניים - לא הן שמטרידות אותו, והוא מסביר: "אינני עוסק בתיאוריה. אני רוצה במקום זאת להתמקד במצב של חיים אנושיים שבו סבוך איש האמונה, כאישיות יחידה וקונקרטי, בדאגותיו ותקוותיו, עיסוקיו וצרכיו, שמחיותיו ותגותיו". הר"ד עוסק באדם הממשי בן המאה העשרים ששואל את עצמו מה מקומי בחברה אשר "רואה בעולם המוחש כאן ועכשיו את הביטוי היחיד של ההווה".

במה ייחודו של הרב סולובייצ'יק? ספרי ההלכה מורים מהי הדרך ההלכתית הנאותה - מה מותר ומה אסור. ספרי המוסר לדורותיהם נותנים לאדם חיזוקים חיוביים, ולעיתים בדרך השלילה, לקיים את הציווי האלוהי. דורנו, הדור הצעיר המבקש להתחבר ו"לזרום", המבקש התאמה בין רצונו האוטונומי לציווי ההטרונומי אינו מוצא את מבוקשו בספרות המוסר הקלאסית. הוא מבקש שיבינו אותו - את מצוקתו. הוא חש במשבר שאין לו מוצא.

בהרצאתי אני מבקש להראות, על סמך נסיון הוראה ושיח עם סטודנטים, את המענה של הר"ד לבן דורנו המתייסר בשאלות קיומיות. הר"ד קורא לאדם לפני הנפילה: עצור! אני מבין אותך, אני מבין את הקושי הגדול בו אתה ניצב, אבל זכור: "העלאת הגוף היא כל התורה, ואידך - פירושה, זיל גמור".

אפתח תפיסה זו של הר"ד, ואציג את חשיבות הוראת משנתו ויישומה בדורנו. אקדיש זמן לדרכי הוראת משנה ייחודית זו והמתודולוגיה הדרושה להכשרת המורים להוראת משנת הר"ד סולובייצ'יק.

מושב חמישי : ישיבה יוניברסיטי (YU) בחירת קריירה של בוגרי תואר ראשון של חינוך דתי בתפוצות יו"ר: פרופ' רונה נוביק

Parental Report of Jewish Preschoolers' School Engagement and Adjustment During the Covid-19 Shutdown

Rona Novick, Suzanne Brooks, and Jenny Isaacs
Abstract:

Early childhood is a critical developmental period, and preschoolers are particularly vulnerable to trauma (Gerrity & Folcarelli, 2008). During the Spring of 2020, the Covid epidemic prompted the widespread closing of schools, disrupting the educational lives of millions

בישראל.

במאמרי, "חינוך לערכיות בהגותו החינוכית-דיאלוגית של אברהם יהושע השל", במעגלי חינוך 8 (2019, עמ' 2-15), הנחתי את התשתית החינוכית למחקר הנוכחי; ובעבודת הדוקטורט שלי, גישתו הפרשנית של אברהם יהושע השל, רמת-גן, אוניברסיטת בר-אילן, 2012 - את התשתית ההרמנויטית. מחקרי הנוכחי מבקש למצוא את מסקנות שני קודמיו ולהראות כיצד עולה משילובם דרכו הייחודית להוראת "אלוהים".

שאלת החקר: כיצד יש ללמד בחינוך הדתי את משמעות המונח "אלוהים" לאור הגותו של השל? שיטת המחקר: איכותני.

עיקרי הממצאים או הדיון העיוני: הגותו של השל קוראת להוראה דיאלוגית של "אלוהים", המאמינה שהבנה עמוקה של המונח תעלה מתוך התרחשות בין-אישית שבין המורה לתלמיד. על פי השל, החוויה הדתית היא התרחשות שבין אלוהים לאדם, וזו גם הדרך העיקרית שבה היא מוצגת בתנ"ך ובספרות חז"ל. על מנת להעבירה לתלמידו נדרש אפוא המורה הדתי להתנסות בעצמו ברמה מסוימת של חוויה זו, לנכוח עמה בשעה שהוא מלמד, ולחשוב כיצד להפגישה, ותוך איזו התאמה, עם עולמם הפנימי של תלמידיו.

מסקנות והמלצות:

להשל דרך ייחודית להוראת "אלוהים". הצעתה למורים בחינוך הדתי עשויה לתת למענה לאחד מאתגרי החינוך הדתי בישראל.

הרב פרופ' יצחק קראוס: חשיבות הוראת משנת הרב סולובייצ'יק לדור הצעיר

מטרת לימוד מחשבת ישראל בבתי הספר התיכוניים היא כפולה. האחת - הכרת "מדף" תחום המחשבה היהודית לדורותיה, כחלק מארון הספרים היהודי, והשנייה - עיצוב אפיו הערכי של הלומד/ת והקניית דרכי התמודדות לקראת בואו בשערי עולם המעשה. ארון הספרים היהודי כולל ספרי הלכה, המכוונים את האדם היהודי לאורח חיים הלכתי בכל תחומי החיים, המסווגים לארבעת חלקי השו"ע. ספרות המחשבה היהודית עוסקת בשאלות האמונה, כמו השגחה, שחר ועונש, עולם מחודש או עולם עולם קדמון ועוד. שאלות המוגדרות כשאלות פילוסופיות - שאלות הנובעות מחשיבה שכלתנית-רציונלית. שאלות אלו הן בבסיס ספרות ימי הביניים: רס"ג בספרו "אמונות ודעות", ריה"ל בספר הכוזרי והרמב"ם בספרו "מורה הנבוכים".

אדלג על מאות שנים, ואגיע לעידן המודרני. הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק (תרס"ג, 1903 - תשנ"ג, 1993) ששורשו נטוע בבריסק ונפו בניו יורק ובבוסטון שבארצות הברית, פיתח תפיסת עולם קיומית שבמרכזה מצוי האדם היהודי החי בתרבות המערבית. הר"ד טוען בספרו "איש

respect in career choice. Over 250 Modern Orthodox undergraduates responded to a survey. Data were analyzed via a series of T-tests for independent means and within-subjects correlations. Findings suggest that, relative to those considering teaching, participants uninterested in teaching perceive that teaching does not require intellectual rigor, nor does it garner respect. Given our data's indication that respondents highly value intellectualism in a career, perhaps the perception of low respect for teaching is at least partly due to a perception of its low intellectual requirements. More efforts to publicly showcase the intellectual rigor required to teach would likely help elevate the status of Jewish education and encourage more people to join the field.

מושב שישי - 'להפוך את המכללות על הראש': פרדיגמות חדשות בהכשרת מורים לחמ"ד מתוך התנסויות של מורי מורים. מכללת אורות ישראל יו"ר פרופ' ישראל ריץ'

- לקראת א-דיסציפלינריות בהכשרת מורים בתחומי היהדות והרוח, ד"ר חיים אלבויים
- מהעברת שיעור אל בניית זהות מקצועית אידיאלית - על פרדיגמה חדשה להוראה בקרב מורות בחמ"ד, ד"ר טל הר שושנים
- מבניית שיעור אל בניית זהות מקצועית - על פרדיגמה חדשה לעבודה המעשית על יסוד התנסות במכללה דתית למורים, ד"ר נעמה בינדיגר

תקצירים

ד"ר חיים אלבויים: "לקראת א-דיסציפלינריות בהכשרת מורים בתחומי היהדות והרוח"

לקראת א-דיסציפלינריות בהכשרת מורים בתחומי היהדות והרוח ממחקר ראשוני שערכנו לפני כשלוש שנים אצל בוגרות המכללה שהוכשרו להוראה בחינוך העל יסודי, עלה כי אצל אלו מהן שלמדו במכללה את מקצועות היהדות והרוח - תנ"ך, תושבע"פ, מחשבת ישראל, ספרות, היסטוריה ולימודי א"י - ישנו חוסר הלימה בולט מאוד

of students (Education Week, 2020), which could contribute to preschool trauma exposure. This study explored the impact on this particularly vulnerable population: preschool students and their parents. It allowed for a consideration of child engagement with the virtual educational offerings, teacher behaviors, the stress experienced by preschoolers' and their adjustment. Surveys were completed by 291 parents across North America. Teacher immediacy behaviors had a significant impact on engagement with school programming, even with on-line learning. There was, however, no significant relationship between teacher behaviors, school engagement and preschooler adjustment. In assessing how children and family engaged with the offered alternate programming and their trauma impact and stress, we can inform educational practice.

Career Choice Factors and Perceptions of Jewish Education Careers Among Orthodox American Undergraduates

Elana Riback Rand, Laya Salomon, Suzanne Brooks, Jenny Isaacs, Rona Novick

Abstract:

As Jewish day school enrollment steadily rises (Schick 2014), and the need for Jewish educators likewise increases, efforts must be made to determine perceptions of Jewish day school teaching among, not only members of the teaching field, but those who have not definitively decided to join it. This study, framed in alignment with the FIT-Choice model of career motivation (Watt & Richardson, 2007), explores American modern Orthodox undergraduates' perceptions of Jewish education careers and identifies factors that contribute to choosing a career in Jewish education. In particular, the research questions focus on the role of perceived intellectual rigor and

יש להכשיר את המרצים לחינוך להוראה מסוג זה, כיון שרובם ככולם לא הוכשרו בדרך זו.

יש לבנות את תכנית הלימודים במכללות בצורה הוליסטית המאפשרת השגת זהות מקצועית כוללת בעבודה משותפת של המרצים בקורסים השונים.

ניתן להביא תימוכין ממחקר שנעשה בנושא במסלול רג"ב במכללת אורות בשלוש השנים האחרונות.

ד"ר נעמה בינדיגר: "מבניית שיעור אל בניית זהות מקצועית - על פרדיגמה חדשה לעבודה המעשית על יסוד התנסות במכללה דתית למורים"

מבניית שיעור אל בניית זהות מקצועית - על פרדיגמה חדשה לעבודה המעשית על יסוד התנסות במכללה דתית למורים
נבקש להציג פרדיגמה לפיה העבודה המעשית של פרח ההוראה בבתי הספר, צריכה להיות לא רק למידה דידקטית של בניית שיעור, אלא גם מסע לבנייה ראשונית של הזהות המקצועית האישית של פרח ההוראה. מסע זה מתרחש בשל ניווטו של המדריך הפדגוגי את העשייה והשיח עם פרחי ההוראה למחוזות של התבוננות אישית וקבוצתית מעמיקה על דגמי ההוראה והחינוך הסובבים אותם בבית הספר ועל ההתרחשויות הקורות במסדרונות בית הספר ובשיעורים של כל פרח ההוראה.

פרדיגמה זו משפיעה על בניית סדר היום בימי העבודה המעשית ועל מהות התפקיד של המדריך הפדגוגי. לפי תפיסה זו העבודה המעשית תהיה פרסונלית לפרח ההוראה, כלומר מותאמת אליו אישית-המדריך ילווה את הסטודנט וישמש כמין 'מראה' ו'מנטור' - המזהה חוזקות ומשקף אותם, מזהה חוסרים ומסייע למלאם, מסייע לברר סגנון אישי ולהפכו למודעו, מכוון בשאלותיו הוא את הסטודנט ונותן מקום נרחב לשאלות, תהיות, אמונות וחלומות של הסטודנט, ובמילים אחרות: עוזר לפרח ההוראה לגלות בעצמו איזה מין פרח הוא.

בין המקצועות אליהן הוכשרו ובין המקצועות שלימדו בפועל. הנתונים הראו כי בחינוך הדתי, ובעיקר באולפנות לבנות, המחנכות מלמדות מקצועות שונים בתחום היהדות והרוח, ולרוב מספר מקצועות במקביל, שלחלקן הגדול כלל אין להן הכשרה.

תופעה זו מעוררת שאלה רחבה יותר, לא רק מתוך אילוץ של מציאות, כפי שעלה מן המחקר הנ"ל, אלא מתוך התבוננות מהותית - האם יש מקום לתוכנית הכשרה רחבה בתחומים אלו, שרב המשותף ביניהם (עולמות של רוח ורעיונות, התבססות על טקסטים ועיסוק בפרשנות, ואף חפיפה לא מעטה בנושאים ובתכנים), בדרך של היכרות עם התחומים השונים והתמקדות ביסודות של כל אחד מהם ובפיתוח מיומנויות של לומד-חוקר עצמאי? תוכנית מקיפה כזו תועצם על ידי כתיבה מחדש של קוריקולום לקורסי החינוך והפדגוגיה, שיהוו חלק אינטגרלי משמעותי בתוך תוכנית הכשרה שכזו.

ד"ר טל הר שושנים: "מהעברת שיעור אל בניית זהות מקצועית אידיאלית - על פרדיגמה חדשה להוראה בקרב מורות בחמ"ד"

מהעברת שיעור אל בניית זהות מקצועית אידיאלית - על פרדיגמה חדשה להוראה בקרב מורות בחמ"ד
תפקיד המרצה במכללה לחינוך הוא כפול, הוראת חומר ידע כלשהו בהתאם לדיסציפלינת הלימודים ולקורס הנלמד וכן להוות מודלינג שישמש בבניית הזהות המקצועית של הסטודנטית. פרדיגמה זו משפיעה על אופן בניית הקורס, אופן העברתו והדגשים הייחודיים בבניית זהות מקצועית בכל קורס וקורס.
הסטודנטית צריכה לבנות את זהותה המקצועית האידיאלית למן הקורס הראשון במכללה ולחתור להשגת ושלל זהות זו לכל אורך לימודיה. מטרה משותפת לה ולמרצה שעליו להוביל את הסטודנטית בנתיב התפתחותי זה. אגב, נתיב זה יהיה מבחינות מסוימות משותף עבור כלל הסטודנטיות ומבחינות אחרות יהיה סובייקטיבי לעולמה של הסטודנטית.

יום שלישי י"ב בתמוז תשפ"א - 22.06.2021

סבב חמישי - 11:15-12:45

הילכו שניהם יחדיו?

- תכניות לימודים ותכנון לימודים בחינוך הדתי:
- חדש מול ישן
- פדגוגיה חדשנית
- חקר תכניות לימודים
- אתגרים בתכנון לימודים בחינוך.

מושב ראשון: תכניות לימודים בהכשרה יו"ר ד"ר אריאל לוין

- חשיפת העקרונות קוריקולריים של פרופ' דב רפל בהצעתו לתכנית הלימודים במחשבת ישראל באמצעות ניתוח אידיאולוגי קוריקולרי,
- ד"ר אריאל לוין
- תואר שני בתרבות עם ישראל והוראתה על-בסיס דוח ועדת שנהר:
- חקר מקרה, ד"ר עדית לבנה ופרופ' נעמה צבר בן יהושע
- תואר לנשמה: היבטים של חינוך בלתי פורמלי בתכניות תואר שני למורים, ד"ר איתמר ברנר

תקצירים

ד"ר אריאל לוין: "חשיפת העקרונות קוריקולריים של פרופ' דב רפל בהצעתו לתכנית הלימודים במחשבת ישראל באמצעות ניתוח אידיאולוגי קוריקולרי,

פרופ' דב רפל (1916-2003) מורה ומחנך, מורה מורים ומרצה בתחום הפילוסופיה, פרסם מאמרים רבים בתחום הוראת מחשבת ישראל לחינוך הדתי. המחקר הנוכחי בעל ממד היסטורי-חינוכי, ביקש לחשוף את העקרונות הקוריקולריים של פרופ' דב רפל בתחום מחשבת ישראל, כפי שעולים בהצעתו לתכנית לימודים בתחום. ארגון הידע נעשה באמצעות הדיסציפלינה, ולדרכי עיבודו קיימות

תפיסות שונות, למשל המבנה הליניארי של רלף טיילר, מבנה האידיאולוגיות של צבי לם והטקסונומיה של בנג'מין בלום. חשיפת האידיאולוגיה הקוריקולרית בתכניתו של פרופ' רפל תוכל לשפוך אור על משנתו הקוריקולרית בתחום מחשבת ישראל, ותסייע בהבנה מעמיקה יותר של הדיסציפלינה.

לאור זאת עלו השאלות הבאות: מהי האידיאולוגיה הקוריקולרית של פרופ' דב רפל בתחום במחשבת ישראל? מה הם קווי הדמיון בין שיטת העבודה של פרופ' רפל לבין גישות שונות בארגון הידע? המחקר נקט בגישה העיונית-היסטורית (עירם, 1991) ובחן את השלב הראשון במערך המחקר של גודלד וחובריו (Goodlad, Klein & Tye, 1979)

- הרמה האידיאולוגית, בשיטה איכותנית - ניתוח מסמכים. בכך המחקר אימץ את דרך המיון של שקדי (3002) להגדרת מחקר איכותני ולפיה מחקר איכותני הוא כזה שהשיטה המיושמת בו לאיסוף המידע ולניתוחו משתייכת למסורת המחקרית האיכותנית. המודלים לניתוח תכניות לימודים עליהם התבסס המחקר הם המודל של גודלד וחובריו (Goodlad, Klein & Tye, 1979).

המודל של זילברשטיין ובן-פרץ לפרשנות קוריקולרית אובייקטיבית הנובעת מנקודת מבט פנימית (Silberstein & Ben-Peretz, 1983) והמודל של בן-פרץ לפרשנות קוריקולרית אובייקטיבית מנקודת מבט חיצונית (בן-פרץ, 1977).

אחר.
המבט שלנו מבוסס על הדוח "עם ועולם - תרבות יהודית בעולם משתנה, המלצות הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי", המוכר כדוח ועדת שנהר. הדוח מציג את היהדות כתרבות רבת-פנים ורלוונטית, ומכוון להוראה המכבדת את השונות בהשקפת העולם האמונית מבלי לכפות אותה על המורים ותלמידיהם. בהתאם לעידודו של משרד החינוך ביישום המלצות הדוח, המכללה האקדמית אחוה פיתחה תכנית לתואר שני בשם "תרבות עם ישראל והוראתה". זאת, במטרה לחשוף את הסטודנטים ליהדות בהתאם לרוח הדוח ולצייד אותם בכלים לפיתוח זהותם כיהודים, כישראלים וכבני-אדם.
המחקר הנוכחי בדק, על-בסיס עמדות ותפיסות של סטודנטים ובוגרי התכנית, עד כמה העקרונות וההמלצות של דוח ועדת שנהר הושגו בה ומה נדרש כדי להמשיך לשפרה ברוח זו. השלב הראשון במחקר התבסס על המתודולוגיה הכמותנית, ובמסגרתו 83 סטודנטים ובוגרים (מתוך 21 בסך-הכל) ענו על שאלון מובנה. השלב השני התבסס על המתודולוגיה האיכותנית, וכלל ראיונות מובנים למחצה עם 51 בוגרים. הממצאים מלמדים כי התכנית מצליחה במידה רבה ליישם את עקרונות והמלצות הדוח ביחס לתכנים ולשיטות ההוראה-למידה, בעוד שביחס להכשרת מורים נדרשים שינויים נוספים.
באמצעות ממצאים אלה אנו מנסות להמחיש בפני אנשי חינוך שעניינם במקצועות היהדות במגזר הממלכתי, שניתן ללמד יהדות כתרבות בלי שזו תעמוד בסתירה להשקפות ולאורח החיים שלהם ושל תלמידיהם. אנו מקווים לסייע לקובעי המדיניות האמונים על פיתוח והכשרה של מורים במקצועות אלה וגם לאחראים על תכניות לתואר שני במכללות לחינוך והוראה, ומציעות להם ללמוד מניסיונו ולהתוות דרך ליישום המלצות דוח ועדת שנהר. חשיבותו של המחקר נובעת מהמציאות המורכבת בחברה הישראלית, במיוחד בעשור האחרון. ההדחה הפכה כידוע לגורם מפלג מרכזי, וביקורות חוזרות ומושמעות כנגד החינוך היהודי במגזר הממלכתי. דווקא בעת הזאת, להכשרת אנשי חינוך להוראת מקצועות היהדות ברוח פלורליסטית, מכילה וביקורתית, יש משמעות רבה מאי פעם.

ד"ר איתמר ברנר: "תואר לנשמה: היבטים של חינוך בלתי פורמלי בתכניות תואר שני למורים"

החינוך הבלתי פורמלי (Nonformal Education) מוגדר בדרך כלל כתפיסה חינוכית-פדגוגית שהתפתחה בארגוני חינוך וקהילה חוץ-בית-ספריים, אשר פועלים בדרך-כלל בזמנם הפנוי של המשתתפים ומכוונים למצטרפים לפעילויות באופן חופשי ביוזמתם ועל-פי בחירתם. כאלה הם למשל חוגים, תנועות נוער, פעילות חברתית

ממצאי המחקר העלו, שקיימות הגדרות חבויות אשר מעידות על קווי דמיון בין גישתו של רפאל לבין מבנה הדיסציפלינה של שוואב, וכן קווי דמיון למבנה האידיאולוגיות של לם ומשקעים חבוים לגישה של מבנה הדעת של ברנר.

תרומת המחקר היא במתודולוגיה המוצעת בו, שבכוחה לסייע להבנה מעמיקה יותר של הדיסציפלינה מחשבת ישראל.

ביבליוגרפיה

בן-פרץ, מ' (1977). ניתוח משווה של כמה מתוכניות לימודים בבילולוגיה הנהוגות בבית-הספר הישן בישראל - שיקולים עיוניים ומעשיים בתהליך תכנון לימודים. עבודת מחקר לתואר שלישי. ירושלים: אוניברסיטה העברית.

עירם, י' (1991). תולדות החינוך - תחומי מחקר. בתוך ר' שפירא וא' כשר (עורכים), רשפים: היבטים היסטוריים, פילוסופיים וחברתיים של החינוך. אסופה לזכרו של פרופ' שמעון רשף ז"ל (עמ' 105-120). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

Goodlad, J. I., Klein, M. F., & Tye, K. A. (1979). The domains of curriculum and their study. In J. I. Goodlad, M. P. Ammons, E. A. Buchanan, G. A. Griffin, H. W. Hill, A. Iwanska, J. A. Jordan, M. F. Klein, R. M. McClure, M. N. Richter Jr., K. A. Tye, L. L. Tyler & E. C. Wilson (Eds.), Curriculum inquiry: The study of curriculum practice (pp. 43-76). New York: McGraw Hill.
Silberstein, M., & Ben-Peretz, M. (1983). The use of syllabus analysis in teacher education programs. In P. Tamir, A. Hofstein & M. Ben-Peretz (Eds.), Preservice and inservice training of science (pp. 335-342). Rehovot: Balaban International Science Services.

ד"ר עדית לבנה ופרופ' נעמה צבר בן יהושע: "תואר שני בתרבות עם ישראל והוראתה על-בסיס דוח ועדת שנהר: חקר מקרה"

בשנים האחרונות המאבק בהדתה מתחזק ומגיע לשיאים חדשים. בין אם הדרישה היא לאוטונומיה פדגוגית בכל הנוגע לתלמידים החילוניים במגזר הממלכתי ובין אם הדרישה היא לזרם חינוכי נפרד עבורם, נדמה שהחינוך לדמוקרטיה, פלורליזם והומניזם עומד בסתירה לחינוך יהודי. אך האם סתירה זו היא בגדר גזירת גורל בלתי-נמנעת? האם חובה על הציבור החילוני לצאת נגד החינוך היהודי? בעוד שרבים בשיח הציבורי יענו בחיוב על שאלות אלו, אנו מבקשות להציג מבט

מושב שני: סדנה באומנות - פדגוגיה יצירתית

יו"ר ד"ר דינה פריד

- Embedding art-based pedagogy in cooperative learning – a creative pedagogical workshop

ד"ר דינה פריד, ד"ר שירה רוזנברג, ד"ר לאורה טיולי

תקציר

ד"ר דינה פריד, ד"ר שירה רוזנברג, ד"ר לאורה טיולי

"Embedding art-based pedagogy in cooperative learning – a creative pedagogical workshop,"

In the 21st century, we are increasingly more aware of the differences in abilities, ways of thinking, academic learning and interests that students bring to the integrative classroom. This approach is even more important now that classrooms have transitioned to a virtual format. Teachers are exploring innovative ways to teach in these spaces that maintain a high academic level and performance.

Research revealed that lecturing alone is not enough to achieve these goals. Social experience can shape the cognitive experience in the right learning environment (van Leeuwen & Janssen, 2019). Teachers today are expected to help students construct their knowledge and learn to embed and transform their personal thinking and experiences through cooperative learning and collaboration. Cooperative learning is a successful teaching strategy in which small teams, each with students of different levels of ability, use a variety of learning activities to improve their understanding of a subject. Each member of a team is responsible not only for learning what is taught but also for helping teammates learn, thus creating an atmosphere of achievement (Darling-Hammond & Bransford, 2005). Collaborative learning encourages active participation; social, emotional and cognitive experiences; and invites the collective contribution of all members. Collaborative activity increases the number of ideas proposed and their level as compared to individual learning (Frank, 2004).

Art-based pedagogy is the use of creativity and the

מגוונות, וכדומה. בשונה מהחינוך הפורמלי, אשר מושתת על תכניות מוגדרות בתכנים ובמסגרת הזמן ואשר פונה בדרך כלל לקהל יעד מוגדר בגיל ובמאפיינים נוספים אשר מחויב להשתתף בלימודים, החינוך הבלתי פורמלי פונה לקהל מגוון, ומציע מגוון של נושאים ומקצועות, עם מידת גמישות גדולה במאפייני תכנית הלימודים. החינוך הבלתי פורמלי איננו מוגבל בזמן, במובן זה שהוא תופס את התהליך החינוכי כתהליך למידה אשר נמשך לאורך כל החיים (רומי ושמידע, 2007). יסוד תפיסת החינוך הבלתי-פורמלי נמצאת ההנחה לפיה ניתן ורצוי לממש מטרות חינוכיות וחברתיות בסיוע עקרונות, תכנים, וכלים בעלי רמת מיסוד גמישה, שאינם מחויבים לאופנים הפורמליים המקובלים בדרך-כלל בחינוך הפורמלי (המנחם ורומי, 1997). בשונה משדות פדגוגיים מקבילים, עקרונות הפדגוגיה של החינוך הבלתי פורמלי אינם מנוסחים בצורה תיאורית ויצרנית, אלא מופיעים 'בשדה' באופנים שונים ומגוונים, אשר מעצבים את הפדגוגיה אד-הוק (קלר 2002). בין סוגי החינוך הבלתי פורמלי ניתן למנות: פעילויות הפגה ופנאי, פעילויות ספורט, חינוך חברתי וערכי והשלמת השכלה (אריק כהן ועמיתים, 2008).

למרות שהחינוך הבלתי פורמלי מתקיים - בהגדרה - בעיקר מחוץ למערכת החינוך הפורמלית, היבטים מסוימים של חינוך בלתי פורמלי נוכחים גם במערכת החינוך, כגון בתחום החברתי, ובשיעורי 'של"ח וידעת הארץ; אולם ככלל, תחום זה איננו נוכח במערכת החינוך היסודית והעל יסודית, ובוודאי שאין לצפות לפגוש בו במסגרת אקדמית. ההרצאה תעסוק בתכניות ייחודיות אחדות אשר פועלות בשנים האחרונות במסגרת התואר השני M.Ed במכללה האקדמית הרצוג. בין תכניות אלה ניתן למנות את: 'לפני ולפנים', תכנית 'הבעש"ט בירושלים', ובית המדרש לתורה שבע"פ. נבקש להראות, כי תכניות אלה כוללות מרכיבים מרכזיים שאופיינו כדומיננטיים בחינוך הבלתי פורמלי, כגון וולונטריזם, מורטוריום, רב ממדיות וסימטריה. תכניות אלה, אשר משתלבות באופן אינטגרלי בתוך מבנה התואר, באות לענות על צורך של מורים בהתחדשות ובפיתוח אישי, לצד ההרחבה וההעמקה של הידע והכישורים המקצועיים שלהם. מורים אלה תופסים את התואר השני לא רק כאמצעי לפיתוח מקצועי, אלא גם כמרחב שנועד לאפשר העשרה אישית והפגה ממרחב החיים ומסגרת המקצוע. היבטים אלה הם נשמת אפו של החינוך הבלתי פורמלי, והעצמתם בתכניות הייחודיות מהווה התפתחות מרתקת בתחום התואר השני בכלל והתואר השני למורים בפרט.

מושב שלישי: תכנון לימודים בהוראה ובהכשרת מורים יו"ר הרב ד"ר נתן אופיר

- Applying digital humanities techniques in the Tanakh classroom,

מר דניאל וולף

- Disposition, Formation, and Assessment in Educator Preparation Programs, Mrs. Suzanne Brooks

- Project Based Internet Learning (PBIL) In Religious Teacher Education,

הרב ד"ר נתן אופיר (אופנבר)

תקצירים

מר דניאל וולף

"Applying digital humanities techniques in the Tanakh classroom"

Digital humanities and educational technology would seem to be naturally related and complementary fields, as both attempts to leverage technology to broaden learning and make it more accessible. But, as Curtis Fletcher details in his chapter in Debates in Digital Humanities 2019 (<https://bit.ly/3nZhSKm>), historically there has been a large gap separating them. Fletcher discusses the need for creating and supporting educational technology tools that more clearly align with the methodologies of digital humanities. Of course, this divergence that Fletcher refers to is not limited to digital humanities and educational technology but reflects a more widespread disparity between academic methodology and pedagogical practices in the humanities. In what ways can and should academic, research methodologies find expression in classroom instruction? Nevertheless, it seems that the technology angle should be a great way to address that problem. Firstly, the focus on the technology side is appropriate, as technology use is

arts to facilitate educational experiences (Gerber et al., 2012). The art is embedded within teaching and learning. Research in the field of art-based pedagogy has shown that embedding art in education has the ability to help challenge negative acculturation for marginalized populations and to help transform within a safe space so that those experiences can further develop the students' identities into their adult life, helping them better integrate within society (Garcia, 2015)

In this workshop, we will explore the application of a creative artistic pedagogy to the practice of teaching and the experience of learning. We will use art-based tools within cooperative learning. These tools will help participants experience different ways in which art-based pedagogy can create openness to accepting the opinions of others, promoting the integration of students from different economic and social backgrounds and those with differing abilities into the background. It will also illustrate how integrative learning using this perspective promotes higher academic achievements by encouraging relationships between students.

workshop supplies:

zoom platform - support for technology/assistant references

Darling-Hammond, L., & Bransford, J. (Eds.). (2005). Preparing teachers for a changing world:

What teachers should learn and be able to do. Jossey-Bass.

Frank, L. S. (2004). Journey toward the caring classroom: Using adventure to create community in the classroom. Oklahoma City, OK: Wood 'N' Barnes.

Garcia, L. G. (2015). Empowering students through creative resistance: Art-based critical pedagogy in the immigrant experience. *Diálogo*, 18(2), 139-149.

Gerber, N., Templeton, E., Chilton, G., Liebman, M. C., Manders, E., & Shim, M. (2012). Art-based research as a pedagogical approach to studying intersubjectivity in the creative arts therapies. *Journal of Applied*

differences between fostering and assessing educator dispositions in students enrolled in face-to-face courses and students enrolled in asynchronous online courses. While accreditation agencies include disposition formation and assessment in their standards, religious 'dispositions' make this an especially significant construct in Jewish education. Although previous research focused on developing knowledge and skills in online modalities, the literature is anemic regarding the fostering and assessing of dispositions in students enrolled in asynchronous online courses. Furthermore, students' non-verbal communication, contributions during impromptu discussions, and proximity may provide significant data towards understanding students' actual versus parroted dispositions, however, those data sources are absent in asynchronous online courses. This leads to the question: How are fostering and assessing dispositions in students enrolled in face-to-face courses similar to and different from fostering and assessing dispositions in students enrolled in asynchronous online courses? Using mixed-methods, this study surveyed university administrators and faculty through Likert scale, multiple choice, and open ended questions, followed by semi-structured interviews. Results indicate that faculty perceive the fostering and assessment of dispositions in students enrolled in asynchronous online courses to be more difficult and less effective than fostering and assessing dispositions in students enrolled in face-to-face courses. Variables, such as age and training, may contribute to greater facility and efficacy in fostering and assessing dispositions in students enrolled in asynchronous online courses. This research is important to the field because it showcases an area of online teaching and learning that has not been sufficiently developed. While the world may have been thrown into online instruction, continued research in this domain can contribute to faculty professional development and greater success at graduating effective educators.

Reference

only gaining in prominence throughout academia and education. But even more, the design and functionality of a technological tool captures a limited expression of a methodology, and thus allows for a directed inquiry. So that is what I suggest. I want to analyze the underlying methodologies embedded in some specific digital humanities tool(s). I would then try to draw out the pedagogical implications of those methodologies and highlight the types of educational technologies that are or could be used to support those methodologies. In other words, I would like to chart a path that leads from digital humanities to research methodology to pedagogical principles and finally to education technology application of those principles. I will briefly illustrate the questions that would guide this path using the Tanakh Lab tool at <https://mg.alhatorah.org/TanakhLab> as an example. 1. What is the functionality of this tool for analyzing the Tanakh? 2. What methodology about learning Tanakh is embedded or assumed by this tool? 3. What are the pedagogical implications or applications of that methodology? 4. Would this tool be appropriate for classroom instruction, and if not, are there other tools that could better capture the pedagogic applications of that methodology?

Mrs. Suzanne Brooks: "Disposition, Formation, and Assessment in Educator Preparation Programs"

Disposition Formation and Assessment in Educator Preparation Programs Abstract

The seismic shift to online learning during the Covid-19 Pandemic has thrown online instruction into the spotlight. While past research found that online instruction is effective (Means, Toyama, Murphy, Bakia, & Jones, 2010) that research is referring only to the transfer of knowledge and skills. Educator preparation programs, however, have a tripartite of instructional goals; knowledge, skills, and dispositions (attitudes, values, and beliefs). The purpose of this research is to understand the similarities and

of writing and speaking. The final exam required evaluating and critiquing research projects submitted in class.

In this presentation, I'll focus on sample projects produced by my students of ESL (English as a Second Language) and EPIC (English for Purposes of International Communication) at Emuna Academic College of Arts & Design in Jerusalem. Here, religious women attain a bachelor's degree in visual communication, arts, and drama, but many experience difficulties acquiring fluency in ESL which is required to receive an academic degree in Israel. A most effective way of dealing with these challenges in the Zoom era has been to assign PBIL. At Emuna 1/3 of class time in ESL is devoted to PBIL. I summarize how PBIL has enlivened class participation and provided new ways of teaching/learning in the Hybrid/HyFlex digital era of the 21st century.

מושב רביעי: שיטות הוראה חלופיות יו"ר ד"ר שוקי רייס

- "פרעה בפיג'מה" - בין היהודי לאוניברסלי בשירי הדיסק "גלגל השנה" של רבי אלתר, גב' רונית אפרתי חקוק
- סטורילינג - מחקר ויישום בהוראה, הרב ד"ר שוקי רייס
- "רצים למרשתת": התאמת סדרת הרשת "רצים למרשתת" לילדים מהמגזר הדתי-לאומי, גב' רונית אפרתי חקוק
- בין פונקציונלי לסימבולי - הטיפוגרפיה של ספרי הקודש, ד"ר אפרת גרוסמן

תקצירים

גב' רונית אפרתי חקוק: "פרעה בפיג'מה" - בין היהודי לאוניברסלי בשירי הדיסק "גלגל השנה" של רבי אלתר, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

רבי אלתר יכנס, תושב ירושלים, הוא מוסיקאי ו"מלמד" ותיק בתלמודי תורה חרדיים, שיצר וכתב סידרת קלטות ודיסקים לילדים הנושאת את שמו, ושיריו נפוצים מאוד בחברה החרדית בישראל (סרי 2013). חלק מהדיסקים שלו מתורגמים לאנגלית ומופצים לקהילה היהודית בארה"ב (Scnaeffer, 1998). שיריו הם חלק מז'אנר שלם שמועד למגזר החרדי ואינו מוכר לציבור הישראלי הרחב (פרקש, 2015)

Means, B., Toyama, Y., Murphy, R., Bakia, M., & Jones, K. (2010)

Evaluation of evidence-based practices in online learning: A meta-analysis and review of online learning studies. U.S. Department of Education, Office of Planning, Evaluation, and Policy Development. Washington, D.C. Retrieved from <https://www2.ed.gov/rschstat/eval/tech/evidence-based-practices/finalreport.pdf>

הרב ד"ר נתן אופיר (אופנברגר): "Project Based Internet Learning (PBIL) In Religious Teacher Education"

למידה מבוססת פרוייקט אינטרנטי בהכשרת מורים בחינוך הדתי
Project-Based Internet Learning (PBIL) In Religious Teacher Education

The Covid-19 pandemic has generated multiple opportunities to implement IT (Internet Technology) in Zoom and Hybrid/HyFlex Teaching. This presentation will demonstrate how Project-Based Internet Learning (PBIL) can be used in Hybrid/HyFlex to foster active learning, invigorate students' creative thinking, and enable alternative assessment. Over a decade ago, I began experimenting with using PBIL in college courses at Lev Academic Center (JCT), Machon Tal, Herzog College, ONO Academic College and Emuna Academic College of Arts & Design. Students were guided in choosing topics that expressed their professional interests and/or are relevant to their religious life or value system. They were then guided to formulate a research question, surf the Internet, access and organize information and design a PowerPoint (PPT) presentation. Students were taught how to summarize ideas concisely in slides, collate Google images, use visual aids, isotypes (picture language), and infographics. They then presented the PPT orally to their peers. This process provided them opportunities to develop Internet research skills and to improve practical skills

הרב ד"ר שוקי רייס: "סטוריטלינג - מחקר ויישום בהוראה"

משעה שבני אדם החלו לתקשר ביניהם, הם סיפרו סיפורים. בתחילה סופרו הסיפורים בעל פה והועברו בדרכים שונות מתרבות לתרבות. קיימות בעולם תגליות קדומות על ציורי מערות המתארות סצינות שניתן לראות בהן סיפור זוטא, התרחשויות דו-מימדיות שמנסות להמחיש היבטים שונים הקשורים למציאות. מראשית הופעת הכתב מוכרים מיתוסים מחוללי תרבות שנקראו וסופרו במשך דורות רבים. מהם אמצעי הסיפור ומאפינו? האם ניתן להצביע על מאפיינים חוזרים המצויים בסיפורים המסופרים. ברובד הבסיסי ביותר ניתן לומר שסיפורים כוללים בתוכם בדרך כלל דמויות הפועלות בתוך מרחב ומציאות פיזית על פני ציר זמן, לעיתים היא מציאותית ולעיתים מדומיית. הממדים השונים של הסיפור (המקום, הזמן הדמות) מתוארים על ידי מספרי הסיפורים וכותביהם. ככל שמספר הסיפור או הסופר מצליח לדמין ולתאר את האינטראקציה שבין המימדים הללו, כך יקבל הסיפור ממד של חיים ויחשב לסיפור מושך יותר. במהלך התקופה ההלניסטית התפתח עולם התיאטרון שהעלה על הבמה דמויות חיות - שחקנים פועלים ומדברים. את תיאורי המספר החליפו תלבושות ותפאורות, ונוספה להן מוזיקה שירה ועוד. במהלך המהפכה התעשייתית והמצאות החשמל, הקול והתקשורת נבנו על גבי כל אלה עולמות הקולנוע והטלוויזיה, שהוסיפו אפקטים חדשים ואפשרויות הנגשה של נופים ומראות רחוקים ודמיונות ופנטזיה המתחרים במילה שבעל-פה והכתובה, כל אלה יצרו אשליה הולכת וגדלה של המציאות המסופרת. העולם הדיגיטלי, שהתפתח בעשורים האחרונים, שדרג את יכולת הסיפור בכמה דרגות. מה שהיה שמור בעבר לבעלי מקצוע בלבד, בתחומי ההצגה וההדמיה השונים הפך עם השנים לנחלת הכלל. בביתו של כלול ובשנים האחרונות אף בכך ידיו, ישנו כח מחשוב ויצירה עצומים. מציאות וירטואלית ומציאות רבודה, מאפשרים כיום לעצב, ולספר סיפורים בתוך מרחבים וירטואליים כמעט בלתי-מוגבלים. בהרצאה המוצעת בזה, אבקש לבחון את אפשרויות הלמידה החדשניות המצויות בחלק מהכלים הללו, בדגש על כלים מתחום מערכות המידע הגיאוגרפיות (GIS), המאפשרים לבנות מרחב סיפורי בתוך מציאות תלת-מימדית וירטואלית - מבוססת על הקיים או דמיונית. בכך, מתאפשר ללומדים ולמלמדים להיכנס ל"מנהרת זמן" דיגיטלית, ולדלג לזמנים אחרים, למקומות אחרים ולסיפורים אחרים.

גב' רונית אפרתי חקוק: "רצים למרשתת": התאמת סדרת הרשת "רצים למשנה" לילדים מהמגזר הדתי-לאומי, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

המשנה היא הבסיס של התורה שבעל פה, שבמשך דורות נמסרה

סימן ההיכר של יצירתו של רבי אלטר, הוא חיבור מלים משלו לצורך דידקטי, על מנגינות של שירים חסידיים מוכרים. המנגינה המוכרת, המסורתית, השורשית, משמשת עוגן, ועליה מלבישים תכנים באופן קליל ומובן יותר לילדים (סרי 2013).

במוקד הרצאה זו אבקש לנתח את שיריו של רבי אלטר לילדים, כמקרה בוחן (Case study) למוזיקה המיועדת לילדים חרדים, ולמצוא בהם את שני הפנים - הפן הפרטיקולרי מול הפן האוניברסלי. טענתי היא, כי למרות הכתיבה המגמתית והסגורה לילדים, כיצירה ספציפית שנכתבה בתוך החברה החרדית להעברת מסרים יהודיים-דתיים, שיריו של רבי אלטר מראים כי ניתן להעביר גם מסרים נוספים, כלליים יותר, ולהנגיש אותם לילדים בצורה קלילה, משעשעת ומהנה.

המחקר התבצע בגישה איכותנית-פרשנית, ובחן את השירים בדיסק לילדים "גלגל השנה", המייצג לקט מתוך קלטות ודיסקים קודמים המבוססים על שירי החגים, באמצעות ניתוח תוכן הכולל את מילות השירים, מקורות הלחנים וקטעי הקישור בדיסק. מתוך הממצאים עלה כי השירים מתייחסים לנושאי החגים, אולם יש בהם התייחסות גם לנושאים חברתיים ועולמיים של הילד. הדרך בה מעביר רבי אלטר את המסרים הללו היא באמצעות משחק, שמחה והנאה, ובהתייחסות מיוחדת לקהל היעד של ילדים.

מניתוח השירים עולה עולם עשיר והומוריסטי שיצר רבי אלטר עבור ילדים חרדים. אחת המסקנות העיקריות היא כי הדגם הפרטיקולרי של לימוד החגים והנושאים היהודיים-דתיים חזק יותר מהדגם האוניברסלי בדיסק בצורה מובהקת, אולם לדעתי, גם במצב זה, רבי אלטר יצר מהפך ביחס לכתיבת שירים עבור ילדים חרדים, ושם דגש על השעשוע והמשחק הילדי, תוך שהוא מזדהה עם הילדים, מקשיב לצרכיהם, ותופס את העולם גם מתוך זווית הראייה שלהם.

הדרך הייחודית אותה מוביל רבי אלטר, נובעת מכך שהוא עצמו חרדי שעלה מארצות הברית ("חוצניק"), המכיר גם את התרבות הכללית ומשלב את עולמו בתוך שירי הילדים, כך שנוצרת סינתזה ייחודית בין היהודי לבין האוניברסלי.

רשימת מקורות

סרי, נ' (2013). מה שרים לילדים חרדים?, עבודה לתואר מוסמך באוניברסיטת בר אילן. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן.

פרקש, ט' (5102). מחקר: מה שרים ילדים חרדים?, אתר ynet, 11 למרץ. נדלה מ:

<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4635855,00.html>

Schaeffer, D. (1998). "The Music Man". The Detroit Jewish News Retrieved from:

<https://digital.bentley.umich.edu/djnews/djn.1998.04.17.001/66>

ד"ר אפרת גרוסמן: בין פונקציונלי לסימבולי - הטיפוגרפיה של ספרי הקודש

חוקרת האות העברית ('טיפוגרפיה וזהות', המחלקה לאמנות יהודית בר אילון) ראש המכללה האקדמית לאמנויות ועיצוב - אמונה, מרצה לתקשורת חזותית בקריה האקדמית אונו במסלול לתואר שני, וחברת סגל במידלברי קולג', ורמונט. לשעבר, ראש המחלקה לתקשורת חזותית ואינטראקטיבית באמונה ובאוניברסיטת אריאל ומרצה בשיבה יוניברסיטי, ניו יורק.

תקציר

ארון הספרים היהודי מונח בבסיס זהותה של החברה הדתית והוא חלק בלתי נפרד ממנה. שפתו החזותית, הגופנים, צורות, צבעים וקומפוזיציה - כל אלה הם אוצרות טיפוגרפיה החבויים בין ספריו הישנים, ויחד עם זאת, לעיתים הם מהווים מחסום למתקשים בלימודם. כיצד הופך משהו שהומצא או עוצב במטרה למלא פונקציה מסוימת, לסמל המשקף ומגלם בתוכו סימבוליקה של תרבות, באופן המקשה עלינו ולעיתים אף אוסר עלינו לשנותו? והאם השמירה על אוצרות אלה אינה כרוכה במחיר כבד מדי של הרחקת הלומדים מהם?

תפקיד הטיפוגרפיה בספרות הקודש רחב יותר מתפקידה הפונקציונלי "לכתוב בעזרת אותיות". האות מבטאת בצורתה זהות לאומית, דתית ותחושת כבוד, ומשמשת כצינור בין המתפלל לבין מעשה התפילה. כל חריגה בעיצוב יכולה לעמוד בין המתפלל לבין תפילתו ובין הלומד ללימודו. על כן, אין לראות בעיצוב ספרי קודש אמנות לשם אמנות. העיצוב לא נועד לבטא את הלך רוחו של המעצב, כפי שקורה בתחומי עיצוב אחרים, אלא לשרת את המשתמשים.

חשיפת הציבור הישראלי לקנון היהודי היא אתגר. משה הברטל טוען כי התרבות הישראלית איבדה את הממד היהודי שלה - "זו לא רק שאלה של ספרים, אלא כמעט שאלה של שפה. העברית נעשית יותר ויותר מנותקת מהשורשים הקדומים שלה. השפה העברית המודרנית עוברת תהליך של העשרה גדולה והשתכללות, אולם במקביל היא גם סובלת מהידלדלות".

מחקרי החינוך החדשים עוסקים בין היתר בפרקטיקות הוראה לאוכלוסיית הלומדים החדשים ובכללן סביבות למידה תואמות דור, סביבות דיגיטליות, ויזואליות ועוד. לצורך כך, לאורך השנים נעשו ניסיונות לשינוי השפה החזותית בעולם הספר היהודי, לצורכי חינוך. השאלה בדבר המתחים הקיימים בין תפיסות עולם של הלומדים ובין תפיסות קיימות במערכת שעניין חיבור היסטורי, מסורתי ורגשי לנלמד - בעינה נשארת. מחקר על סוגי הגופן ומבנה הדף כערך בהוראת לימודי הקודש בעידן החדש, אינו מצוי דיו. תקופת הקורונה והמעבר ללימודים מקוונים בהם המדיה מכתיבה את צורת הלמידה, אף מחדדת את השאלה.

מאב לבנו, ומרב לתלמידו, אך לאחר חורבן הבית השני, החליט רבי יהודה הנשיא לערוך את המשנה ולעלות אותה על הכתב. כיום מתבצע שינוי מדיה נוסף - מעבר למדיה דיגיטלית.

סדרות רשת הן ז'אנר שההפקה שלהן נעשית בדרך כלל במימון עצמי או מימון המונים ולכן יש להן חופש יצירתי גדול יותר, והן יכולות ליצור תכנים מגוונים לקבוצות באוכלוסייה שפחות מקבלות ייצוג בפלטפורמות הרגילות (Monaghan, 2017).

"רצים למשנה" היא סדרת רשת, המיועדת לילדים מהמגזר הדתי-לאומי, שהפיקה עמותת סולמות בשיתוף משרד החינוך. מטרת הסדרה היא ללמד ילדים משנה, באמצעות שזירת הנושא בתוך סיפור הרפתקאות, המשלב את לימודי המשנה כחידות המניעות את העלילה. בעקבות כתוביות באנגלית שהוספו לסדרה, היא הופצה למקומות שונים בעולם, כמו אוסטרליה וארה"ב (בן אדרת 2019).

מטרת המחקר הייתה לבדוק באילו אמצעים טכנולוגיים, פדגוגיים ותרבותיים מתאימים סדרת רשת להעברת תכנים מסורתיים לילדים בחברה הדתית-לאומית לאור היחס האמביוולנטי שלהם לאינטרנט. שיטת המחקר שנבחרה הייתה איכותנית, וכללה ראיון עם שירה פלברט, מנהלת מיזם "רצים למשנה" בעמותת סולמות, וכן תצפית בשני העונות של "רצים למשנה" באתר **Youtube**, ובחירת קטעי וידאו מתוך הסדרה המדגימים את הנושאים שעלו בריאיון.

מהממצאים עלה, כי הסדרה "רצים למשנה" היא ייחודית ופורצת במספר דרכים. מבחינה חינוכית, ישנה השקעה רבה בתחום הפדגוגי (שיטת כאמד"ט), מבחינה מגדרית, הסדרה מראה כי ניתן לשלב נשים ובנות בצורה צנועה גם בתכנים המיועדים למגזר הדתי ונותנת לבנות הצופות בסדרה דמויות נשיות להזדהות איתן. מבחינה תרבותית, תוך זמן קצר "רצים למשנה" קיבלה תהודה והפכה להיות חלק מעולמם התרבותי של ילדי המגזר הדתי-לאומי.

לסיכום, שלוש העונות שפורסמו במסגרת פרויקט "רצים למשנה" הפכו את לימודי המשנה בבית הספר הממלכתי-דתי, ממקצוע פחות אהוב, למקצוע המלווה בסדרת רשת פופולארית בעלת עלילה מותחת, שהילדים צופים בה במהלך החופש הגדול, ואף מסיימים מסכתות בעצמם. באמצעות שימוש במדיה דיגיטלית הצליחו היוצרים להעלות את מספר הצפייות ממאות בודדות למאה אלף צפיות, ולהפוך את המשנה למקצוע רלוונטי גם לימינו, שכל ילד רוצה ללמוד ולפצח. מקורות

בן אדרת, ע' (2018). "מישהו לרוץ איתו". אותיות וילדים.

Monaghan, Whitney, 2017. "Starting from Now and the web series to television crossover:

an online revolution?" Media International Australia, 164 (1), August 2017, 82-91.

in school. It is based on the appreciation of all the languages in the child's environment, on creative educational activities fostering their interaction, and on exploring the endless treasures of multilingual humor. The traditional Jewish values of love, shared responsibility, community support, and joyful optimism enlighten this system of children's development. The multilingual history of Jewish communities and the enticing socio-cultural tapestry of the modern Israel give a rich fruitful ground to our educational efforts.

12 years ago, a new stage of the action research was conducted in order to adjust this experience to training English teachers who (will) work in Israeli religious state schools and in Haredi education. The Herzog college courses "Multilingualism" and "Applied Linguistics" were transformed into a chain of workshops where teacher trainees reflect on their personal acquisition of languages and on their parenting practices (often bilingual!); they explore the precious linguistic heritage of their communities and discover possible ways of fostering the appreciation of diverse languages and cultures in their classrooms. The students are stimulated to discuss how this knowledge can make them better English teachers and Jewish educators. The English language becomes an entrance code to additional aspects of the Jewish heritage, rather than a threatening slope leading to dangerous foreign influences. The students learn to create games on multilingual humor, develop social activities bringing diverse linguistic groups together, and build programs for "The School Day of languages" based on pupils' projects involving Hebrew and English as well as their immigrant and community languages.

Contribution of the research: The current research on different aspects of multilingualism is vast, but the pedagogical application of this research for teacher-training has not been explored enough; besides, actual practical methods of educating pre-service teachers for enhancing balanced multilingualism in school constitute valuable contribution into the current educational research. The special significance of this

בהרצאה נשאל האם שינויים טיפוגרפיים, כפי שנעשו בספרי הגמרא לדוגמה, מחזקים את טענת הידלדלות השפה של הלבנטל. האם בדרך להנגשת הספרים לתלמידים הולך ונעלם רובד חשוב של השפה העברית? האם היעלמות המבנה הטיפוגרפי של הספר העברי הוא אובדן פרק חיוני בחינוך היהודי או שמא מדובר בתהליך חינוכי, רב-תרבותי הכרחי בעידן החדש?

מושב חמישי: גיוון וחינוך בהכשרת מורים לחינוך דתי הוראה דיגיטלית יו"ר ד"ר שולמית קופליוביץ

- הכשרת מורים לחינוך דתי רב-לשוני: משפחה, קהילה, כיתה
- ד"ר שולמית קופליוביץ
- עתיד הכשרת המורים במכללות לחינוך בעידן הדיגיטלי - מה בין רפלקציית היגדים לרפלקציה טקסטואלית תיאור התפתחות ההוראה בצמד בהכשרה להוראה, ד"ר צילה ארן, וגב' רבקה שטיינמץ
- למידה באמצעות רשת חברתית אקדמית - רגשות ותפיסות של סטודנטים מהמגזר הדתי, פרופ' חוה גרינספלד, וגב' אפרת נבו
- תרומת התנסות סימולטיבית להכשרת רבני בתי ספר ור"מים לעבודה עם תלמידים במצבי קונפליקט, פרופ' יעקב בועז יבלון, ד"ר שירה אילוז וגב' שולמית הרשקוביץ

תקצירים

ד"ר שולמית קופליוביץ: "הכשרת מורים לחינוך דתי רב-לשוני: משפחה, קהילה, כיתה"

Dr. Shulamit Kopeliovich, Herzog College

Key words: Jewish multilingualism, translanguaging, multi-lingual childrearing.

The lecture presents the results of my on-going longitudinal action research that ties up family, community, formal education and teacher training. The research goal is to explore how the traditional values of Judaism and current systems of balanced multilingual development can boost and enlighten these distinct, yet, tightly connected fields of education.

Being a mother of 4 trilingual children and a volunteer educator in a Russian-speaking community in Israel, I have developed and extensively practiced the "Happylingual" approach to raising multilingual children at home, in an informal community and

לסטודנטית ולמדפי"ת והיוו בסיס לשיח בונה לתהליך החי אותו עברה הסטודנטית.

כדי לתקף את רפלקציית ההיגדים, נערכה השוואה בין הממצאים שהתקבלו ממנה לאלו שהתקבלו מרפלקציה טקסטואלית שנערכה בסיום הסמסטר. הרפלקציה הטקסטואלית קוודדה לפי שלושת הגורמים שהתקבלו מניתוח השונות של שאלון ההיגדים וחושבה ביניהם התאמה.

נמצא כי ההוראה בצמד כוללת שלושה גורמים: אני והמורה המכשירה, שותפות מקיפה בהוראה והוראה בפועל במהלך ההכשרה. בשני הגורמים האחרונים נמצא שינוי מובהק. בנוסף, נמצא מתאם מובהק בין הרפלקציה הטקסטואלית לרפלקציית ההיגדים. על פי ממצאי המחקר נטען כי ניתן להחליף רפלקציה טקסטואלית מסורתית ברפלקציית ההיגדים יעילה, ממוקדת, עמוקה ומקיפה.

פרופ' חוה גרינספלד, וגב' אפרת נבו: "למידה באמצעות רשת חברתית אקדמית - רגשות ותפיסות של סטודנטים מהמגזר הדתי"

מאז ומתמיד רגשות נחשבים לגורם מרכזי בקידום תהליכי למידה אקדמיים בדרגות גיל שונות. עם זאת, מחקרים רבים בחנו מגוון של גורמים המשפיעים על שימוש ברשת החברתית בחינוך הגבוה, בעוד שהמחקר על רגשות של סטודנטים בהקשר זה מועט ביותר. מחקרנו בוצע בפרדיגמה האיכותנית ובכך הוא מצטרף למספר קטן של מחקרים איכותניים שהתמקדו ברגשות סטודנטים כלפי תהליך למידה ברשת חברתית אקדמית. בבסיס המחקר עמדו השאלות:

1. כיצד באה לידי ביטוי מוכנות הסטודנטים להשתמש ברשת החברתית האקדמית?
- א. ברגשות שהתעוררו במהלך הלמידה;
- ב. בהתנהגות הסטודנטים - במידת השימוש בפועל ברשת החברתית האקדמית?
2. כיצד סטודנטים אלו תפסו את הרשת החברתית האקדמית: כהזדמנות או כאיום?

המחקר בוצע במסגרת הקורס האקדמי "תהליכי למידה" במכללה אקדמית לחינוך. המשתתפות היו 79 נשים דתיות העוסקות בהוראה, המייצגות את מגוון הזרמים באוכלוסיה הדתית. במהלך הקורס הסטודנטיות התבקשו לבצע ארבע מטלות (כמו, כתיבת סיכום של טקסטים אקדמיים), באופן הבא: תחילה כתיבה של גרסה ראשונה, ובהמשך שיפור הגרסה הראשונה באמצעות עיון במקורות ברשת החברתית, שנצרה ממאגר של פרויקטים של סטודנטיות מהשנים הקודמות שביצעו אותן המטלות. כלי המחקר היו תצפיות, שאלון דיווח עצמי לחשיפת התפיסות המוקדמות לגבי הנכונות להשתמש ברשת

research is also related to combining modern language education in the multi-lingual world and Jewish traditional values. In fact, the courses "Multilingualism" and "Applied Linguistics" taught in Herzog college have become a creative laboratory for designing and testing these new methods of education.

ד"ר צילה ארן, וגב' רבקה שטיינמץ: "עתיד הכשרת המורים במכללות לחינוך בעידן הדיגיטלי - מה בין רפלקציית ההיגדים לרפלקציה טקסטואלית תיאור התפתחות ההוראה בצמד בהכשרה להוראה בתיאור התפתחות ההוראה בצמד בהכשרה להוראה"

ד"ר צילה ארן ורבקה שטיינמץ, מכללה ירושלים במסגרת הכשרת מורים, הסטודנטים נדרשים לערוך רפלקציות בהן הם מציגים את אירועים שחוו בהתנסות ואת מחשבותיהם ותובנותיהם עליהם. הכתיבה הרפלקטיבית הטקסטואלית דורשת מהכותבים מאמץ, זמן, חשיבה, יצירתיות והתבוננות ועל כן קשה לצפות מסטודנטים שיערכו רפלקציות אותנטיות בתכיפות גבוהה. בנוסף, קורא הרפלקציה נדרש לפרשן ולעבד את התוכן הטקסטואלי וליצור בסיועו תמונת מצב. מחקר זה מציג דרך מהימנה ותקפה לקבלת מידע רפלקטיבי על תהליך, באמצעות רפלקציית ההיגדים. דרך זו שאינה טקסטואלית, נוחה לכתיבה תכופה עבור הסטודנטים, בפרט כשהיא מתבצעת בסביבה דיגיטלית אסתטית. כתיבה זו יוצרת תמונת מצב של תהליך בזמן אמת, ומאפשרת לדייק את התהליך בעודו נושם וניתן לשיח ולשדרוג. בנוסף, רפלקציית ההיגדים נוחה גם לחוקרים ומדפי"ם. היא פשוטה לעיבוד ופחות פתוחה לפרשנויות שונות. בנוסף, קל להשוות בין רפלקציות של אותו כותב לאורך זמן, דבר המאפשר יצירת תמונת תהליך אותו עובר המתנסה. זאת ועוד, ניתן להשוות בקלות בין כותבים שונים באותה נקודת זמן או להשוות תהליכים של כותבים שונים ולטייב את למידתם כיחידים וכקבוצה.

במהלך המחקר בדקנו רפלקציות ההיגדים חודשיות על התנסות בהוראה בצמד (oc-teahing) במסגרת אקדמיה כיתה. 101 סטודנטיות ענו מידי חודש על שאלון ההיגדים שהוצג בסביבת עבודה מקוונת ייחודית המכונה "המדפ" הדיגיטלי". כל סטודנטית התבקשה לעדכן נתונים המתארים את התנסותה בבית הספר מהיבטים שונים. רצף נתוני ההתנסות היו זמינים לסטודנטית שיכלה לקחת אחריות על הכשרתה, כחלק ממהלך פרסונליזציה של תהליך הלמידה. במקביל הנתונים הוצגו גם למדפי"ת שצפתה מרחוק בתהליך ההכשרה. נעשה ניתוח סטטיסטי של השאלון שהעלה שלושה גורמים המאפיינים את ההוראה בצמד אחריהם עקבנו לאורך השנה. בנוסף, הנתונים המספריים מרפלקציית ההיגדים הוצגו באופן מידי כל חודש

חברתית בתהליך הלמידה, ושלושה יומנים רפלקטיביים, שכתבו הסטודנטיות בשלבים שונים של הלמידה. היומנים הרפלקטיביים כללו שאלות פתוחות, כגון "תארי את התהליך שעברת ואיך הרגשת בעת השימוש ברשת החברתית. בנוסף, כללו היומנים שאלה אחת סגורה, שבה התבקשו להעריך את מידת השימוש בפועל ברשת החברתית בכל מטלה, בסולם שבין 0 ל-3 (= שימוש מקסימלי).

ניתוח תוכן חשף שישה סוגים של טיפוסים רגשיים אקדמיים של משתמשי הרשת החברתית האקדמית, המשקפים תפיסות של הזדמנות, איום או אף לא אחד מהם. נמצא שהתנהגות של כל לומד נקבעת על ידי תהליכים מורכבים הכוללים רגשות חברתיים אקדמיים מסוגים שונים, כאשר לרגשות החברתיים האקדמיים יש תפקיד מרכזי בתהליך הלמידה. נמצא כי השונות בין הרגשות החברתיים האקדמיים היא זו שמסייעת באפיון ההבדלים בין הלומדים בסביבת הרשת החברתית האקדמית ומסבירה את רמת נכונותם להשתמש בפלטפורמת למידה זו.

למחקרנו השלכות מעשיות להכשרת מורים בעידן הדיגיטלי בו השימוש ברשתות חברתיות אקדמיות הולך וגדל. הבנת התהליכים הרגשיים ותפיסות הסטודנטים כלפי למידה באמצעות רשת חברתית אקדמית היא תנאי חיוני לפיתוח אסטרטגיות פדגוגיות לקידום הלמידה בחינוך הגבוה.

פרופ' יעקב בועז יבלון, ד"ר שירה אילוז וגב' שולמית הרשקוביץ: "תרומת התנסות סימולטיבית להכשרת רבני בתי ספר ור"מים לעבודה עם תלמידים במצבי קונפליקט"

רבני בתי ספר מתמודדים עם מצבים מורכבים באינטראקציה עם תלמידיהם ונתונים לקונפליקטים רבים איתם. מקור הקונפליקטים בתפקידים הכפול של הרבנים והרמ"ם בפרט: היותם גורם המציע עזרה וסיוע רוחני מצד אחד ובעלי תפקיד פורמלי בבית הספר מצד שני. מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון את תרומתה של התנסות סימולטיבית בחינוך להתמודדות של רבני בתי ספר ורמ"ם עם קונפליקטים ייחודיים לתפקידם, ובעיקר את השפעתה על האופן שבו תופס המורה את יכולתו להתמודד עם קונפליקטים, ואת המיומנויות העומדות לרשותו בהתמודדות זו.

המחקר נערך בשיטה כמותית במערך של לפני-אחרי וכלל 68 רבנים ורמ"ם בישיבות תיכוניות: 31 בקבוצת ניסוי שהשתתפה בסדנת סימולציה ו-37 בקבוצת ביקורת אשר לא השתתפה בסדנה. המשתתפים הסיבו לשאלוני מסוגלות להתמודדות עם קונפליקט לפני ההתנסות ואחריה. סדנת הסימולציה שפותחה במרכז לסימולציה בחינוך (הל"ב) באוניברסיטת בר-אילן מבוססת על המסגרת

הקונספטואלית של גישת הלמידה ההתנסותית. סדנאות הסימולציה מתקיימות במעבדה מצולמת בה יושבת קבוצת הלומדים, ההתנסות מול שחקנים נערכת במעבדה נוספת סמוכה, והיא מצולמת ומשודרת לקבוצה בזמן אמת. לאחר ההתנסות, המשתתף חוזר לקבוצה ומתבצע תחקיר מבוסס ווידאו שכולל את המשתתפים והמתנסה. התחקיר נועד לחזק מיומנויות תקשורת ודרכי התמודדות עם אירועים קונפליקטואליים מורכבים על בסיס ההתנסות שזה עתה התקיימה, ולקדם חשיבה רפלקטיבית של המשתתפים.

התרחישים שנבחרו לסדנה משקפים את הדואליות שבתפקיד הר"מים: עיסוק בסוגיות הקשורות לתפקידם הייחודי בעל ההיבטים רוחניים לצד הוראה וניהול כיתה. התרחיש הראשון עסק בשיחה של ר"ם עם הורה שבנו חבר בנבחרת כדורגל המשחקת גם בשבתות בתמיכת ההורים ובניגוד לכללי בית הספר; התרחיש השני עסק בדיאלוג פרטני עם תלמיד שמציג קושי בהתנהגות ובלומדים; והשלישי עסק בשיחה עם תלמיד המצוי במשבר אמונה.

ניתוח ממצאי המחקר מצביע על אינטראקציה בין הקבוצה לזמן. כלומר, בקרב קבוצת הניסוי בלבד חלה עליה בתחושת המיומנות להתמודד עם מצבי קונפליקט לאחר ההתנסות באירוע קונפליקטואלי מול שחקן. ממצאים המצביעים על תרומתה הייחודית של סדנת הסימולציה בחינוך לפיתוח מיומנויות להתמודדות עם קונפליקט בקרב רבני בתי ספר ורמ"ם, ולהתמודדות עם מאפיינים ייחודיים במסגרת בתי הספר של החינוך הממ"ד. בנוסף, הם מחזקים את ההבנה אודות חשיבות ההכשרה הייעודית של רמ"ם ורבני בתי ספר והילוי לו הם זקוקים לשם התמודדות עם מצבי קונפליקט ייחודיים ומורכבים.

מושב שישי: טכנו פדגוגיה בהכשרת מורים - מושב מכללת שאנן יו"ר פרופ' שרה כץ

יעילות הלמידה הדיגיטלית לקידום ההוראה בעיני מרצים המתנסים כלומדים בפיתוח מיומנויות הוראה טכנו פדגוגית במכללת שאנן: חקר מקרה, ד"ר ענבל קולושי מינסקר, ד"ר כרמית גל

תקציר

ד"ר ענבל קולושי מינסקר, ד"ר כרמית גל: יעילות הלמידה הדיגיטלית לקידום ההוראה בעיני מרצים המתנסים כלומדים בפיתוח מיומנויות הוראה טכנו פדגוגית במכללת שאנן: חקר מקרה חוקרים:

כלפון אסתר, קולושי מינסקר ענבל, רון נורית, קרני שיר, אלימלך עדי,

אתיקה

נשמרה סודיות שמות המשתתפים, התקבלה הסכמתם לשימוש במיילים ובכתובת הוואטסאפ והובטח להם כי יראו את תוצאות המחקר לפני פרסומם. ממציא המחקר מראים: התלהבות של המרצים מהחידוש, עזרה הדדית בין עמיתים ותחושת משפחתיות, הנאה, הקלה ונחות של המרצים בעקבות השינוי, מודעות ליתרונות השימוש בטכנולוגיה מקוונת: התקדמות בלמידה, הבנה והפנמה, המחשה, גיוון, בחירה, עניין, רלבנטיות, תחושה של אלטרנטיבות פדגוגיות וטכנולוגיות, חווית הנאה, מעורבות והנעה של תלמידים. עלו תחושות חיוביות של שמחה, הצלחה, סיפוק, בטחון עצמי, הצלחה פדגוגית וטכנולוגית. עלו תיאורי סיוע, שביעות רצון, זמינות וגמישות שקבלו המרצים ממארגני הקורס. באחוז נמוך - - מאוד עלו גם תחושות של לחץ מהשינוי, בעיקר בתחילת הדרך. ואלה ציינו שהסקרנות נצחה.

מסקנות והמלצות:

הם המשיך חיזוק והרחבת ההתנסויות בטכנולוגיה המקוונת ופיתוח כלים לשיפור איכות ההוראה. התרומה תיאורטית של המחקר היא פיתוח גוף ידע להבנת חסמים שיש למורים, להבניית גישות לעבודה אתם בתחום הלמידה הדיגיטלית ולייעול הפנמה, וכן פיתוח כלי הוראה דיגיטליים מגוונים והתנסויות שייטבו את ההוראה גם בתקופה שאחרי מגפת הקורונה.

התרומה הפרקטית של המחקר היא בהצלחת התכנית להעלות את המוטיבציה של המרצים ללמוד ולהטמיע את השינוי הפדגוגי במרחב הדיגיטלי כדי להעבירו לתלמידיהם.

מושב שביעי: חינוך היסטורי יו"ר ד"ר תהלה הרץ

- בין פוסט-ציונות לגאון מווילנה: נושא הלאומיות בהוראת ההיסטוריה בחמ"ד בשנות האלפיים, **מר רועי וינטרוב**
- "מי צריך ספר לימוד? על מקומו של ספר הלימוד במאה ה-21", **ד"ר תהלה הרץ**
- לבטים בהוראת היסטוריה - עם נקודה או סימן שאלה? **גב' בלה גליקסברג, מפמ"ר היסטוריה בחמ"ד**
- מגמות וערכים בספרי לימוד היסטוריה, **מר יונדב זר**

תקצירים

מר רועי וינטרוב: "בין פוסט-ציונות לגאון מווילנה: נושא הלאומיות בהוראת ההיסטוריה בחמ"ד בשנות האלפיים"
כמקצוע מוכן זהות, הנמצא על הטווח בין קודש לחול, הוראת

גבל עדה, גל כרמית, מתניה ריגר.

המכללה רואה חשיבות רבה בשילוב תורני אקדמי פדגוגי לחיזוק הרמה החינוכית התורנית בבתי- הספר של החמ"ד בארץ ובקידום דור הנהגה שבכוחו ליצור קהיליה לומדת בעלת הכוונה עצמית, חדשנות ואחריות כלפי הזולת, שתשמש מודל לתלמידה. שילוב למידה דיגיטלית הוא חלק מתהליך ארוך שנים זה. בוגרי המכללה כמובילי מערכות לימודים גמישות, יאפשרו פריצת גבולות גיאוגרפיים עבור סטודנטים. דגמי למידה דיגיטליים והיברידיים הנבנים יתאימו לתקופה ולאוכלוסיית הסטודנטים, מרחבי הלמידה הפיזיטליים האישיים והאינטגרטיביים הנבנים ישלבו תחומי דעת מגוונים ויאפשרו שינויים פדגוגיים בחינוך החמ"ד שיובילו לשותפויות ארציות - ובינלאומיות. שותפות הלימוד ואחריותו לתהליכי למידתו יתבטאו במעבר ללמידה אקטיבית, עצמית, זוגית וקבוצתית, למתן הערכות לעמיתים, לבניית מערכות אישיות מותאמות, לשבירת גבולות גיאוגרפיים ומגבלות זמן, להדגשת היבטים רגשיים ולטיפול מוטיבציה פנימית ללמידה בחינוך ובהכשרת המורים בחמ"ד. לדעתנו, כיון שיכולתם של מרצים לחולל שינוי בהוראתם תלויה בהתנסותם כלומדים, מושם דגש רב על פיתוח מקצועי של חברי הסגל באמצעות קורסי הכשרה לפיתוח ידע הטכנו פדגוגי לשיפור מיומנויות איכות ההוראה מרחוק. התכנית שנבנתה - כוללת מערך קורסים וליווי טכנו פדגוגי שוטף ותומך ומרכז משאבים. מטרת המחקר היא לבדוק את תפיסת הלומדים את יעילות הלמידה הטכנו פדגוגי בעיני המרצים המתנסים בה כלומדים.

שאלת המחקר היא: מהי תפיסת הלומדים את יעילות הלמידה הטכנו פדגוגית בעיני מרצים במכללה דתית המתנסים בה כלומדים. המשתתפים: הם קבוצת מרצים חברי סגל במכללה בעלי תואר ד"ר הלומדים באחת הקבוצות שנבחרה באקראי.

מגיל 27 - 93 משתתפים

מערך המחקר הוא חקר מקרה איכותני

הכלים לאיסוף הנתונים הם חמישה:

רפלקסיה של המשתתפים על התהליך אותו הם עוברים, מלל וואטסאפ ומלל מיילים מלא של כל המשתתפים במשך חודשיים, רשימות שדה והערות שדה. - ניתוח הנתונים

נעשה באמצעות ניתוחי תוכן תוך שימוש באסטרטגיות של התיאוריה המעוגנת בשדה. יחידת הניתוח הייתה משפט. תוקף איסוף הנתונים הושג על ידי טריאנגולציה. תוקף - ניתוח הנתונים הושג באמצעות השוואה בין ניתוח החוקר לניתוח מומחה נוסף ובדיקת התאמה ביניהם ובאמצעות הצגת הממצאים בפני המשתתפות להשגת אימות הניתוח.

שלג, י' (2019). ממשגיח הכשרות לנהג הקטר? הציונות הדתית והחברה הישראלית. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
וינטרוב, ר' (2020). הוראת היסטוריה בחינוך הממלכתי דתי בפתח העשור השמיני למדינת ישראל: סיפור אחר? סיפורים אחרים! עיונים, 33, 187-219.

Habermas, Jurgen "Secularism's Crisis of Faith: Notes on Post-Secular Society", New Perspectives Quarterly, 25 (2008), pp. 17-29.

ד"ר תהלה הרץ: "מי צריך ספר לימוד? על מקומו של ספר הלימוד במאה ה-21"

בעידן של למידה משתנה ועולם המוצף בידע רב ונגיש, לעתים לא ברור מקומו של ספר הלימוד בתהליך הלמידה הכיתתי. ישנם אף הקוראים לביטול השימוש בפורמט זה, שנחשב למיושן ולא רלוונטי לתלמיד בן המאה ה-21.

בהרצאה אציג את תהליך היצירה של סדרת ספרי הלימוד "שורשים: מגלים היסטוריה", שלוותה בהתחבטויות רבות סביב נקודה זו של רלוונטיות ספר הלימוד בתקופתנו. מוקד הדיון יסוב סביב שאלת יתרון השימוש בספר כבסיס ללמידה בכיתה, והמאפיינים הייחודיים לפורמט זה ותורמים לחווית הלמידה. בהרצאה יוצגו המרכיבים המרכזיים שעליהם הושם דגש בתהליך יצירת סדרת ספרי הלימוד החדשה בתחום ההיסטוריה בחמ"ד: אופן הכתיבה, צורת ההגשה הוויזואלית, ועזרים התומכים ברכישת מיומנויות יסוד בידע היסטורי.

התובנות המרכזיות שעלו מתהליך היצירה נוגעות להיבטים הללו: ספר הלימוד בתחום רבי המלל עשוי לתרום רבות להעשרה שפתית של התלמידים, ויש לשים על כך את הדגש בתהליך הכתיבה; הפורמט של ספר מאפשר יצירת רבדים שונים המתאימים לנקודות מוצא שונות בכיתה, כאשר התחומים השונים מופרדים מהטקסט המרכזי בהבלטה, ומאפשרים העשרה עצמית של התלמיד, בלא תלות ברמת הכיתה; שימת לב להיבט הוויזואלי מאפשרת להעשיר את התלמידים ממגוון היבטים וסגנונות למידה, גם חזותית ועצמאית; ועזרים המוטמעים בדפי הספר, כחלק מחווית הדפדוף, עשויים לחזק את הרכישה של מיומנויות יסוד בתחום ההיסטוריה, וידע כללי רחב.

בהרצאה יעלו כיווני מחשבה אלה כתייעוד של תהליך עבודה אישי. כדי להשיג מסקנות יישומיות חשוב להשלים זווית מבט זו במחקר שיבחן את נתוני ההשפעה בשטח על פי התרשמותם של המורים והתלמידים.

גב' בלה גליקסברג, מפמ"ר היסטוריה בחמ"ד: "לבטים בהוראת היסטוריה - עם נקודה או סימן שאלה?"

בעשור האחרון עברו לימודי היסטוריה בחמ"ד מהפכה בכל התחומים.

ההיסטוריה זכתה לתשומת לב מיוחדת מצד מחנכי הציונות הדתית כבר מכתבת תוכנית הלימודים הראשונה לזרם 'המזרחי' בשנת תרצ"ב. בהרצאתי אמפה ואנתח את המאפיינים הייחודיים של הוראת נושא הלאומיות במקצוע ההיסטוריה בחינוך הממלכתי דתי וכיצד היא נבדלת מזו בחינוך הממלכתי. המחקר יתמקד בעשור האחרון על רקע הסערות שהתחוללו בשנות האלפיים בשאלת ייצוגו של העבר במערכות החינוך במדינה (נווה, 2017) כמו גם התמורות המשמעותיות בקרב הציבור הציוני הדתי והתחזקות מעמדו בחברה הישראלית (שוורץ, 2018; שלג, 2019).

מבחינה מתודולוגית יתבסס חקר הוראת הלאומיות בחמ"ד על ניתוח טקסטואלי של שלושה סוגי מקורות: תכניות הלימודים החדשות; ספרי הלימוד שנכתבו בעקבותיהן; ותוצרים שהופקו על ידי הפיקוח על הוראת היסטוריה בחמ"ד. המקורות הללו מייצגים היבטים שונים בתהליך עיצוב הוראת ההיסטוריה ומשקפים מגוון גורמים הפועלים במוקדי מפתח במסד החמ"ד ומחוץ לו.

המחקר יתחיל ברקע היסטורי שיציג את מרכזיותו של נושא הלאומיות כגורם בתהליך הפירוד שבין הוראת ההיסטוריה בחמ"ד לזו בחינוך הממלכתי. אראה כי הוראת ההיסטוריה בחמ"ד בשנות האלפיים היא המשך של תהליכים תיאולוגיים-רעיוניים בתוך הציבור הציוני דתי שהחלו כבר בשנות השישים, אך בה בעת היא גם תגובה לתהליכי עומק פוסט-מודרניים שהתחוללו בחינוך הכללי בעשורים האחרונים. במובן זה אבקש להציג את הוראת הלאומיות בחמ"ד בהקשר "פוסט-חילוני".

(Habermas, 2008).

לאחר מכן, אשתמש בשלוש קטגוריות שבהן מייחדים יסודות האמונה את הוראת ההיסטוריה בחמ"ד כדי לנתח את מאפייני הוראת נושא הלאומיות. קטגוריות אלו - אותן אפיינתי במחקר אחר (וינטרוב, 2020) - הן: תפיסת הגאולה, היחס לדת וליהודים מאמינים והסכסוך הישראלי-פלסטיני. ניתוח שלל המקורות חושף כי סוגיות מרכזיות בנושא הלאומיות ממשיכות להוות מוקד למחלוקות עזות ולגישות היסטוריות שונות בתוך גורמי החינוך בציבור הציוני הדתי. יחד עם זאת, תוצאות המחקר הצביעו גם על מספר עקרונות מהותיים בהבנת הלאומיות היהודית המכוננות קווי יסודי המשותפים לכלל מוסדות מערכת החמ"ד.

ביבליוגרפיה מקוצרת

נווה, א' (2017). עבר בסערה: מחלוקות על סוגיות היסטוריות בישראל. תל אביב: הקיבוץ המאוחד והוצאת מכון מופ"ת והקיבוץ המאוחד קו אדום.

שוורץ, ד' (2018). מאחדות לריבוי - סיפורה של התודעה הציונית הדתית. ירושלים: מוסד ביאליק.

מכון הספרים הר ברכה. זוהי סדרת ספרים מן הדור הרביעי, ומיועדת לכיתות י', י"א וי"ב של החינוך הממלכתי-דתי. בסקירה זו אני מבקש לעמוד על הערכים המשוקעים בספרים אלו: היחס בין מודרנה ודתיות או חילון, ההתמודדויות השונות בתוך העם היהודי עם המודרנה, היחס הערכי לשואה על ציר אוניברסלי - לאומי ועל ציר טוטליטרי - דמוקרטי ושורשיו של המעשה הלאומי.

מושב שמונה: הוראת הספרות בחמ"ד יו"ר ד"ר עדן הכהן

- לבטים מקצועיים בגיבוש תכנית לימודים בספרות במיגזר הממ"ד, ד"ר אסתר הורוביץ
- גבולות השיח בכיתת הספרות בזרם הממלכתי-דתי, ד"ר סמדר פלק-פרץ
- הוראת יצירות ספרותיות, 'משוחחות' עם סיפורי המקרא, במסגרת לימודי הספרות או התנ"ך בבתי"ס של החמ"ד, ד"ר רחלי עופר

תקצירים

ד"ר אסתר הורוביץ: "לבטים מקצועיים בגיבוש תכנית לימודים בספרות במיגזר הממ"ד"

בשנים 2015-2018 שימשתי כיו"ר הוועדה לתכנית לימודים בספרות ממ"ד במשרד החינוך. העבודה על התכנית זימנה דיונים פדגוגיים, דידקטיים, חברתיים ופילוסופיים שהובילו לבסוף לפרסום מסמך שכלל רציונל ומטרות בצד רשימת יצירות ספרות מז'אנרים מרכזיים. יצירת קאנון ספרותי למיגזר הממלכתי דתי מזמן אתגר ייחודי ומחייב סינתזה בין פתיחות לשמרנות, קלאסיקה למודרניזם, אוניברסליזם לפרטיקולריזם, מסורת מול משבר, מרכז מול פריפריה, ישראליות מול יהדות, קולוניאליזם מול לאומיות, דת מול אתאיזם. המסקנות שעלו יכולות לשמש כבסיס עקרוני לחשיבה אודות תכניות לימודים במיגזר הדתי לאומי בכלל.

אין מדובר במחקר אקדמי אך שיטות העבודה, שיקולי המערכת והמסמך הסופי יכולים להוות דגם מיוחד במינו שיש לו השלכות רחוקות טווח לחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. מילות מפתח: מסורת מול משבר, קאנון, מרכז ופריפריה, אוניברסליזם, פרטיקולריזם, ספרות מופת, קלאסיקה, מודרניזם, פוסטמודרניזם דקונסטרוקציה

ד"ר סמדר פלק-פרץ: "גבולות השיח בכיתת הספרות בזרם הממלכתי-דתי"

*המחקר עומד להתפרסם בקרוב בספר העוסק בחקר הוראת

החל מתוכניות לימודים, ספרי לימוד וכלה בתוכניות פדגוגיות חדשניות. החל מכיתה ו' ועד לכיתה י"א (כולל ביחידות ההגבר) הוחלפו תוכניות הלימודים. בעקבות החלפת תוכניות הלימודים יוצאים לאור ספרי לימוד חדשים ונכתבות תוכניות חדשניות המביאות לידי ביטוי עקרונות פדגוגיים המובילים את העשייה של הפיקוח על היסטוריה בחמ"ד - לומד עצמאי, חשיבה וחקר, רלוונטיות וחיבור אישי, מתן מענה להטרוגניות של תלמידי החמ"ד, למידה בין תחומית, למידה חוץ כיתתית ועוד. בהרצאה ייחשפו שיקולי הדעת והתובנות המובילות לשינויים שהוזכרו לעיל הנובעים מחזון ברור המותאם למשנת החמ"ד ולאתגרים המשתנים.

מר יונדב זר: "מגמות וערכים בספרי לימוד היסטוריה"

ספרי לימוד היסטוריה בישראל נכתבים בהתאם לתוכנית לימודים, על ידי גופים פרטיים, ועוברים אישור משרד החינוך לפני שהם נכנסים לרשימות הספרים של בתי הספר. בתוך הדרך שסולל משרד החינוך ללימודי ההיסטוריה ישנו מרחב תמרון - ישנן עובדות היסטוריות שאפשר להזכירן ואפשר להתעלם מהן, אפשר להרחיב בנושא שקרוב לליבו של כותב הספר, ולקצר באחר, כדי להתאים את הספר לערכיו של הכותב.

בחלק הראשון של הרצאה זו, אני מבקש להציג מחקר השוואתי וביקורתי של ספרי לימוד היסטוריה בישראל. נושא המחקר הוא מגמות וערכים חינוכיים בספרי לימוד היסטוריה, ומגמתו לעמוד על מגמות וערכים של החברה בישראל על מגזריה היהודיים השונים ולנתח תהליכים המתרחשים בה. לשם כך, משווה המחקר ספרי לימוד מן הדור השני והשלישי מן המגזרים השונים בחברה היהודית - ממלכתי, ממלכתי-דתי וחרדי. המחקר מבקר כל ספר ומגזר כשלעצמו, משווה בין הספרים ועל ידי כך מאבחן מגמות בתוך המגזרים השונים. הביקורת וההשוואה מתייחסות הן לטקסט, הקשריו, המונחים שבו ומה שחסר בו, והן לתמונות, תרשימים, מקורות, שאלות לתלמיד וכותרות, שמקיפים את הטקסט ומשדרים מסרים, לעיתים בנפרד מהטקסט. בהרצאה זו בחרתי להתמקד בהשוואה בנושאים הבאים: כריכות הספרים של מגוון ספרי לימוד היסטוריה מן המגזרים השונים, מתוך הבנה שהמסרים המשוקעים בכריכה משפיעים על התלמיד לא פחות ממסר כתוב בעמוד מסוים בתוך הספר; הצגת מבשרי הציונות; הברון רוטשילד ופקידיו.

מסקנות המחקר הן כי בצד הידע ההיסטורי שמספקים ספרי הלימוד ללומדים, הם גם מניחים תשתית חינוכית מגמתית. הן הדתיות והן ערכים לאומיים באים לידי הביטוי הבולט ביותר בספרי החברה החרדית ובאופן מתון יותר בספרי הממ"ד.

בחלק השני של ההרצאה אסקור את סדרת 'משברים ותקומה' של

הספרות בישראל בהוצאת מכון מופ"ת, בעריכת פרופ' אילנה אלקד-להמן ופרופ' יעל פויס.

הוראת ספרות בבתי הספר התיכוניים בחינוך הדתי עברה תמורות בשנים האחרונות. מחקר זה כולל חקר של שני מקרים, ומבקש לבחון את סוגי השיח בשיעורי ספרות שהתנהלו בשתי כיתות י"ב בבית ספר תיכון דתי לבנים במרכז הארץ, בהם עלו סוגיות הנחשבות מורכבות בתפיסת המגזר הדתי. בחינה זו תכלול דיון ביצירות שנלמדו בשיעורי הספרות שנחקרו, חקר השיח הכיתתי, ותפיסות בעלי תפקידים בבית הספר הנחקר כלפי גבולות השיח בכיתת הספרות.

בהסתמך על מחקרן של מחקרן של אלאור, הלברטל ורפפורט (אצל צרלמאיר ופרי, 2002), ההשערה הראשונית אשר היוותה נקודת מוצא למחקר זה היא כי מורים בבית ספר דתי יסתייגו מהוראת יצירות ספרות בעלת הביטים מורכבים, וכפועל יוצא, יסתייגו אף מניהול דיונים כיתתיים בעלי היבטים מורכבים. במהלך המחקר נצפו ותועדו חמישה שיעורים, במהלכם נלמדו שני השירים: "נמס בגשם" מאת יהודה פוליקר ויעקב גלעד בכיתה אחת ו"את תלכי בשדה" מאת לאה גולדברג בכיתה השניה. כמו כן נערך ראיון עם מנהל בית הספר. המחקר בחן את סוגי שיח הכיתה (classroom talk) ואת גבולותיו בתמלולי השיעורים, תוך התמקדות בסוגי שיח המתקשרים, באופן תמאטי לגיבוש זהות.

מתוך ניתוח הנתונים עולה שיח בעל אופי פתוח וליבראלי, בו חלה הכרה בחשיבות תגובות התלמידים, אף אם אלה אינן מתקשרות באופן ישיר ליצירת הספרות. התנהלות המורים מלמדת על פתיחות להכללת יצירות ספרות שבהן תכנים מורכבים בתוכנית הלימודים, כמו גם על מתיחת גבולות השיח, באופן מכיל, תוך כדי שיתוף מתמיד של התלמידים. מתוך הראיון עם המנהל ניכר כי בית הספר חותר לקיום שיח משמעותי, בו ניתן מרחב להעלות ספקות, להניח נושאים השנויים במחלוקת 'על השולחן' ולא לטאטאם. בכך בית הספר הולך בעקבות סוגי שיח אמוניים ביהדות, המצדדים בפתיחות ובהעמקה בשאלות אמוניות קיומיות והשיח המתנהל בכיתותיו מהווה ייצוג לתהליכים משמעותיים העוברים על החברה הדתית והחינוך הדתי, אשר במרכזם העמדת תורת ישראל והלכותיה בראי אתגרי הזמן והמודרנה.

מילות מפתח: הוראת ספרות בבתי ספר תיכון ממלכתי-דתי, חמ"ד

(חינוך ממלכתי דתי), תוכנית הלימודים בספרות לבתי ספר תיכוניים ממלכתיים-דתיים, חקר שיח, שיח כיתה, גיבוש זהות, שיח אמוני בראי היהדות, אתגרי המודרנה.

ד"ר רחל עופר: הצעה להרצאה במושב: הוראת הספרות בחמ"ד

נושא ההרצאה: הוראת יצירות ספרותיות ה'משוחחות' עם סיפורי המקרא, במסגרת לימודי הספרות או התנ"ך בבתי"ס של החמ"ד. בקרב מורים לתנ"ך וספרות בחמ"ד קיים לעיתים חשש מתחושת חילון של הטקסטים המקודשים, העלולה להתעורר עם הוראת היצירות הספרותיות המבוססות על סיפורי המקרא. ההרצאה תתמקד בסוגיות הדתיות, הערכיות והאידיאולוגיות, העשויות לעלות על פני השטח ולהרתיע את מורי החמ"ד מהוראת היצירות הספרותיות הללו. מטרת ההרצאה היא לעודד הוראה בין-תחומית של יצירות ספרותיות המתכתבות עם סיפורי המקרא.

הוראת יצירות שהן בבחינת 'מדרשים מודרניים' על המקרא עשויה לעורר לחיים את הגיבורים המקראיים, להופכם לרלוואנטיים לחינוך בהווה, ולקרבתם לליבוניהם של התלמידים. לימוד היצירות הספרותיות הללו עשוי לתרום לתחושת החיבור של התלמידים לתנ"ך בפרט ולארון הספרים היהודי בכלל. יצירות אלו עשויות לתרום לתפיסת הספרות העברית המודרנית כחלק מהמורשת הספרותית הקדומה. נעין במספר יצירות ספרותיות המנהלות דיאלוגים עם המקרא, ובאמצעות נדגים התפלמסות עם המקורות המקראיים, או 'הנמכה' של דמויות מקראיות. במקביל, נציג את היעדים החינוכיים-ערכיים המשמעותיים שאותם ניתן לממש בהוראת הטקסטים הספרותיים האלה. כמקרה בוחן נעסוק במגוון יצירות מן הספרות העברית המודרנית לדורותיה על דמותו של שאול המלך. נדגים כיצד הן עשויות לתרום להעמקת הרגישות האנושית והספרותית, ולגיבוש הזהות האישית והיהודית-לאומית של התלמידים.

מילות מפתח: הוראת ספרות ותנ"ך בבתי ספר תיכון ממלכתי-דתי, חמ"ד (חינוך ממלכתי דתי), תוכנית הלימודים בספרות ותנ"ך לבתי ספר תיכוניים ממלכתיים-דתיים, 'מדרשים מודרניים', דיאלוג עם המקרא, גיבוש זהות, פתיחות מחשבתית, הוראה בין-תחומית.